

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Дніпропетровського
університету**

Науковий журнал

2016

№ 6

РЕДАКЦІЙНА РАДА

чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (голова редакційної ради); ст. наук. співроб., проф. В. І. Карплюк (заст. голови); д-р фіз.-мат. наук, проф. О. О. Кочубей; д-р хім. наук, проф. В. Ф. Варгалюк; чл.-кор. НАПН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. О. Г. Гоман; д-р філол. наук, проф. В. Д. Демченко; д-р техн. наук, проф. А. П. Дзюба; д-р пед. наук, проф. Л. І. Зеленська; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. В. П. Моторний; чл.-кор. НАПН України, д-р психол. наук, проф. Е. Л. Носенко; д-р біол. наук, проф. О. Є. Пахомов; д-р іст. наук, проф. С. І. Світленко; акад. Академії наук ВО України, д-р іст. наук, проф. С. В. Савчук; акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. В. В. Скалозуб; д-р філол. наук, проф. Т. С. Пристайко; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. А. П. Травлєєв; д-р техн. наук, проф. Ю. Д. Шептун; д-р філос. наук, проф. О. С. Токовенко; д-р екон. наук, проф. Н. І. Дучинська; д-р філол. наук, проф. І. С. Попова; Вiatr Єжи Йозеф ректор Європейської школи та управління, професор (Польща); д-р фіз.-мат. наук, проф. Ю. Мельников (США)

**Серія: ФІЛОСОФІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПОЛІТОЛОГІЯ**

Дніпропетровський
національний
університет
імені Олеся Гончара

**Вісник Дніпропетровського
університету.**

Серія

Філософія

Соціологія

Політологія

Свідоцтво про державну
реєстрацію (перереєстрацію)
друкованого засобу масової
інформації
Серія КВ № 21265 – 11065Р
від 27 лютого 2015 року

ISSN 2312 2714

Фахове видання з **політичних
наук**, затверджено наказом
МОН України
№ 1604 від 22 грудня 2016 р.

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпропетровського
національного університету
імені Олеся Гончара
(Протокол № 08 від 22.12.16)

Періодичність: 6 разів на рік

Редакційна колегія не завжди
поділяє думки авторів і не несе
відповідальність за фактичні по-
милки, яких вони припустилися

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
Пр. Гагаріна, 72, к. 716
м. Дніпропетровськ
49050
м.т. 066-574-87-17
e-mail: visnukDNU@i.ua

Редактор:

Токовенко О. С. - д-р філос. наук, проф.,
акад. Української академії політичних наук

Відповідальний секретар:

Вершина В. А. - к-т філос. наук., доц.

Редакційна колегія:

Вятр Єжи	д-р хабілітований, проф. (Польща)
Гугнін О. М.	д. філос.н., проф. (Польща)
Рамішвілі В. М.	д.філос.н., проф. (Грузія)
Шин Я.	д-р політології, проф. (США)
Кривошеїн В. В.	д.політ.н., доц.
Третяк О. А.	д.політ.н., доц.
Гнатенко П. І.	д.філос.н., проф.
Городяненко В. Г.	д.і.н., проф.
Іваненко В. В.	д.і.н., проф.
Пронякін В. І.	д.філос.н., проф.
Окорочков В. Б.	д.філос.н., проф.
Наумкіна С. П.	д.пол.н., проф. (м. Одеса)
Хижняк Л. М.	д.соціол.н., проф. (м. Харків)
Горбатенко В. П.	д. пол.н., проф. (м. Київ)
Лисиця Н. М.	д.соціол.н., проф. (м. Харків)
Катаєв С. Л.	д.соціол.н., проф. (м. Київ)
Лобанова А. С.	д.соціол.н., проф. (м. Кривий Ріг)
Сергєєв В. С.	д.політ.н., доц.
Шевцов С. В.	д.філос.н., проф.
Осетрова О. О.	д.філос.н., проф.
Тупиця О. Л.	д.пол.н., проф.
Павлова Т. С.	д.філос.н., проф.
Аляєв Г. Є.	д.філос.н., проф. (м. Полтава)
Кулик О. В.	д.філос.н., доц.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Вісник Дніпропетровського університету. Серія Філософія, Соціологія,
Політологія : збірник наукових праць. – 2016. – № 6 (34). – 100 с.

© Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара, 2016
© Автори статей

**Visnyk of Dnipropetrovsk
university.
Series
Philosophy
Sociology
Political sciences**

Certificate of state registration
(re-registration) of a print media
Series KV № 21265 - 11065R
dated February 27, 2015.

ISSN 2312 2714

Order № 1604 of 22 December
2016 by the Ministry of Education
and Science of Ukraine was
given the status of specialized
publication on **political sciences**.

Published by the decision of
Academic council of the Oles
Honchar Dnipropetrovsk national
university
(Protocol № 08 dated 22.12.16).

Frequency: 6 times a year

The editorial staff doesn't always
share the opinion of the authors
and is not responsible for the actual
mistakes they make.

EDITORIAL OFFICE
ADDRESS:
Gagarina st., 72, cab. 716
Dnepropetrovsk
49050
m.t. 066-574-87-17
e-mail: visnukDNU@i.ua

Editor:

Tokovenko O. S. - Dr., Full Prof., academician
of Ukrainian Academy of Political Sciences

Secretary:

Vershina V. A. – PhD in philosophical sciences,
Assoc. Prof.

Editorial Board:

Jerzy Wiatr	Full Prof., Dr. hab. (Poland)
Gugnin O. M.	Full Prof., Dr. (Poland)
Ramishvili V. M.	Full Prof., Dr. (Georgia)
Youngtae Shin	Full Prof., Dr. (USA)
Kryvoshein V. V.	Full Prof., Dr.
Tretiak O. A.	Assoc. Prof., Dr.
Gnatenko P. I.	Full Prof., Dr.
Gorodianenko V. G.	Full Prof., Dr.
Ivanenko V. V.	Full Prof., Dr.
Proniakin V. I.	Full Prof., Dr.
Okorokov V. B.	Full Prof., Dr.
Naumkina S. P.	Full Prof., Dr. (Odesa)
Hyzhniak L. M.	Full Prof., Dr. (Kharkiv)
Gorbatenko V. P.	Full Prof., Dr. (Kyiv)
Lycytsia N. M.	Full Prof., Dr. (Kharkiv)
Katayev S. L.	Full Prof., Dr. (Kyiv)
Lobanova A. S.	Full Prof., Dr. (Kryvyi Rih)
Sergeyev V. S.	Assoc. Prof., Dr.
Osetrova O. O.	Full Prof., Dr.
Tupitsa O. L.	Full Prof., Dr.
Pavlova T. S.	Full Prof., Dr.
Alyayev H.	Full Prof., Dr. (Poltava)
Kulyk O. V.	Assoc. Prof., Dr.

POLITICAL SCIENCES

Visnyk of Dnipropetrovsk university. Series Philosophy, Sociology, Political
sciences: Collected Works. – 2016. – № 6 (34). – 100 p.

© Oles Honchar Dnipropetrovsk National
University, 2016
© Authors

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 327.82

Міщенко А. Б.,

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин,
факультет журналістики та міжнародних відносин,
Київський національний університет культури та мистецтв
(Київ, Україна), E-mail: mishenko.ab@gmail.com

УКРАЇНО-РОСІЙСЬКИЙ КОНФЛІКТ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

Анотація. *Аналіз основних історичних передумов та нормативно-правових актів щодо дотримання міжнародних зобов'язань, взятих Росією, доводить відсутність реальних важелів впливу на їх порушника. Стаття розкриває найбільш вразливі періоди розвитку України, які супроводжувалися системними та планованими провокативними заходами щодо дестабілізації країни та примушування її обрати вигідний для ключових світових гравців геополітичний вектор.*

Ключові слова: *гартленд, геополітичне значення, міжнародна суб'єктність, цивілізаційне протистояння.*

Хиткий баланс сил та видозмінені міжнародні відносини, що підкріплюються наростанням все більшої глобальної загрози й тиску тероризму, відображають геополітичну катастрофу та нестабільність ситуації у світі найпотужнішого масштабу за останні 70 років.

Протистояння Сходу й Заходу, авторитарного та демократичного режимів, капіталістичної та псевдосоціалістичної ідеології отримали своїм наслідком російсько-український конфлікт. Україна стала плацдармом небезпечного цивілізаційного протистояння між Західним та Східним блоками.

Враховуючи втрату сили та дієвості значної кількості міжнародних договорів та нормативно-правових документів, що визначали взаємодію між трикутником Захід-Україна-Росія, постала необхідність виокремити сучасне геополітичне місце України з відображенням ключових стратегічних інтересів основних міжнародних гравців, які визначають світовий порядок денний.

Метою статті є аналіз україно-російського конфлікту, враховуючи історичні передумови, та огляд геополітичних наслідків для України.

Основними завданнями даного дослідження є виокремлення історичних передумов формування сучасного геополітичного статусу України на міжнародній арені, розкриття нормативно-правового та фактологічного підґрунтя розвитку україно-російського конфлікту, а також обґрунтування пріоритетних напрямків діяльності України як суб'єкта міжнародних відносин.

Міждисциплінарний аналіз геополітичного становища України дозволив системно, об'єктивно та різносторонньо визначити міжнародний аспект впливу на країну таких складових як місце розташування, забезпеченість ресурсами, якість людського потенціалу, рівень культурної та ментальної ідентичності тощо. Головними методами стали історичний у виявленні аналогій та порівнянь з подіями минулого, системний щодо поєднання окремих елементів та зв'язків між ключовими гравцями міжнародного рівня, порівняльний з метою співставлення однорідних та неспівмірних особливостей взаємодії України з окремими суб'єктами.

Можна вийти з припущення, що Україна обрала роль захисника європейських цінностей як найбільш східна територія поширення інтересів Заходу, визнаючи свою периферійну сутність, та керуючись максимально можливою регіональною підтримкою своїх західних сусідів.

Формування нових геополітичних гравців в особі США, ЄС, Китаю, Росії та Японії стало можливим не лише з поширенням глобалізаційних процесів, а й з розпадом СРСР та відходом КНР від практики економічної ізоляції.

На думку З. Бжезинського, ера завершення «Холодної війни» продемонструвала конструювання нового світового порядку. А Ф. Фукуяма навіть написав свою відому працю «Кінець історії», вважаючи, що демократичні режими та західні цінності перемогли. Окремо слід відзначити дослідження С. Гантінгтона «Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку», яке залишається актуальним в сучасних міжнародних відносинах.

Окремі наукові дослідження щодо ролі й місця України на геополітичній карті Європи викладені у працях О. Гараня, Я. Грицака, М. Дністрянського, Т. Ігнат'єва, С. Лавриненка, В. Тарана та інших.

У дисертаційному дослідженні «Геополітичне положення України в Центрально-Східній Європі» [19]. П. Черник провів комплексний аналіз обраної теми з урахуванням геополітичних особливостей розвитку двосторонніх взаємин України з державами регіону. Однак зміна тенденцій 2013–2016 років внесла суттєві корективи щодо завдань та пріоритетних сфер діяльності України на європейському та азійському векторах розвитку.

По-перше, в Україні пройшла друга революція, що сприяло формуванню нового виклику – боротьби за власну незалежність й самостійність, а по-друге – анексія Криму та антитерористична операція на Сході країни.

Багато науковців доводять, що українсько-російський конфлікт назрівав багато років та став наслідком системно підготовлених планів щодо посилення контролю над Україною, або по прикладу Білорусії, тобто ненасильницьке поглинання, або силове за зразком Молдови та Грузії через відтинання частини території та створення на їх основі неконтрольованої військової бази РФ.

В. Горбулін, наприклад, переконаний: боротьба за контроль над територією України почалася відразу після розпаду СРСР. Він писав, що набуття Україною незалежності у 1991 році у результаті розпаду СРСР від початку розглядалося і розглядається російською елітою як прикре історичне «непорозуміння», яке повинно бути якнайшвидше виправлене [9].

Однак уже через десятиліття, наростивши «м'язи» за рахунок зростання цін на енергоносії та розвиваючи могутність Росії як нового геополітичного гравця на континенті, Президент РФ В. Путін під час виступу в Державній Думі у 2005 році заявив, що розцінює розпад СРСР як найбільшу геополітичну катастрофу ХХ століття. Відповідно, прагне повернути велич й могутність цих територій у тих межах, що передбачав Радянський Союз.

Бажання контролювати простір та периферійні території, які стали незалежними державами після розпаду СРСР, було домінуючим для Росії протягом всього життєвого циклу держави. З геополітичної точки зору, керуючись головним законом розвитку держави, великі держави прагнуть до контролю та володіння новим простором з метою підтверджувати свою силу та могутність. Тому всі територіальні домінування та посягання є неминучими для провідних світових країн-лідерів. Шляхи й механізми, однак, якими вони цього досягають суттєво відрізняються.

Значна частина з них використовує економічну й демографічну експансію (Китай), інші – ідеологічну (Європа, США), а треті – гібридну (Росія). Політико-економічний потенціал основних геополітичних гравців в межах власних територій уже вичерпано, тому вони прагнуть його розширення за рахунок інших країн.

Однак варто підкреслити, що центри світового впливу часто зміщуються, провідні гравці легко досягають домінування, але й швидкоплинно (в історичному масштабі) зникають. ХХ століття приклад таких радикальних змін – I та II світові

війни, що породили нові союзи та міжнародні організації універсального типу (Ліга Націй, а потім ООН, МВФ, Світовий банк тощо). Наступний ключовий момент – це розпад Радянського Союзу, що також кардинально переформатував політичну карту світу, й останнє – дата 11.09.2001 р. – напад на башні-близнюки у США, що дозволило світу усвідомити відсутність недоторканих у світі, а також появу потужних міжнародних гравців нового формату (терористичні організації, транснаціональні корпорації) на інших континентах.

Саме в буферній зоні інтересів геополітичних гравців знаходяться ті країни, які межують з провідними лідерами, стаючи об'єктом тиску, захоплення, маніпулювання тощо. Важливим фактором, який стримує ці країни не вступати в конфлікти один з одним, а вести їх на інших просторах, є наявність ядерної зброї. Це головний засіб стримування в боротьбі за владу.

Місце розташування найважливішого, найбагатшого, перенасиченого природними ресурсами та найбільш привабливого ядра – є центр Євразійського континенту, або Гартленд за концепцією Г. Маккіндера. На думку автора, «хто контролює Східну Європу, той керує Хартлендом (*Східна Європа, Росія і Центральна Азія, які захищені Сибіром, Гімалаями, пустелею Гобі та Тибетом*), хто контролює Хартленд, той керує Світовим островом (Європа й Азія), хто контролює Світовий острів, той керує Світом» [14]. Україна, відповідно, є складовою Гартленду, а тому є бажаним об'єктом для захоплення й впливу.

Тому боротьба в Східній Європі є передбачуваним елементом становлення нових й потужних геополітичних гравців США, ЄС та Росії. Вони почали набирати обертів в середині 90-х років, формувати власну систему, тип державного управління, вибудовувати військовий потенціал. ЄС та США робили це за рахунок Північно-Атлантичного альянсу, а Росія, модернізуючи власні збройні сили та сформувавши ОДКБ та ШОС.

Варто підкреслити, що залучення членів до таких міжнародних організацій й стало першим етапом нарощування геополітичного потенціалу для країн-лідерів. Далі оформилися політико-економічні структури – Шенгенська та Євро зони, Митний та Євразійський союзи. Поряд з цим, для тих країн, яким лише описували перспективу членства, пропонували певні формати інтеграційної взаємодії – Зона вільної торгівлі, безвізовий режим, асоційований член, країна-спостерігач тощо.

Як доказ, Європейський Союз у середині 90-х років запропонував укласти ряд «Договорів про партнерство і співпрацю» з тими країнами, що безпосередньо межують з майбутнім розширеним Союзом, у тому числі з Росією та Україною. 10 грудня 1999 року Рада Європи прийняла «Спільну стратегію ЄС щодо України». Розширення Європейського Союзу за рахунок держав Центрально-Східної Європи створює геополітичну ситуацію, у якій новими, найближчими сусідами Союзу будуть Російська Федерація, Білорусь, Україна та Молдова. В інтереси Європейського Союзу входить формування поряд із ним на Сході співвідношення політично стабільних держав, які були б водночас надійними партнерами в економічній співпраці [5].

Для Росії важливим стало об'єднати навколо себе усі колишні республіки Радянського Союзу, тому робота в цьому напрямку тривала протягом 1994–2004 років. Росія досягла певних перемог, однак переломними для керівництва РФ щодо механізмів ведення зовнішньої політики стали Революція Трояндр у Грузії та Помаранчева революція в Україні, які чітко відобразили небажання цих держав ставати сателітами Кремля.

Відповідно, якщо перший етап – залучення держав-членів до союзів (ЄС та НАТО, Євразійського союзу та ОДКБ) пройшло досить прагматично та спокійно як для ЄС, так і для РФ, то наступний етап – встановлення контролю без членства – отримало своїм наслідком системні військові дії на території непідконтрольних територій. Відповідно, 2008 року – вторгнення Росії до Грузії й, як наслідок,

формування невизнаних республік Південної Осетії та Абхазії, а наступним став україно-російський конфлікт – анексія Кримського півострову та формування також невідконтрольованих територій у вигляді ЛНР та ДНР.

Важливими факторами подій, що сприяли формуванню військового конфлікту між Україною та Росією, стали наступні ключові тенденції.

По-перше, боротьба радянського та проукраїнського типу мислення. Формування за часів СРСР суспільства з типом виховання «авторитарної особистості» (за визначенням Т. Адорно характеризується чутливістю до атрибутів влади, визначальним впливом соціальних стереотипів, особистісну близькість розглядають як неприйнятну) [20] надають домінуючого значення ролі держави у визначенні напрямку та механізмам досягнення її розвитку й прогресу.

Такий формат виховання був характерним не лише для вихованців шкіл та вищих навчальних закладів, а й для неурядових структур (профспілок, об'єднань тощо.). «Авторитарна особистість», що вкорінялася в суспільній свідомості українців, дозволяла тривалий період підживлювати різним політичним силам ідею нового СРСР, цінностей і принципів комунізму або планової економіки, патерналізму. В той же час, три ключові революції: на Граніті, Помаранчева та Гідності, – стали наслідком виборювання свободи та гідності, вільного мислення та формування зрілого громадянського суспільства, що викликало захоплення та підтримку Заходу.

В той же час, у Росії навпаки відбувається згортання демократичних принципів співжиття держави та суспільства, майже відсутня свобода слова та політична альтернатива правлячому режиму, тому критичні зміни в Україні – викликали негативну реакцію в РФ.

По-друге, слабкість та криза державно-політичного управління, які поєднувалися з фінансово-економічним спадом, забезпечували гарне підґрунтя для формування лояльних до російського або західного керівництва політичних сил та структур всередині України. Результатом діяльності проросійських сил стало підписання угоди про передачу ядерної зброї Росії (1994 року), а також Договори про дислокацію Чорноморського флоту РФ у Криму (1997 р. та 2010 р.).

На противагу цьому західні геополітичні гравці здійснювали свій вплив на керівництво України шляхом стимулювання до співпраці з МВФ, ЄБРР, відкриттям представництв USAID, ЄС, ООН тощо, реалізуючи широку грантову та технічну підтримку різноманітним заходам та програмам.

В. Черник писав: з огляду на низку історичних, геополітичних, культурних та інших факторів, становлення і розвиток відносин України з державами Центрально-Східної Європи мають свої особливості. По-перше, це схожість соціально-економічних і політичних проблем, які доводиться розв'язувати на шляху трансформації посткомуністичних суспільств; по-друге, це спільна зацікавленість у швидкому і повномасштабному входженні у європейські структури; по-третє, це визнання державами Центрально-Східної Європи необхідності активної участі України у перетвореннях регіону, що робить її впливовим чинником регіонального розвитку [19, с. 5].

Хронологія стосунків України та Росії може бути визначена кількома стратегічними документами, які в поєднанні з вищеописаними факторами, визначили майбутню кризу та наростання конфлікту:

1) 21 травня 1992 року Верховна Рада РФ прийняла постанову № 2809-1 «Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році», згідно з якою постанова Президії ВР РРФСР від 5 лютого 1954 року «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» була визнана такою, що не має юридичної сили з моменту її прийняття. У грудні 1992 року 3-й з'їзд народних депутатів РФ доручив Верховній Раді РФ розглянути питання про статус Севастополя, і 9 липня 1993

року, виконуючи це доручення, ВР РФ постановою «Про статус міста Севастополя» оголосила російський федеральний статус міста [9]. Такі документи свідчать про бажання РФ зберегти свій контроль над радянськими територіями, особливо Україною.

2) 5 грудня 1994 року РФ разом із США і Великою Британією підписали Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) [3], згідно з яким *взяла на себе зобов'язання*: поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України (ст. 1); утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом ООН (ст. 2); утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги (ст. 3) тощо [3]. Ряд вчених визначають неспроможність України утримувати такий тип зброї через фінансово-економічну слабкість, але поряд з цим – це був потужний засіб стримування ключових геополітичних гравців від посягань на Україну.

3) У 1997 році був укладений Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією [2], згідно з яким сторони зобов'язалися: поважати територіальну цілісність одна одної і непорушність існуючих між ними кордонів (ст. 2); будувати відносини одна з одною на основі принципів взаємної поваги суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, додержання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами, сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, а також інших загальновизнаних норм міжнародного права (ст. 3) тощо [2]

4) 28 січня 2003 року був підписаний Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон [1], який фіксував та підтверджував визнання в межах окреслених ліній, державний кордон двох незалежних держав, однак процес демаркації так і не був повністю завершений;

5) Окремими подіями, що відображували прагнення Росії до контролю над Україною й відповідно Чорним морем як стратегічним об'єктом розвитку військово-морської могутності РФ, були незаконні дії щодо початку будівництва навколо острова Коса Тузла (жовтень 2003 року), газові війни (січень 2006 року і січень 2009 року), а також війна в Грузії (серпень 2008 року);

6) У 2004 році була здійснена репетиція сепаратистського руху в Україні, коли 28 листопада на з'їзді депутатів усіх – під час Помаранчевої революції – у м. Северодонецьк Луганської області, приймалось рішення щодо створення Південно-Східної федеративної держави зі столицею у Харкові [9].

7) У квітні 2008 року під час саміту НАТО у Бухаресті В. Путін заявив президентові США Дж. Бушу: «Ти ж розумієш, Джордж, що Україна – це навіть не держава! Що таке Україна? Частина її територій – це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами!». І тут він дуже прозоро натякнув, що якщо Україну все ж таки приймуть у НАТО, ця держава просто припинить існування. Тобто фактично він пригрозив, що Росія може почати відторгнення Криму і Східної України» [6].

8) Нормативно-правове закріплення ідей розширення контролю на Захід, з метою утримати розширення НАТО та поглинання України були прямо й опосередковано викладені в документах, що визначали зовнішню та внутрішню політику Кремля, а саме: Стратегії національної безпеки РФ, Концепції зовнішньої політики

РФ, Воєнній доктрині РФ, Концепції довгострокового соціально-економічного розвитку РФ тощо;

9) Послання Президента України В. ЯНУКОВИЧА до Українського народу (3 червня 2010 року), де було визначено позаблоковий статус України, відмова від євроатлантичної інтеграції (вступу до НАТО), але із збереженням декларативного курсу на європейську інтеграцію [16];

10) 2012–2013 роки в Україні пройшли під егідою боротьби двох геополітичних гравців Заходу та РФ щодо підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС. Представники Європейського Союзу наполягали, що це є перший крок до наближення членства України в ЄС, адже дозволить адаптувати політико-економічний стан країни до міжнародних вимог й стандартів. Росія з свого боку вимагала відтермінувати підписання такої угоди до проведення консультацій з РФ щодо врахування її інтересів в цій угоді.

11) Листопад 2013 р. – лютий 2014 року – в Україні відбулася Революція Гідності, яка завершилася трагічними подіями: анексією Криму та початком збройного конфлікту на Донбасі;

12) 16 березня 2014 р. в окупованому Криму було проведено «референдум» про від'єднання від України і 18 березня цього ж року Крим з ініціативи російського президента В. Путіна було включено до складу Російської Федерації й повністю відрізано від материкової України;

13) Протягом 2014–2016 років щодо окупованих територій Криму, Донецької та Луганської областей, періодично проходять мирні переговори в Мінському та Нормандському форматах. Десять тисяч офіційно загиблих, хоча реальна цифра значно більша, а також діє Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в лінії розмежування.

Варто наголосити, що ці події не вичерпують хронологію наростання україно-російського конфлікту. Вони демонструють запланованість та системність дій як Західних, так і Східних партнерів України щодо примушування до певних дій, впровадження певних ціннісних та управлінських, а також нормативно-правових особливостей типу поведінки й життя, що є характерним для відповідного цивілізаційного вибору нашої країни.

Ряд аналітиків схилиються до думки, що Україну цілеспрямовано направляли до безвиході з точки її низької конкурентоспроможності та неможливості самостійно забезпечити фінансово-економічне зростання шляхом необґрунтованих, але систематичних торгівельних й газових війн, з метою легкого підкупу високопосадовців, а також для виправдання необхідності того чи іншого інтеграційного шляху розвитку: європейського чи євразійського. Виправдання перед українським суспільством і західними партнерами майбутнього рішення про відмову від підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Ті ж цілі переслідували збройні провокації поблизу кордонів України [9].

Доповідь «Путин. Война» [11], документальні підтвердження та матеріали для якої збирав опозиційний політик РФ Б. Немцов (був вбитий 27.02.2015 р.), підтверджує й факт спланованості ряду атак на Україну зі сторони РФ, вкидання значних ресурсів у внутрішню дестабілізацію країни з метою посилення її слабкості задля інтегрування до своєї сфери впливу шляхом лояльності українського керівництва. Однак важливим висновком цієї доповіді стала не кількість поранених, вбитих російських офіцерів, навіть не ціна санкцій та підтримування сепаратизму в Криму й Донбасі, а намагання В. Путіна таким чином втримати владу всередині власної країни, для мобілізації власного суспільства до об'єднання навколо сильного й харизматичного лідера під тиском зовнішньої загрози.

М. Дністрянський писав, що російська держава надто багато суспільної енергії витрачає на підтвердження своїх великодержавницьких амбіцій, що обертається величезними втратами для російського суспільства, зумовлюючи, зокрема, ще

більші диспропорції в соціальному розвитку та економічній освоєності території Росії [10].

Україна теж не є лише жертвою імперіалістичних кроків Кремля щодо контролю над колишньою союзницькою державою. Недалекоглядність, корумпованість та відсутність стратегічного та державницького підходів до управління державою зробили можливими як прийняття вищеописаних рішень, підписання не вигідних вище вказаних документів та підігравання з потенційними союзниками й ворогами без наявності стратегії їх якісного використання на користь держави.

Таким чином, україно-російський конфлікт має тривалу історію підготовки та напрацювань, документів та подій, що доводять запланованість та неминучість конфлікту в разі вибору Україною ідеї європейської та євроатлантичної інтеграції, або навпаки – обрання євразійського вектору реалізації української геополітичної стратегії, мало б своїм результатом відмову Заходу та її фінансових та політичних інститутів щодо подальшої співпраці.

Він є комплексом дій та подій, провокованих Російською Федерацією, але не попереджених та не зупинених Україною. Цей конфлікт став продовженням низки заходів зі сторони РФ щодо повернення свого впливу на континенті й світі загалом, руйнуванню встановленого порядку денного беззбройного вирішення конфліктів та переділу кордонів тієї політичної карти світу, яка сформувалася після Другої світової війни.

О. Гарань та П. Бурковський писали: «гібридна війна» проти України поставила перед Заходом непростий вибір: кинути виклик Росії на просторі, який вона вважає життєво важливим, ризикуючи спровокувати відповідь у вигляді повномасштабної відкритої агресії; чи піти на поступки Росії та примусити Україну прийняти нав'язані умови миру, підриваючи власну внутрішню єдність та безпеку в найближчому майбутньому [7, с. 260]. Чи то страх нової війни в Європі, чи лобізм окремих прокремлівських суб'єктів, однак був обраний другий варіант, який тим не менше, не зупинив військові дії на території України.

Найбільша помилка України – загравання з багатьма центрами впливу за відсутності єдиної та обгрунтованої стратегії використання тієї допомоги, яку вона отримує. Це було характерним для усіх політичних еліт, що були при владі.

Найбільша помилка РФ – повернення зброї к головного фактору забезпечення могутності держави та руйнування принципу пріоритетності міжнародного права над національним.

Найбільша помилка Заходу – відсутність чіткої позиції щодо дій Росії як в Україні, так і в інших конфліктах, зокрема в боротьбі з ІДІЛ та у сирійському конфлікті, небажання посилювати свій тиск на Кремль, розширювати санкції.

Саме тому варто виокремити (станом на кінець 2016 року) ключові геополітичні наслідки україно-російського конфлікту:

1. Міжнародна спільнота різко засудила поведінку Росії щодо України. 27 березня 2014 року Генеральна Асамблея ООН абсолютною більшістю голосів її членів прийняла резолюцію № 68/262 [4] про підтримку територіальної цілісності України. Вже у березні 2014 року ЄС, США, Канада, Австралія та низка інших держав застосували санкції до РФ як держави-агресора. Їх дію постійно продовжують.

2. Росія втратила своє місце у Великій Вісімці (G8).

3. Майже вщент зруйновано територію на Сході України, де відбувається антитерористична операція.

4. За період конфлікту загинуло понад 10 тисяч осіб, тисячі зникли безвісти та стали інвалідами, понад 1,6 млн. внутрішньопереміщених осіб [13].

5. Економіка України тримається на постійних дотаціях країн-донорів та кредитах МВФ.

6. За період конфлікту було підписано 2 мирні документи «Мінськ-1»

(05.09.2014 р.) та «Мінськ-2» (12.02.2015 р), проведено «Женевський» та «Нормандський» формати переговорів щодо врегулювання конфлікту. Стратегічних рішень не прийнято.

7. Реанімується ідея «Нової Холодної війни» як цивілізаційного протистояння геополітичних держав-лідерів.

8. Світ став багатограним, а не поліполярним. Зникають однозначні лідери, а застосування ядерної зброї (бездієвість норм міжнародного права та втрата авторитетності рішень ООН як обов'язкових) і загроза Третньої світової війни є все менш примарним явищем.

Для українського суспільства визначення геополітичного вектору країни є вибором аж ніяк не соціально-економічного типу управління (хоча це важливо й є значним стимулом), а ціннісного приєднання до європейської сім'ї, де права людини й громадянина стануть першочерговими у прийнятті рішень й розвитку держави. Ця ключова домінанта має забезпечувати добробут й благополуччя націй. Боротьба за право визначати головний пріоритет для суспільства стало основним ідеологічним підґрунтям україно-російського конфлікту.

Геополітичне значення України є ключовим, адже доводить вміння західної цивілізації не лише просувати ринкову економіку, а й демократію та її головні цінності, що закріплені нормами міжнародного права, однак в боротьбі за цей процес, сама Європа на території України веде боротьбу проти Східної цивілізації. Допоки не буде вирішено питання Західно-Східного протистояння чи співробітництва, Україна залишиться об'єктом маніпуляцій та тиску з боку ключових геополітичних гравців.

Отже, україно-російський конфлікт – це з одного боку регіональна проблема для ЄС та Росії, а з іншого – це процес формування домінуючого типу поведінки країн у XXI столітті.

Перемога Заходу абсолютно закріпить пріоритет демократії, прав людини, ринкової економіки тощо. Однак, перемога Росії й гібридний спосіб просування власних інтересів – визначать авторитарний та етатистський спосіб державного управління та гібридні методи як визначальні для країн, що є лідерами в регіоні чи на континентах.

Перспективи подальших наукові дослідження обраної теми полягають в необхідності системного моніторингу внутріполітичних змін, що сприятимуть посиленню становлення України на міжнародній арені як геополітичного центру з власною стратегією розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон укр/рос. – URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_157 (Дата звернення: 01.12.2016).

2. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. – URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/643_006;

3. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. – URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_158 (Дата звернення: 01.12.2016).

4. Территориальная целостность Украины. Резолюция № 68/262 // Генеральная Асамблея ООН, 27.03.2014. – URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/455/19/PDF/N1345519.pdf?OpenElement> (Дата звернення: 01.12.2016).

5. Ананіч П. В. Східна політика Європейського Союзу у перспективі його розширення за рахунок країн Центрально-Східної Європи // Інститут Трансформації Суспільства, 2001. – URL: <http://soskin.info/ea/2001/11-12/20011189.html> (Дата звернення: 01.12.2016).

6. Блок НАТО разошелся на блокпакеты // Коммерсантъ, 07.04.2008, №57, стр. 9.

7. Гарань. О. Бурковский П. Російська агресія на Донбасі у стратегічному контексті відносин України і Заходу // Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) / Упор. П. Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2016. – С. 257–264.

8. Горбулін В. П'ять сценаріїв для україно-російських відносин // Дзеркало тижня, №22, 19.06.2015. – URL: http://gazeta.dt.ua/internal/p-yat-scenariyiv-dlya-ukrayino-rosiyskih-vidnosin-_html (Дата звернення: 01.12.2016).
9. Горбулін В. Тези до другої річниці російської агресії проти України // Український кризовий медіа-центр, 18.02.2016. – URL: <http://uacrisis.org/ua/40347-gorbulin-tezy> (Дата звернення: 01.12.2016).
10. Дністрянський М. Зовнішня геополітика великих держав: порівняльний аналіз інтересів, векторів та конкретних результатів // Вісник Львівського університету. Серія : Географічна, 2013, Вип. 42, С. 112–120.
11. Доклад «Путин. Война». – URL: <http://www.putin-itogi.ru/putin-voina/> (Дата звернення: 01.12.2016).
12. Ігнат'єва Т. В. Геополітичні вісі євразійської геополітики (еволюція змісту категорій) та Україна // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки, 2014, Вип. 7, С. 511–519.
13. Карта внутрішнього переселення // Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), 14.08.2015. – URL: <http://unhcr.org.ua/uk/component/content/article/2-uncategorised/1261-karta-vnutrishnyoho-pereselennia-angliyskoju> (Дата звернення: 01.12.2016).
14. Маккіндер Г. Дж. Географічна вісь історії // Часопис «Ї», 2005, №39. – URL: <http://www.ji.lviv.ua/n39texts/makkinder.htm> (Дата звернення: 01.12.2016).
15. Лавриненко С. І. Україна в системі сучасних геополітичних координат: огляд вітчизняних концепцій // Історична пам'ять, 2014, № 30–31, С. 6–14.
16. Послання Президента України В. ЯНУКОВИЧА до Українського народу (3 червня 2010 року) // Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу (3 Експертною доповіддю НІСД «Україна ХХІ століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації»). – К. НІСД, 2010. – С. 5–20.
17. Таран В. О. Геополітика як теоретична основа сучасної російської державної ідеології // Грані, 2015, № 6, С. 11–16.
18. Хантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / Пер. з англ. Климчук Н. – Львів: Кальварія, 2006. – 474 с.
19. Черник П. П. Геополітичне положення України в Центральній-Східній Європі : автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.04; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2008. – 19 с.
20. Adorno T.W. Frenkel-Brunswick K., Levinson D. J. Sanford R. M. The Authoritarian Personality. – N. Y., 1950.

REFERENCES:

1. Dohovor mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu pro ukraïnsko-rosiiskiy derzhavniy kordon ukr/ros [The agreement between Ukraine and the Russian Federation on the Ukrainian-Russian state border Ukr/Rus]. – URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_157 (Accessed 01.12.2016).
2. Dohovor pro druzhbu, spivrobitnytstvo i partnerstvo mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu [The Treaty of friendship, cooperation and partnership between Ukraine and the Russian Federation]. – URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/643_006 (Accessed 01.12.2016).
3. Memorandum pro harantii bezpeky u zviazku z pryiednanniam Ukrainy do Dohovoru pro nerozpovsiudzhennia yadernoi zbroi [Memorandum on security assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the nonproliferation of nuclear weapons]. – URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_158 (Accessed 01.12.2016).
4. Territorial'naya tselostnost' Ukrainy. Rezolyutsiya № 68/262 [The territorial integrity of Ukraine. Resolution No. 68/262] // General'na Asambleya OON, 27.03.2014. – URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/455/19/PDF/N1345519.pdf?OpenElement> (Accessed 01.12.2016).
5. Ananich P. V. Skhidna polityka Yevropeiskoho Soiuzu u perspektyvi yoho rozshyrennia za rakhunok krain Tsentralno-Skhidnoi Yevropy [Eastern policy of the European Union in term of its expansion at the expense of the countries of Central and Eastern Europe] // Instytut Transformatsii Suspilstva, 2001. – URL: <http://soskin.info/ea/2001/11-12/20011189.html> (Accessed 01.12.2016).
6. Blok NATO razoshelsya na blokpakety [NATO went on a blocking] // «Kommersant», 07.04.2008, №57, str. 9.

7. Haran. O. Burkovskiy P. Rosiiska ahresiia na Donbasi u stratehichnomu konteksti vidosyn Ukrainy i Zakhodu [Russian aggression in the Donbas in the strategic context of delivery and the West] // Rosiiska okupatsiia i deokupatsiia Ukrainy: istoriia, suchasni zahrozy ta vyklyky sohodennia: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 2016 r.) / Upor. P. Hai-Nyzhnyk. – K.: «MP Lesia», 2016. – S. 257–264.
8. Horbulin V. Piat stsensariiv dlia ukraino-rosiiskykh vidosyn [Five scenarios for Ukrainian-Russian relations] // Dzerkalo tyzhnia, №22, 19.06.2015. – URL: http://gazeta.dt.ua/internal/p-yat-scenariyiv-dlya-ukrayino-rosiyskiykh-vidnosin-_html (Accessed 01.12.2016).
9. Horbulin V. Tezy do druhoi richnytsi rosiiskoi ahresii proty Ukrainy [Abstracts to the second anniversary of the Russian aggression against Ukraine] // Ukrainskyi kryzovyi media-tsentr, 18.02.2016. – URL: <http://uacrisis.org/ua/40347-gorbulin-tezy> (Accessed 01.12.2016).
10. Dnistrianskyi M. Zovnishnia heopolityka velykykh derzhav: porivnialnyi analiz interesiv, vektoriv ta konkretnykh rezultativ [External geopolitics of large States: a comparative analysis of the interests, vectors, and concrete results] // Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii : Heohrafichna, 2013, Vyp. 42, S. 112–120.
11. Doklad «Putin. Voyna» [The Report «Putin. War»]. – URL: <http://www.putin-itogi.ru/putin-voyna/> (Accessed 01.12.2016).
12. Ihnatieva T. V. Heopolitychni visi yevraziiskoi heopolityky (evoliutsiia zmistu katehorii) ta Ukraina [Geopolitical axis of the Eurasia geopolitics (the evolution of the category) and Ukraine] // Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu im. Ivana Ohienka. Istorychni nauky, 2014, Vyp. 7, S. 511–519.
13. Karta vnutrishnoho pereselennia [Map of the interior of the resettlement] // Upravlinnia Verkhovnoho Komisar OON u spravakh bizhentsiv (UVKB OON). – 14.08.2015. – URL: <http://unhcr.org.ua/uk/component/content/article/2-uncategorised/1261-karta-vnutrishnyoho-pereselennia-angliyskoyu> (Accessed 01.12.2016).
14. Makkinder H. Dzh. Heohrafichna vis istorii [The geographical axis of history] // Chasopys «Yi», 2005, #39. – URL: <http://www.ji.lviv.ua/n39texts/makkinder.htm> (Accessed 01.12.2016).
15. Lavrynenko C. I. Ukraina v systemi suchasnykh heopolitychnykh koordynat: ohliad vitchyznianskykh kontseptsii [Ukraine in the modern geopolitical system of coordinates: a review of domestic concepts] // Istorychna pamiat, 2014, # 30–31, S. 6–14.
16. Poslannia Prezydenta Ukrainy V. Yanukovycha do Ukrainskoho narodu (3 chervnia 2010 roku) [The message of the President of Ukraine Viktor Yanukovich to the Ukrainian people (3 June 2010)] // Poslannia Prezydenta Ukrainy Viktora Yanukovycha do Ukrainskoho narodu (Z Ekspertnoi dopovidii NISD «Ukraina KhKhI stolittia. Stratehiia reform i suspilnoi konsolidatsii»). – K. NISD. – 2010. – S. 5–20.
17. Taran V. O. Heopolityka yak teoretychna osnova suchasnoi rosiiskoi derzhavnoi ideolohii [Geopolitics as a theoretical basis of the modern Russian state ideology] // Hrani, 2015, № 6, S. 11–16.
18. Khantinton S. Protystoiannia tsyvilizatsii ta zmiana svitovoho poriadku [The clash of civilizations and the changing global order] / Per. z anhl. Klymchuk N. – Lviv: Kalvariia, 2006. – 474 s.
19. Chernyk P. P. Heopolitychne polozhennia Ukrainy v Tsentralno-Skhidnii Yevropi [Ukraine's Geopolitical position in East Central Europe]: avtoref. dys... kand. polit. nauk : 23.00.04; Lviv. nats. un-t im. I. Franka. – Lviv, 2008. – 19 c.
20. Adorno T.W. Frenkel-Brunswick K., Levinson D. J. Sanford R. M. The Authoritarian Personality. N. Y., 1950.

Мищенко А. Б., кандидат политических наук, доцент кафедры международных отношений, факультет журналистики и международных отношений, Киевский национальный университет культуры и искусств (Киев, Украина), E-mail: mishenko.ab@gmail.com

Украино-российский конфликт: исторические предпосылки и геополитические последствия.

Аннотация. Анализ исторических предпосылок и нормативно-правовых актов по соблюдению международных обязательств, взятых Россией, доказывает отсутствие реальных рычагов влияния на их нарушителя. Статья раскрывает наиболее уязвимые периоды развития Украины, которые сопровождались системными и планируемыми провокационными мерами по дестабилизации страны и принуждение ее выбрать выгодный

для ключевых мировых игроков геополитический вектор.

Ключевые слова: хартленд, геополитическое значение, международная субъектность, цивилизационное противостояние.

Mishenko A., PhD in political sciences, associate professor of the department of international relations, faculty of journalism and international relations, Kyiv national University of culture and arts (Kyiv, Ukraine), E-mail: mishenko.ab@gmail.com

Ukrainian-Russian conflict: historical background and geopolitical consequences.

Abstract. The annexation of Crimea and occupation of the eastern part of Ukraine provoked the crisis of the bilateral cooperation between key geopolitical players and changed an agenda of the international relations in a mid-term and long-term prospect. The primary objective of the article is the analysis of the Ukrainian-Russian conflict that takes into consideration historical preconditions and possible geopolitical consequences for Ukraine. The interdisciplinary analysis defined the international aspect of the influence on the country of such constituents as the place of location, provision of resources, quality of human potential, level of cultural and mental identity and others like that. The tendencies of forming the modern geopolitical status of Ukraine are distinguished in the international arena by means of methods of the historical analogy, comparison and systemic, the idea of real events leading up to the development of Ukrainian-Russian conflict is discovered during the last twenty five years, and also prior directions of the activity of Ukraine as the subject of international relations.

The buffer role of Ukraine was proved in opposition West-Russia as a fight of civilization character. The imperialistic moods of Russian Federation require expansion of the sphere of influence and control over the former Soviet Union republics. Otherwise, it provides validation of Putin's regime and high rating of support by a comprehensive way of fighting against foreign enemies – Westernization and NATO. Ukrainian territory is crucial in the achievement of intention to establish itself as a new geopolitical player of global scale. However, two revolutions that took place in Ukraine result in aspirations of people to fight for democratic values as a determinant argument of civilization development. The imposed by Russia vassal type of peripheral and economically unable territory was thrown away at the mental and political level by Ukrainian society.

It was proved the hypothesis, that Ukraine chose the role of defender of European values as easternmost territory of distribution the interests of the West, by defining the peripheral nature, and managing maximally possible regional support of the western neighborhoods. It allows it to form the recommendation for peaceful negotiations that will assist the solution of Ukrainian-Russian conflict in a diplomatic way.

Keywords: Hartland geopolitical importance, the international subjectivity, civilization confrontation.

УДК 327.8-021.64(73)«20»

Пурій М. Р.,

аспірант кафедри країнознавства та міжнародного туризму,
факультету міжнародних відносин
Львівський Національний Університет імені Івана Франка
(Львів, Україна), E-mail: mariya.puriy@gmail.com

**ГЕГЕМОНІЯ США ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО
СВІТОВОГО ПОРЯДКУ**

Анотація. Досліджено характер сучасної домінуючої позиції Сполучених Штатів Америки на міжнародній арені. Розвинуто наукове припущення про багатовимірність явища гегемонії у міжнародних відносинах. Проаналізовано комплексність сучасного світового порядку та міжнародної системи. Доведено складний та багатовимірний характер американської гегемонії, а саме безпрецедентність та беззаперечність провідних позицій дійсного гегемона у наступних чотирьох сферах: військова, політична, економічна і соціальна.

Ключові слова: гегемонія, США, світовий порядок, міжнародні відносини, виміри гегемонії.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день важко заперечити, що саме Сполучені Штати Америки є найпотужнішою країною на світовій арені. Більше того, загальноприйнятим є твердження про те, що американська могутність та вплив є безпрецедентними, і що єдиним можливим історичним прикладом, що був би схожим до сучасного однополярного світового порядку, є Римська імперія [32, с. 19; 10, с. 236]. Та якщо все ж порівнювати глобальний вплив сучасної Америки з імперіями та гегемонами минулого, навіть римська влада виглядає доволі обмеженою та суто регіональною у порівнянні з тією владою, якою сьогодні володіють Сполучені Штати.

Здійснення аналізу та надання характеристики структури і впливовості зовнішньої політики США, як і більш загальних наслідків реалізації структурної влади та культурного впливу цієї наддержави, безумовно, є доволі складним завданням. Враховуючи багатовимірний характер впливу Сполучених Штатів на світ, цілком логічним є припущення, що жодна з існуючих парадигм не може надати вичерпне пояснення характеру та масштабів сучасної гегемонії, що, водночас, підкреслює актуальність проведеного нами дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Порушену у рамках статті проблему розглядали, здебільшого, іноземні втори. Зокрема, слід виокремити праці таких авторів як С. Стрейндж, Р. Кеохейн, Дж. Най, З. Бжезинський, Б. Бузан, Р. Літл, М. Алаґаппа, Р. Кокс та Дж. Агнев. Також вартими уваги є праці Дж. Айкенберрі, Б. Барбера, Дж. Болі і К. Джонсона. Щодо вітчизняної літератури, то питання гегемонії у міжнародних відносинах, на жаль, не є дослідженим, що, відповідно, підкреслює важливість представленого дослідження.

Мета дослідження полягає у вивченні явища гегемонії в сучасних міжнародних відносинах та окресленні характерних особливостей його реалізації дійсним гегемоном – Сполученими Штатами Америки, а також дослідженні впливу цього явища на формування сучасного світового порядку. Відповідно до мети були поставлені наступні **завдання**: дослідити характер та впливовість американської гегемонії в рамках сучасних міжнародних відносин; окреслити особливості реалізації гегемонії Сполученими Штатами Америки та їх вплив на формування сучасного світового порядку; проаналізувати часові і просторові масштаби американської гегемонії; охарактеризувати позиції США в усіх існуючих концептуальних вимірах гегемонії.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на очевидний статус Сполучених Штатів Америки – як сучасної держави-гегемона в міжнародній системі – гегемонія цієї держави не без своїх парадоксів, загадок і суперечностей. Так, до прикладу, незважаючи на своє переважаюче військове домінування на світовій арені, США так і не змогли встановити свій порядок в Іраку, а на сьогоднішній день не можуть однозначно гарантувати безпеку в межах власних національних кордонів.

Аналогічним чином, в той час як американські корпорації заповнили всю земну кулю, а на національну економіку США припадає близько однієї третини всієї економічної діяльності в світі, в таких питаннях як стабільність рівнів приватного і державного боргу, і залежність Америки від продовження припливу капіталу зі Східної Азії, сучасна держава-гегемон так і не змогла досягнути стабільності. Навіть на рівні м'якої сили, або ж всеохоплюючого – що важко оцінити кількісно – впливу «американських цінностей» та «стилю життя», ті бачення, які нав'язуються Сполученими Штатами, викликали широку негативну реакцію, особливо в ісламських суспільствах, і разом з нею бажання до радикальнішого ствердження місцевої ідентичності на спротив американському впливу, який розглядається цими суспільствами як корозійний та негативний [5, с. 64].

Одна з причин, чому на сьогоднішній день доволі складно оцінити потенційний вплив американської могутності на сучасну міжнародну систему, полягає в тому,

що ця могутність має надзвичайно багатогранний характер – багато що в ній залежить від сфери міжнародних відносин, на яку поширюється цей вплив та від того на чому базується цей вплив – його конкретної основи. Тобто, військова могутність США – з точки зору можливостей її експлуатації та впливу – є абсолютно відмінною від, скажімо, впливу, який ця держава має на міждержавні організації (такі як, наприклад, Міжнародний валютний фонд (МВФ)), авторитетність яких у міжнародних відносинах постійно зростає та які стали повноцінними, впливовими гравцями у сфері управління міжнародною економічною системою.

Відповідно, ймовірність того, що американська міць і вплив мають різні основи (і, як наслідок, можуть функціонувати по-різному,) допомагає наочно продемонструвати різноманітність різних теоретичних підходів, які використовуються для пояснення сучасної міжнародної системи. Так, у той час як домінуючі теоретичні підходи – реалізм, лібералізм, марксизм і конструктивізм – одноголосно попереджували про реальну можливість встановлення домінуючого впливу США на міжнародній арені, всі вони зіткнулися зі своєрідним теоретичним «викликом» в намаганнях охарактеризувати сучасний характер міжнародної системи та світового порядку, які не є схожими на жодну з їх попередниць, маючи безліч унікальних та безпрецедентних властивостей. Таким чином, встановлення Американської гегемонії є не лише перевіркою ефективності та практичного значення різних теоретичних напрямів, але й нашої здатності, як науковців, до ґрунтовного аналізу і визначення емпіричних проявів нового світового порядку.

Так, доволі доцільним вважаємо припущення Баррі Бузана і Річарда Літгла, щодо того, що сучасна міжнародна система та світовий порядок складаються з динамічної взаємодії між військовою, політичною, економічною і соціальною сферами [9, с. 236–238]. Відповідно до цього твердження пропонуємо розглянути питання про характер американської гегемонії саме в цих чотирьох контекстах, адже це дозволить нам розвинути більш чітке розуміння характеру, масштабів і ефективності гегемонії Сполучених Штатів Америки в умовах формування сучасного світового порядку, а також відчуття відносної корисності теорій гегемонії запропонованих різними теоретичними напрямами, що займаються дослідженням міжнародних відносин.

Отже, почнемо з військового виміру гегемонії. Беззаперечним на сьогоднішній день є той факт, що одним із найбільш характерних аспектів стратегічної позиції Америки є її безпрецедентна глобальна всесосідняність, що підкріплюється передовими позиціями Сполучених Штатів Америки в плані технологічної розвинутості і військової техніки. Тут цілком логічною є позиція реалістів, що наголошують на важливості стратегічних чинників в розумінні гегемонії США. Так, відповідно до праць представників реалізму, Американська гегемонія була спричинена Другою світовою війною, а той особливий ліберальний порядок, до становлення якого настільки активно докладався новий гегемон, був сформований в межах всеохоплюючої атмосфери Холодної війни.

Відповідно, тут ми би хотіли наголосити на двох важливих, на нашу думку, аспектах. По-перше, дії Сполучених Штатів Америки, особливо на ранніх стадіях Холодної війни (на чому неодноразово наголошували як ліберали, так і представники нео-грамшизму), користувалися високим рівнем міжнародної легітимності – принаймні серед ключових союзників. Іншими словами, особлива геополітична динаміка Холодної війни визначила і сформувала основні напрями тогочасної американської зовнішньополітичної стратегії – тої, яка надзвичайно різко відрізняється від стратегії США в сучасний період. Це призводить до виникнення другого аспекту: незважаючи на закінчення Холодної війни і початок так званої ери однополярності, просторовий розподіл, а саме всесосідняність, американської військової потуги, на той момент була відносно переоцінена. І те, що згодом Чалмерс Джонсон назвав «імперією військових баз», на сьогоднішній

день перетворилось на стабільну та вельми інституціоналізовану частину загальної зовнішньополітичної стратегії США [20, с. 284].

Отже, одним із найстабільніших складових сучасної американської гегемонії стало прагнення до глобального військового панування і те, що Ендрю Басевіч описав, як «постійно зростаючу мілітаризацію зовнішньої політики США» [4, с. 49]. Яскравим прикладом цього стала політика адміністрації Джорджа Буша молодшого, яка систематично наголошувала на важливості безперервного та цілеспрямованого нарощування військової могутності США. Більше того, саме за часів діяльності цієї адміністрації була розроблена так звана «доктрина випередження», а також «доктрина односторонності», що безумовно було пов'язано із впливом неоконсерваторів на політичні погляди тогочасної адміністрації [23, с. 116–117].

Іншою характерною рисою адміністрації Дж. Буша молодшого був наголос на взаємопов'язаності та взаємозалежності військових та економічних інтересів держави у побудові нею її зовнішньополітичної стратегії [25, с. 196]. Отже, і на чому неодноразово наголошував Е. Басевіч, а також колишній радник з питань національної безпеки при адміністрації президента Картера – Збігнев Бжезінський, просування Америкою глобального економічного лібералізму і прагнення до всеосяжного військового домінування є глибоко взаємопов'язаними елементами гегемонічної позиції США на міжнародній арені. Однак, важливо все ж розуміти, що навіть такі переконані реалісти, як Бжезінський визнають, що без міжнародно-визнаної легітимності, як застосування військової могутності так і реалізація такого проекту як ліберальна глобалізація, є малоймовірними [8, с. 143].

Перш ніж розглядати економічний та політичний, і, що найважливіше, ідеологічний виміри американської гегемонії, корисно коротко висвітлити прогресуючі стратегічні відносини Америки з державами Східної Азії. Це насамперед пов'язано з тим, що хоча і очевидно, що роль Сполучених Штатів в період Холодної війни (особливо в Кореї та В'єтнамі), мала глибокий вплив на політичний, економічний і стратегічний розвиток держав Східної Азії, а також на характер внутрішньо-регіональних відносин в цій частині світу, все ж варто розуміти, що це не було просто наслідком реалізації міжнародним порядком його структурної функції [11, с. 136–137]. Більше того, позиція США щодо питань безпеки в Східній Азії різко відрізнялася від їх позиції щодо Західної Європи. І нарешті, держави Східної Азії мають відмінні від США погляди на питання безпеки, що в кінцевому результаті вводило їх в протиріччя зі Сполученими Штатами [17, с. 589].

З одного боку, особливі та превалюючі погляди представників Східної Азії на безпеку, суттєво несхожі на ті погляди, що переважають на Заході [2, с. 619]. А з іншого – популярною є думка, що історичний фундамент міжнародних відносин у Східній Азії також дуже відрізняється від західноєвропейської моделі, яка лягла в основу сучасної теорії міжнародних відносин. До прикладу, Девід Кан слушно вказує на те, що традиційний «китайсько-центричний» порядок у Східній Азії є абсолютною протилежністю того, в що західні теорії міжнародних відносин заставляють нас повірити. На думку цього автора, той порядок який сформувався в зазначеному регіоні характеризується неформальною нерівністю, що підкріплюється формальною ієрархією [21, с. 62].

Не обов'язково вважати, що Східна Азія неминуче повернеться до цього давнього – «природного» – для неї порядку для того, щоб визнати, що, здавалося б, безумовне зростання Китаю – в поєднанні з потенційним занепадом легітимності американської гегемонії – створює нове, безпрецедентне міжнародне середовище, яке буде доволі складно пояснити лише за допомогою наявних теоретичних моделей. У той час як представники реалізму справедливо висувують на перший план збереження значення американської військової могутності, а також їх

безпосередньої стратегічної взаємодії та присутності в Східній Азії, ключовим моментом для розуміння залишається те, що незалежно від того якої форми ця взаємодія набуде – вона є неминучою. І головним питанням тут є те, як держави Східної Азії будуть реагувати на таку взаємодію.

Справді, сьогодні є багато доказів того, що в державах Східної Азії відбулась певна нормативна, або ж ідеологічна, зміна в оцінці міжнародного середовища, яка може передувати абсолютній переорієнтації зовнішньополітичної стратегії держав регіону, що, в свою чергу вплине на їх відносини зі США, як з сучасним гегемоном [3, с. 579].

Наступним важливим питанням в рамках нашого дослідження є питання політичної економіки та гегемонії. Незважаючи на те, що такі авторитетні науковці як Беррі Бузан і Річард Літл стверджують, що політична та економічна сфери є відмінними і повинні розглядатися окремо, характер сучасної міжнародної системи в цілому, і роль у ній гегемонії США зокрема, роблять цю відмінність доволі штучною.

Ідея, щодо того, що політика і економіка є нероздільними, взаємопов'язаними частинами значніших соціальних реалій є добре відомою [26, с. 278; 29, с. 64]. Однак сьогодні головний виклик полягає у тому, щоб розробити концептуальні рамки, які б охоплювали природу цієї взаємодії як на національному так і на транснаціональному рівні, водночас враховуючи більш широкий геополітичний контекст, в якому такі взаємодії відбуваються.

Потенційну важливість такої вимоги можна простежити знову ж таки в запропонованому нами контексті Східної Азії та взаємодії цього регіону зі Сполученими Штатами Америки. Так, Східна Азія характеризується тісними відносинами між урядом та бізнесом, що є яскравим прикладом того наскільки штучною насправді є спроба аналітичного поділу політики та економіки. Проте, важливим моментом тут є те, що такі інститути, як наприклад «держава розвитку» (англ. developmental state), яка була вперше впроваджена в Японії і яка зазнала широкого наслідування в тій чи іншій мірі по всьому регіону, навряд чи процвітали б так, як вони процвітають зараз, якби не було Холодної війни і конкретних стратегічних пріоритетів, розставлених американцями. Сполучені Штати Америки не лише зайняли більш толерантну позицію щодо меркантилістів – до етатистських практик яких американські політичні діячі ставились з відвертою недовірою – а й посприяли створенню ліберальної, динамічної міжнародної економіки, надаючи таким чином можливість більшій частині регіону розвиватися шляхом орієнтованої на експорт індустріалізації.

Таким чином, застосування більш обґрунтованого підходу до міжнародної політичної економіки, що базувався на врахуванні часових і просторових особливостей міжнародної системи, а також врахування того впливу який американська гегемонія має на неї, створили ряд переваг для США. По-перше, це висунуло на перший план те, як міжнародна економічна перебудова привела до змін як в організації міжнародної економічної діяльності, так і в її координації, а також підкреслило різноманітність і впливовість акторів із приватного сектора в регулюванні сучасної міжнародної системи [7, с. 423; 28, с. 19].

Варто зауважити, що одним із найбільш важливих наслідків постійного зміцнення взаємозв'язку між політичною та економічною владою є його підвищення транснаціоналізації і, як наслідок, ерозія зв'язку між географічно розмежованими, нерухомими політичними спільнотами та потенційно мобільними економічними акторами. Іншими словами, влада не є ані виключно політичною, ані обмеженою суто національними кордонами [1, с. 118].

Деякі спостерігачі стверджують, що глобалізація економічної – і, при виникненні необхідності, політичної – діяльності створює зміни, що «в своєму масштабі схожі на перехід від феодальної епохи до сучасної Вестфальської системи» [22, с. 43].

Відповідно, абсолютно не дивно, що міжнародна реструктуризація змінює спосіб організації економічної діяльності, як і владний авторитет держав по відношенню до економічних акторів. Враховуючи, що на сьогоднішній день розгорнулася доволі велика дискусія щодо того, наскільки далеко цей процес зайшов, та наскільки суттєвими є відмінності в потужностях окремих держав, то цілком зрозуміло, що приватний сектор бере на себе все більшу відповідальність з прийняття владних рішень та здійснення впливу на політику у всіх тих сферах, які раніше вважались прерогативою держави [12, с. 14].

Друга перевага у повноцінному врахуванні історичних та географічних факторів полягає у тому, що це дозволяє нам оцінити різноплановий вплив цілого ряду процесів, пов'язаних із – та безпосередньо керованих – США як сучасною державою-гегемоном. Якщо висловлюватися точніше, то мова йде про конкретні інтереси, які формують американську зовнішню та економічну політику в певні моменти. До слова, марксиста, та інші представники радикального напрямку в теорії міжнародних відносин, фактично зайшли щонайдалі в розробці теоретичної основи, яка б пояснила як саме транснаціональна економічна реструктуризація привела до транснаціоналізації політичної влади класових структур [10, с. 219; 27, с. 17–18].

Незважаючи на те, що такий підхід зазвичай звужує ширші геополітичні і стратегічні контексти, в рамках яких такі відносини відбуваються, вони все ж допомагають виділити такі важливі моменти, як, наприклад, коли певні інтереси держави можуть формувати її зовнішню політику, чи значення ідеологічної легітимності в обумовленні дій держави-гегемона на міжнародній арені. Так, яскравим прикладом тут може бути вплив інтересів фінансового сектора на формування сучасної політики США в Східній Азії, при якому Сполучені Штати продовжували лобювати подальшу лібералізацію економіки, незважаючи на накопичення свідчень про її негативний і дестабілізуючий вплив в регіоні. Така ситуація є доволі демонстративним прикладом першої окресленої нами можливості.

Аналогічним чином, систематичне дискурсивне розмивання легітимності азійської «держави розвитку» (про яку ми згадували вище), що активно проводилося після фінансової кризи, показує, як переважаючі економічні інтереси та ідеї США були застосовані для маргіналізації азійської альтернативи домінуючій американській неоліберальній моделі [16, с. 82].

Відповідно, точний спосіб того як «американська влада» реалізовувалася в міжнародній політичній економіці змінювався з плином часу, відображаючи геополітичні обмеження, нестабільний вплив окремих економічних інтересів та позицій окремих міжнародних фінансових інституцій, які відіграли настільки важливу роль в просуванні і реалізації неолібералізму.

Однак, найбільш цікавим на сьогоднішній день є те, що той акцент, який був зроблений на питаннях безпеки після подій 11 вересня 2001 року, змінив як американську зовнішню політику загалом так і її вплив на решту світу зокрема. Так, до прикладу, як наслідок у Південно-Східній Азії, що вважається передовою «війни з тероризмом», стратегічне співробітництво поступово стало необхідною передумовою економічної допомоги і торгівлі, а також реконфігурації міждержавних і внутрішніх відносин цього регіону.

Таким чином, навіть якщо враховувати вплив Холодної війни на формування сучасного міжнародного порядку, існують все ж важливі безпрецедентні особливості, які підкреслюють неоднозначну позицію США в рамках нової міжнародної системи.

Останнім елементом бачення міжнародної системи Бузаном і Літтлом є соціальний, чи соціально-культурний вимір. Тут варто відразу зауважити, що оцінка впливу чогось настільки неточного як культура є безумовно складною, але

це аж ніяк не применшує важливості цього виміру в оцінці сучасної гегемонії. Особливо, якщо врахувати вплив «американської ідеології» на міжнародне середовище.

Тут хочемо запропонувати дворівневий підхід до розуміння явища гегемонії в рамках соціокультурного виміру. Відповідно до цього підходу, на одному рівні існує явне співпадіння теоретичних поглядів представників лібералізму і послідовників Антоніо Грамші, які наголошують на важливості м'якої сили та/або ідеології в просуванні конкретного світогляду або конституціоналізації конкретного набору норм і цінностей [15, с. 32; 24, с. 68]. Однак на іншому рівні, аргументи на користь потенційного впливу «культурних поглядів» можуть бути значно вагомішими та всеосяжними, і містити в собі вимоги, які в гіршому випадку є або радикально телеологічними, або в кращому – надзвичайно європоцентристськими [14, с. 92; 31, с. 46].

На нашу думку, такі твердження можуть здаватися надто перебільшеними та такими, що нехтують історією технологічного та економічного розвитку, адже в них фактично не враховується та роль, яку в цих процесах відіграла обрана нами для прикладного роз'яснення визначеного питання Східна Азія [18, с. 19]. Тим не менш, коли все ж йде мова про такий розвиток, то провідна роль в ньому держав заходу загалом, і США зокрема, – є беззаперечною. Більше того, беззаперечним є також вплив останніх на хід новітньої історії та на розвиток міжнародної системи. Так, на думку Дж. Айкенберрі, саме внаслідок цього впливу, а також унікальної здатності США впливати на еволюцію процесів пов'язаних з глобалізацією, Сполучені Штати здобули (та скористалися) унікальною позицією і можливістю, щоб отримати вигоду від системи, яку вони безпосередньо допомогли створити [19, с. 174].

Тим не менш, незважаючи на всю ту увагу, яка приділяється домінуванню США в інформаційно-розважальних секторах світової економіки, цілком очевидно, що їхня культурна гегемонія не лише стикається з опором, але й доволі часто створює протилежний від бажаного ефект [5, с. 318]. Отже, більш реальнішим вважаємо розгляд світової культури, як специфічного набору інституцій, методів і цілей, які генеруються і підтримуються державами і соціальними системами [6, с. 19].

Такий підхід доцільно направляє нашу увагу до складної, багаторівневої природи сучасних процесів глобального управління – такої, що містить велике число акторів. Однак, на нашу думку, враховуючи особливу історичну роль США у розвитку такої системи, до цього підходу варто додати той факт, що гегемон стабільно здійснює потужний, іноді вирішальний, вплив на розвиток міжнародного порядку. Таке твердження, насамперед обумовлене впливом сучасного гегемона на сферу безпеки, а також якщо брати до уваги «доктрину випередження».

Крім того, важливо визнати, що Сполучені Штати здатні здійснювати більш поглиблений і порівняно довгостроковий вплив в межах такого відносно розмитого культурно-ідеологічного рівня, оскільки вони фактично заохочують інші держави до прийняття певного набору вигідних їм економічних практик. Збереження різновидів капіталізму у всіх регіонах світу, на чому неодноразово наголошувала С'юзан Стрейндж, не повинно перешкоджати нам в усвідомленні того факту, що відмінності між (в цілому) капіталістичними порядками є менш значними, ніж схожості [30, с. 186].

Важливість такого розуміння підтверджується вступом Китаю в СОТ [13, с. 575]. Адже така капітуляція останньої вагомої альтернативи капіталістичній моделі, цілком можливо, є такою ж значною, як і закінчення Холодної війни та розпад Радянського Союзу. Саме ця подія, за яку США, в принципі, були значною мірою відповідальні, забезпечила сучасному гегемону теперішню перевагу у стратегічному (в тому числі військовому), економічному, політичному і ідеологічному вимірі.

Одним із найважливіших проявів культурної, чи ідеологічної, гегемонії полягає в забезпеченні довгострокових змін в загальному уявленні політичних еліт щодо найбільш доречних способів організації економічної і соціальної діяльності. Такий відносно розпорошений, тонкий і довготривалий наслідок американської гегемонії вважаємо одним із найважливіших. Однак все ж хочемо зауважити, що враховуючи сьогоднішній акцент на матеріальній могутності – одночасно як на теоретичному, так і на політичному рівні, – цей вимір гегемонії є також одним із найбільш недооцінених.

Висновок: Звісно та характеристика та поняття, які сьгодні використовуються для опису сучасної домінуючої позиції США в рамках міжнародної системи, доволі часто є відвертим перебільшенням. Однак той факт, що Сполучені Штати є «гіпер-силою», безпрецедентною за своїми масштабами та потенційним впливом, є беззаперечним. Незважаючи на те, що більшість інших країн, та навіть регіонів світу, стурбовані такою могутністю США, мирні та стабільні відносини з сучасною державою-гегемоном мають для них усіх пріоритетне значення. Таке прагнення є безпосередньо пов'язане із лідируючими позиціями США в усіх концептуальних вимірах гегемонії, а саме у військовому, економічному, політичному та ідеологічному. В свою чергу, така першість, забезпечує Сполученим Штатам не лише позицію лідера на міжнародній арені, але й дозволяє здійснювати основоположний вплив на формування сучасного світового порядку.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Agnew J. Political power and geographical scale // *Political Space: Frontiers of Change and Governance in a Globalizing World*, ed. Y.H.J. Ferguson, R.J.Barry. – New York: New York State University Press. – 2002. – P. 115–129
2. Alagappa M. Asian practice of security: Key features and explanations // *Asian Security Practice: Material and Ideational Influences*, ed. M. Alagappa. – Stanford: Stanford University Press. – 1998. – P. 611–676
3. Alagappa M. Managing Asian security: Competition, cooperation, and evolutionary change // *Asian Security Order: Instrumental and Normative Features*, ed. M. Alagappa. – Stanford: Stanford University Press. – 2003. – P. 571–606
4. Bacevich A. J. *American Empire: The Realities and Consequences of US Diplomacy* – Harvard University Press, 2002. – 312 p.
5. Barber B. R. *Jihad vs. McWorld* – New York: Ballantine Books, 1996. – 426 P.
6. Boli J., Thomas G. M. INGOs and the organisation of world culture // *Constructing World Culture: International Nongovernmental Organizations Since 1875*, eds J. Boli and G.M. Thomas. – Stanford: Stanford University Press. – 1999. – P. 13–48
7. Braithwaite J., Drahos P. *Global Business Regulation* – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 724 p.
8. Brzezinski Z. *The Choice: Global Domination or Global Leadership* – New York: Basic Books, 2004. – 256 p.
9. Buzan B., Little R. *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations* – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 472 p.
10. Cox R. W. *Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History* – New York: Columbia University Press, 1987. – 512 p.
11. Cumings B. *Japan and Northeast Asia into the Twenty-first century* // *Network Power: Japan and Asia*, eds. P.J. Katzenstein and T. Shiraishi. – Ithaca, NJ: Cornell University Press, 1997. – P. 136–168
12. Cutler A. C., Haufler V. *Private authority and international affairs* // *Private Authority and International Affairs*, eds A.C. Cutler et al. – New York: New York State University Press, 1999. – P. 3–28
13. Fewsmith J. The political and social implications of China's accession to the WTO // *China Quarterly*, 2001, № 167, P. 573–591
14. Fukuyama F. *The End of History and the Last Man* – New York: Free Press, 1992. – 464 p.
15. Gill S. New constitutionalism, democratisation and global political economy // *Pacifica Review*, 1998, № 10 (1), P. 23–38

16. Hall R.B. The discursive demolition of the Asian development model // *International Studies Quarterly*, 2003, № 47, P. 71–99
17. Hemmer C., Katzenstein P. J. Why is there no NATO in Asia? Collective identity, regionalism, and the origins of multilateralism // *International Organization*. – 2002, № 56 (3), P. 575–607
18. Hobson J.M. *The Eastern Origins of Western Civilisation* – Cambridge: Cambridge University Press. – 2004. – 394 p.
19. Ikenberry G.J. *After Victory: Institutions, Strategic restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars* – Princeton. NJ: Princeton University, 2000. – 320 P.
20. Johnson C. *The Sorrows of Empire: Militarism, Secrecy, and the End of the Republic* – New York: Metropolitan Books, 2004. – 400 p.
21. Kang D.C. Getting Asia wrong: The need for new analytical frameworks // *International Security*, 2003, № 27 (4), P. 57–85
22. Korbin S.J. Economic governance in an electronically networked global economy // *The Emergence of Private Authority in Global Governance*, ed. R.B.a.B. Hall, Thomas J. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – P. 43-75.
23. Mann J. *Rise of the Vulcans: The History of Bush's War Cabinet* – Penguin Books, 2004. – 464 p.
24. Nye J.S. *The Paradox of American Power* – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 240 p.
25. Phillips K. *American Dynasty: Aristocracy, Fortune, and the Politics of Deceit in the House of Bush* – Penguin Books, 2004. – 416 p.
26. Polanyi K. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* – Beacon Press, 2001. – 360 p.
27. Robinson W.I., Harris J. Towards a global ruling class? Globalization and the transnational capitalist class // *Science & Society*, 2000, № 64 (1), P. 11–54
28. Ruigrok W., van Tulder R. *The Logic of International Restructuring* – Routledge, 1995. – 344 p.
29. Strange S. *States and Markets*, 2 ed. – Bloomsbury Academic, 1994. – 280 p.
30. Strange S. The future of global capitalism; or, will divergence persist forever? // *Political Economy of Modern Capitalism: Mapping Convergence and Diversity*, eds C. Crouch and W. Streeck. – London: Sage, 1997. – P. 183–191
31. Von Laue T.H. *The World Revolution of Westernization: The Twentieth Century in Global Perspective* – New York: Oxford University Press, 1987. – 396 p.
32. Wohlforth W.C. The stability of a unipolar world // *International Security*, 1999, № 24 (1), P. 5-41.

REFERENCES:

1. Agnew J. Political power and geographical scale // *Political Space: Frontiers of Change and Governance in a Globalizing World*, ed. Y.H.J. Ferguson, R.J.Barry. – New York: New York State University Press. – 2002. – P. 115–129
2. Alagappa M. Asian practice of security: Key features and explanations // *Asian Security Practice: Material and Ideational Influences*, ed. M. Alagappa. – Stanford: Stanford University Press. – 1998. – P. 611–676
3. Alagappa M. Managing Asian security: Competition, cooperation, and evolutionary change // *Asian Security Order: Instrumental and Normative Features*, ed. M. Alagappa. – Stanford: Stanford University Press. – 2003. – P. 571-606
4. Bacevich A. J. *American Empire: The Realities and Consequences of US Diplomacy* – Harvard University Press, 2002. – 312 p.
5. Barber B. R. *Jihad vs. McWorld* – New York: Ballantine Books, 1996. – 426 P.
6. Boli J., Thomas G. M. INGOs and the organisation of world culture // *Constructing World Culture: International Nongovernmental Organizations Since 1875*, eds J. Boli and G.M. Thomas. – Stanford: Stanford University Press. – 1999. – P. 13–48
7. Braithwaite J., Drahos P. *Global Business Regulation* – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 724 p.
8. Brzezinski Z. *The Choice: Global Domination or Global Leadership* – New York: Basic Books, 2004. – 256 p.
9. Buzan B., Little R. *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations* – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 472 p.

10. Cox R. W. Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History – New York: Columbia University Press, 1987. – 512 p.
11. Cumings B. Japan and Northeast Asia into the Twenty-first century // Network Power: Japan and Asia, eds. P.J. Katzenstein and T. Shiraishi. – Ithaca, NJ: Cornell University Press, 1997. – P. 136–168
12. Cutler A. C., Haufler V. Private authority and international affairs // Private Authority and International Affairs, eds A.C. Cutler et al. – New York: New York State University Press, 1999. – P. 3–28
13. Fewsmith J. The political and social implications of China's accession to the WTO // China Quarterly, 2001, № 167, P. 573–591
14. Fukuyama F. The End of History and the Last Man – New York: Free Press, 1992. – 464 p.
15. Gill S. New constitutionalism, democratisation and global political economy // Pacifica Review, 1998, № 10 (1), P. 23–38
16. Hall R.B. The discursive demolition of the Asian development model // International Studies Quarterly, 2003, № 47, P. 71–99
17. Hemmer C., Katzenstein P. J. Why is there no NATO in Asia? Collective identity, regionalism, and the origins of multilateralism // International Organization. – 2002, № 56 (3), P. 575–607
18. Hobson J.M. The Eastern Origins of Western Civilisation – Cambridge: Cambridge University Press. – 2004. – 394 p.
19. Ikenberry G.J. After Victory: Institutions, Strategic restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars – Princeton, NJ: Princeton University, 2000. – 320 P.
20. Johnson C. The Sorrows of Empire: Militarism, Secrecy, and the End of the Republic – New York: Metropolitan Books, 2004. – 400 p.
21. Kang D.C. Getting Asia wrong: The need for new analytical frameworks // International Security, 2003, № 27 (4), P. 57–85
22. Korbin S.J. Economic governance in an electronically networked global economy // The Emergence of Private Authority in Global Governance, ed. R.B.a.B. Hall, Thomas J. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – P. 43–75.
23. Mann J. Rise of the Vulcans: The History of Bush's War Cabinet – Penguin Books, 2004. – 464 p.
24. Nye J.S. The Paradox of American Power – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 240 p.
25. Phillips K. American Dynasty: Aristocracy, Fortune, and the Politics of Deceit in the House of Bush – Penguin Books, 2004. – 416 p.
26. Polanyi K. The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time – Beacon Press, 2001. – 360 p.
27. Robinson W.I., Harris J. Towards a global ruling class? Globalization and the transnational capitalist class // Science & Society, 2000, № 64 (1), P. 11–54
28. Ruigrok W., van Tulder R. The Logic of International Restructuring – Routledge, 1995. – 344 p.
29. Strange S. States and Markets, 2 ed. – Bloomsbury Academic, 1994. – 280 p.
30. Strange S. The future of global capitalism; or, will divergence persist forever? // Political Economy of Modern Capitalism: Mapping Convergence and Diversity, eds C. Crouch and W. Streeck. – London: Sage, 1997. – P. 183–191
31. Von Laue T.H. The World Revolution of Westernization: The Twentieth Century in Global Perspective – New York: Oxford University Press, 1987. – 396 p.
32. Wohlforth W.C. The stability of a unipolar world // International Security, 1999, № 24 (1), P. 5–41.

Пурій М. Р., аспірант кафедри страноведення і міжнародного туризму, факультета міжнародних відносин Львівський Національний Університет імені Івана Франка (Львів, Україна), E-mail: mariya.puriy@gmail.com

Гегемонія США і її вплив на формування сучасного світового порядку.

Анотація. *Вивчено характер сучасної домінуючої позиції Сполучених Штатів Америки на міжнародній арені. Розкрито наукове передположення про багатомірність явища гегемонії в міжнародних відносинах. Проаналізовано*

комплексность современного мирового порядка и международной системы. Доказано сложный и многомерный характер американской гегемонии, а именно беспрецедентность и бесспорность ведущих позиций настоящего гегемона в следующих четырех сферах: военная, политическая, экономическая и социальная.

Ключевые слова: гегемония США, мировой порядок, международные отношения, измерения гегемонии.

Puriy M., postgraduate student, Department of regional geography and international tourism, faculty of international relations, Lviv national University named after Ivan Franko (Lviv, Ukraine), E-mail: mariya.puriy@gmail.com

US hegemony and its impact on the formation of the modern world order.

Abstract. The study examines the nature of the modern dominant position of the United States in the international arena. Also, it develops scientific assumptions about the multidimensionality of the phenomenon of hegemony in international relations. The paper analyzes the complexity of the modern world order and the international system. Finally, the research paper demonstrates the complex and multidimensional nature of American hegemony, namely unprecedented and undeniable leading position of the actual hegemon in the following four areas: military, political, economic and social.

Keywords: hegemony, the US, world order, international relations, dimensions of hegemony.

УДК 002.8:321

Груєва О. В.,

аспірант кафедри політичних наук і права

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К. Д. Ушинського»

(Одеса, Україна), npnu_politolog2010@mail.ru

ПОСТСТРУКТУРАЛІЗМ І ПОСТМОДЕРНІЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДґРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО АКЦІОНІЗМУ

Анотація. Основна увага приділяється визначенню методологічного інструментарію для дослідження новітніх практик політичного акціонізму. Такими методологіями визначено постструктуралізм і постмодернізм, потенціал яких розкривається на прикладі їх застосування для вивчення перформансів, гепенінгів, інсталяцій тощо.

Ключові слова: методологія, політичний акціонізм, постмодернізм, постструктуралізм.

В останні десятиліття у політиці дедалі активніше використовуються новітні формати політичного активізму – перформаси, гепенінги, інсталяції, стріт-арт та ін. Їх позначають об'єднаною назвою «акціонізм», який у площині політики набуває формату «політичного акціонізму». Дослідження цих сучасних технологій політичного активізму потребує визначення оптимальної методології, за допомогою якої уможливилось б їх науковий аналіз.

Теоретико-методологічний аналіз акціонізму – «біла пляма» вітчизняної політичної науки. Нами висловлюється дослідницька гіпотеза, що оптимальними методологіями такого аналізу можуть слугувати постструктуралізм¹ і постмодернізм². Окремі дослідження, на які ми опиралися, стосуються або власне сутності новітніх акціоністських практик у політиці (Н. Мусієнко, К. Станіславська, Н. Хома та ін.), або ж аналізу методологій політичної науки без прив'язки до вив-

¹ Постструктуралізм є певним комплексом ідей, своєрідною світоглядною теорією, де оголошена необхідність пошуку нових трактувань свободи – маргінальних, розташованих за межами структури, де відсутній тотальний контроль із боку влади; політика тлумачиться постструктуралізмом як знакова система.

² Поняттям «постмодерн» ми означуємо стан суспільства, а поняттям «постмодернізм» – теорії, які цей стан описують. Постмодерн – культурна ситуація, а постмодернізм – філософська рефлексія щодо цієї ситуації, у якій складаються нові художні форми (перформанс, гепенінг, стріт-арт та ін.).

чення за їх допомогою саме політичного акціонізму (А. Гарбадин, В. Горбатенко, І. Ільїн, О. Жуковський, С. Куцепал, В. Ратников та ін.). Нашим дослідницьким завданням є аргументація, що політичні акціоністські практики оптимально пояснюються за допомогою ресурсного потенціалу саме постструктуралізму та постмодернізму. У пошуках підтвердження цієї дослідницької гіпотези ми звертаємось до напрацювань представників світової філософської, політичної думки, які увиразнюють ці методологічні підходи (Ж. Бодріяр, Г. Дебор, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, І. Гассан, Ю. Крістева, Ж.-Ф. Ліотар та ін.).

Найперше, наголосимо на тому, що «акціонізм є узагальненою назвою для «мистецтв дії», в яких твором є жест, розіграна “вистава” або спровокована “подія»» [26, с. 41]. Політична дія у постмодерній реальності фрагментарна, провокативна, в її основі – гра. Акціонізм, на нашу думку, якнайкраще вписується у соціокультурну матрицю сьогодення. Як слушно зауважує український дослідник-філософ В. Ратников, домінантою в епосі постмодерну стає «не діяльність концептуально-сміслового характеру, а знаково-символічна діяльність, так би мовити, «ковзання» по поверхні означуваного (знаків), своєрідна гра зі знаками, а не зі смислами» [21, с. 149–150]. Отже, саме гра візуалізує політичний процес, будь-які прояви політики, а втіленням формату гри і є різноманітні практики політичного акціонізму. Ігровий принцип покликаний показати, що у трактуваннях різних феноменів політичного буття зникає будь-яка однозначність.

Погоджуємося із підходом О. Саричева, що саме постмодернізм увиразнив розуміння гри як основного організуючого принципу людської культури [23, с. 51]. Практики політичного акціонізму неможливо, на нашу думку, аналізувати без опори на філософська рефлексію ситуації постмодерну (З. Бауман, Ж. Бодріяр, І. Гассан, Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, Ж. Дерріда, У. Еко, Ж.-Ф. Ліотар та ін.), а також, як слушно вказує український дослідник-політолог А. Гарбадин, «його теоретичного підґрунтя – постструктуралізму» [5, с. 45]. Справді, становлення постмодерністської парадигми в сучасній політичній науці багато в чому був пов'язаний із впливом постструктуралізму, найперше – французького (Р. Барт, Ю. Крістева, М. Фуко та ін.). Виникнення постструктуралізму обумовлене соціально-політичною ситуацією, яка панувала в Західній Європі та США від кінця 60-х і охоплюючи 70-ті роки ХХ століття. Вітчизняна дослідниця С. Куцепал звертає увагу, що «постструктуралізм – своєрідна реакція на розвиток західного суспільства як цілісної системи неперервних, прогресуючих формацій, розуму» [16, с. 135–136]. У цьому контексті особливо варто виділити масові протести молоді у Франції (1968), унаслідок чого повсякденне життя наповнилося політичним змістом, усі соціальні сфери розглядалися крізь призму політики. Як пише Ж. Бодріяр, починаючи з 1968 року все наповнилося політичним змістом – «і повсякденне життя, і безумство, і мова, і засоби масової інформації, і бажання набувають політичного характеру в міру того, як вони входять в сферу звільнення і колективних, масових процесів» [1, с. 16]. А травень 1968 року став початком постмодернізму, вперше озвучивши протестні гасла: «Політика діється на вулиці», «Зриваймо оплески – спектакль усюди», «Акція дозволяє подолати розмежування і знайти рішення», «Ми пересвідчилися: 2+2 не дорівнює 4», «Усякий вигляд речі, що не викликає подив, є фальшивим» та ін. [6].

Розмірковуючи про постмодерн, найчастіше мають на увазі тип світогляду, світовідчуття, комплекс уявлень, менталітет, стан (Ж.-Ф. Ліотар, У. Еко), «погляд на світ» (Д. Фоккема), «стиль життя» (Х. Фостер). Йдеться про ту сферу, «... де на перший план виходить не раціональна, логічно оформлена філософська рефлексія, а глибоко емоційна, внутрішньо відчута реакція сучасної людини на навколишній світ» [12, с. 211]. Постмодерн і його філософський дискурс відрізняється різноманітністю, плюральністю, деконструкцією та конструюванням власної реальності, що увиразнюється в різноманітних вище названих формах, об-

умовлений кризою традиційного розуміння індивідуальності й місця особистості в соціумі.

Найперше основу філософії постмодерну становлять: 1) теорія симулякра Ж. Бодріяра («Символічний обмін і смерть» (1976), «Симулякри та симуляції» (1981)); 2) деконструкції Ж. Дерріди («Про граматологію» (1967), «Письмо та відмінність» (1967)); 3) шизоаналізу Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі («Анти-Едип: капіталізм і шизофренія» (1972), «Тисяча плато: капіталізм і шизофренія» (1980)) та ін.). Французькі постструктуралісти та неофрейдисти (М. Фуко, Р. Барт, Ж. Лакан, П. Клоссовскі) одними з перших рефлексують щодо змін у суспільстві, які відбувалися у другій половині XX століття.

Одним із перших опис ситуації постмодерну запропонував Ж.-Ф. Ліотар («Ситуація постмодерну» (1979), представивши авторську інтерпретацію культурних змін. Постмодерном він називає стан суспільства після трансформацій, котрі істотно змінили правила гри в науці, культурі, літературі. Ситуацію постмодерну Ліотар характеризує як розпад єдності метанаррацій³, на зміну якій приходить множинність «маленьких оповідань». У рамках постмодерну вони існують за новими правилами мовних ігор, що не співвідносні з будь-яким еталоном. Запропоновані Ліотаром ідеї знаходження основ нової культури в мовних іграх знайшло відображення в таких характеристиках постмодерну як антиосновність, суб'єктивність, конфліктність, множинність, ігрове начало.

Постмодернізм трактується як «магістральний напрям філософії, політики, мистецтва та науки останньої третини XX століття [24, с. 3]. За визначенням Ю. Крістевої, постмодернізм – «це кипіння пристрасті та мови, в ньому тонуть будь-які ідеології, тези, інтерпретації, манії, колективність, загрози або надії ... Блискуча та небезпечна краса, тендітний виворіт радикального нігілізму. Музика, ритм, танець без кінця, без мети» [цит. за 19, с. 76]. Постмодернізм як спосіб осмислення сучасної політичної реальності пропонує несподівані й оригінальні рішення багатьох проблем і відповідно креативно увиразнює їх представлення. Постмодерн, на думку Л. Бронзіно, «винятковий, бо в його рамках здійснюється радикальна критика класичної раціональності та спроба створення відмінних від класичних принципів пізнання» [4, с. 97].

Російський дослідник І. Ільїн звертає увагу, що «народжений як феномен мистецтва й усвідомивши себе спершу як літературна течія, постмодернізм згодом був ототожнений із одним зі стилістичних напрямків архітектури другої половини століття, і вже на рубежі 70–80-х років став сприйматися як найадекватніший духу часу вираз і інтелектуальне, і емоційне сприйняття епохи» [13, с. 5].

Світ на межі XX–XXI століть постав як грандіозна метаформа, створена, зокрема, й зусиллями постмодерністів. Постмодерн є «епохою в розвитку людства для якої характерний нелінійний розвиток, якісне збільшення невизначеності багатьох соціальних реалій, що пов'язано з випадковістю, багатоваріантністю й альтернативністю розвитку, а також із виникненням віртуальних реальностей, в яких панують симулякри і симуляції» [14, с. 12]. Для нелінійної соціополітичної динаміки природним є розриви соціуму та різомний розвиток, що, по суті, сприяє кінцю знайомого нам світу та створення світу нового – з новими розуміннями порядку та хаосу. Так, Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі називають культуру постмодерну різомою, а людину, здатну відповідати їй – шизофреніком, що є множинним суб'єктом, який більше відповідає тим викликам, яке сучасне суспільство ставить перед людиною. У подібній культурі, різомі, не існує ні потенційного, ні реально існуючого стрижневого об'єднуючого начала. Різомне трактування культури співвідноситься з децентралізацією, множинністю, мережевою структурою

³ Власне Ж.-Ф. Ліотар охарактеризував постмодернізм як недовіру до метанарративів, що виникла в сучасному суспільстві в результаті розчарування в дискурсі Просвітництва [18, с. 10].

суспільства тощо, які в постмодерні стають основними.

Ми обґрунтовуємо доцільність застосування постмодернізму як теоретико-методологічної засади в дослідженнях сучасної політики, у тому числі новітніх суспільно-політичних практик акціоністів, адже стилістика постмодернізму нерозривно пов'язана з політикою. Постмодернізм шукає нові трактування свободи – маргінальні, розташовані за межами структури, де немає тотального контролю з боку влади. Постмодернізм базується на якісно нових підходах до будь-яких цінностей, переоцінює базові політичні цінності, із допомогою яких раніше описувалася реальність. Як методологія, постмодернізм є новим напрямом у соціальній теорії, який ставить за мету пояснити сучасні політичні процеси, у тому числі й акціоністські практики, якими політичні актори намагаються представити свої позиції. В основі постмодернізму – недовіра до тотальності та схильність до парадоксів, акцентування на соціальних «розламах», заперечення авторитетів, сильних лідерів, авторитетних держав; тут домінує іронія, яка виявляється у грі, політичних алегоріях, змішуються жанри, творчі стилі, методи.

Якщо звернутися до розгляду політики Ж. Бодріаром [2; 3], то справжню природу політичного мислителя убачає у чистій грі знаків, яка не обтяжує себе ніякою історичною чи соціальною «істиною», але, навпаки, грає на її відсутності. Бодріар зазнав впливу концепцій ігрової культури, що набули широкого поширення значною мірою завдяки роботі Й. Гейзинга «Homo Ludens» (1938), у якій окреслені усі риси гри: свобода, невимушеність, антиутилітаризм, сакральність, наявність власного ігрового простору, здатність гри до примноження реальності. Бодріар вважає, що простір політичного визначений передусім формою знакової подачі сенсу, різноманітних кодів його поєднання, що формують собою стратегію.

Вважаємо, що сьогоденна політика набула неоконфігуративності, а політичне перетворилося у своєрідний спектакль, розіграний в умовах повсякденного життя перед завше спраглим до видовищ громадянином. У постмодерній політиці однією з домінуючих є саме гральна функція (політика як гра). Гравці-акціоністи ж є провідниками цієї функції. Ця думка відображена у працях мислителів-постмодерністів. На позначення цих процесів пропонують різноманітні концепти, зокрема, «суспільство спектаклю», «суспільство інтерактивного спектаклю» та ін. С. Куцепал зауважує, що «беззаперечними трендами стають поняття «симулякр», «віртуальність (віртуальне, віртуалістика)» та «спектакль (гра)» [15, с. 142].

Постмодерн має свою мову. Його ознаки виділені І. Гассаном: невизначеність, деконструкція, відмова від канонів і авторитетів, поліваріантне тлумачення, іронія та звернення до гри, репродукування під пародію, карнавалізація і т. д. [27, с. 48]. Характеризуючи ціннісні детермінанти постмодерну, Гассан вказує, що починає домінувати іронія, яка виявляється у грі, алегорії в політиці, літературі, мистецтві. Гассан зазначає: «Ми маємо не тільки постмодерністську архітектуру, мистецтво, літературу, кіно, музику, танці й театр; ми також маємо постмодерністську політику, телебачення, технології, моду, спосіб життя, подорожі, інтер'єр та кухню» [7, с. 23]. Але не можемо не вказати й на існування наукової дискусії щодо такої універсальності постмодерну. Якщо одні (І. Гассан, Ж.-Ф. Ліотар) називають його узагальнюючим поняттям, який може застосовуватися до політики, історії, філософії, мистецтва і т. д., то інші (В. Межуєв) вважає, що постмодерн – специфічний для сфери культури, але не для політики чи економіки; він (постмодерн) виникає, коли суспільство минуло етап модернізації, услід за яким замінюється «політикоцентрична модель на культуроцентричну» [20, с. 361].

Методологічними засадами аналізу практик політичного акціонізму можуть виступати: 1) модель суспільства спектаклю Г. Дебора, атрибутивною ознакою якого є перенасиченість візуальними образами; 2) симуляційна модель Ж. Бодріара (образи поступають симулякрам). Ж. Бодріар веде мову про заміну реального знаками реального, коли створюються симулякри (знаки, відірвані від реальних

об'єктів, образів, котрі є для людини більш реальними, ніж дійсно існуючі предмети та речі); 3) модель індивідуалізованого суспільства З. Баумана; 4) модель суспільства інтерактивного спектаклю як результату синтезу процесу симуляції та електронної віртуалізації (С. Бест, Д. Келлнер); тут видовищність перемагає реальність, симулякр домінує над оригіналом, бо глядач такого спектаклю завдяки створенню індивідуальних інформаційних потоків, отримує можливість одночасно виступити і його режисером.

При аналізі акціоністських практик у політиці сучасне суспільство часто описують як «суспільство спектаклю». Головною ознакою такого суспільства стає маскарад, карнавал (у значно ширшому сенсі слова, ніж це було у М. Бахтіна). Суспільство буквально перетворюється на нескінченний маскарад, соціальний спектакль. Як писав Г. Дебор у своїй праці «Суспільство спектаклю» (1967), «поняття спектаклю об'єднує та пояснює велику кількість видимих явищ. Їх відмінності та контрасти є удаваностями цієї соціально організованої видимості, яка сама повинна бути визнана в своїй загальній істинності. Спектакль, що розглядається відповідно до його власної організації, є утвердженням видимості, утвердженням усякого людського, тобто соціального життя як видимості», «спектакль – це не сукупність образів, а суспільні відносини між людьми, опосередковані образами» [8, с. 5]. Отже у Дебора ми бачимо міркування про постановочний характер соціальних інтеракцій. Мислитель описує сучасне суспільство як глобальний спектакль, що проникає в усі сфери соціального життя. Множинність визначень «спектаклю» можна звести до такої дефініції, що виражає найхарактерніші ознаки поняття: спектакль є родом діяльності, який полягає в тому, щоб говорити від імені інших; чим більше людина споглядає те, що відбувається навколо, тим менше вона живе своїм власним життям, менше розуміє сенс свого власного існування й усвідомлює власні бажання.

Видовищна форма у постмодернізмі набуває ознак універсальної моделі – вона є своєрідним кодом (У. Еко), тобто знаковою системою, що дозволяє розкрити зміст повідомлення в залежності від призначення та умов функціонування видовища. Незважаючи на різноманітність мистецько-видовищних форм, їхній код (сукупність знаків, символів, елементів), фактично, є єдиним, обов'язково включаючи до своєї структури дійовість, масовість, експресивність, ігрову стихію, підвищений рівень емоційності, розгорнення на глядача, двонаправленість комунікаційних зв'язків [25, с. 31]. «Образотворчо-тілесна орієнтація постмодерністської культури виявляє тілоцентризм однією з найважливіших особливостей багатьох арт-практик та мистецько-видовищних форм» [25, с. 53]. Якщо постмодернізм, за Ж. Бодріаром, є культурною симуляцією, де реальність витісняється симулякрами (образами, за якими не стоїть жодна дійсність, – копіями без оригіналів), то включення тіла у різноманітні художні практики якраз і обумовлюється бажанням людини набути, повернути, відновити справжність. Постмодерн втілюється у тому, що акціоністи активно звертаються до політичних тем і переймають традиційні форми політичної активності (мітинг, демонстрація, барикада), модифікуючи їх; вони акцентують увагу на непередбачуваності сучасних подій.

Методологія постмодернізму в політологічному дослідженні, на думку дослідника-політолога О. Жуковського, полягає в критиці та деконструкції метанарративів періоду модерну, визнання тоталітарної сутності раціоналізму й «чоловічого бачення» в політології та політичних практиках [10]. Постмодерна парадигма виводить політологічний дискурс за традиційні межі, перетворюючи його в метарефлексію, формуючи якісно нове сприйняття суспільства, акцентуючи на тих проблемах, які були табуйовані для обговорення [11, с. 10].

Парадигма постмодернізму сама є плюралістично орієнтованою моделлю співвідношення та поєднання елементів політологічних методологій, оскільки виходить із принципу необхідності відмінності та різноманітності. Ця пара-

дигма є продуктом постнекласичного періоду в розвитку наукового мислення, коли взяла гору методологічна та світоглядна толерантність. Сильна сторона постмодернізму, на думку О. Жуковського, «полягає в тому, що ця парадигма дає можливість виходу політологічного дискурсу за ті межі, які поставило йому модерне раціоналістичний політологічне знання» [9, с. 165]. Політологічний дискурс перетворюється в мета-рефлексію, яка орієнтується на якісно нове, позбавлене звичних ідеологічних кліше і рамок, сприйняття суспільства. Постмодерна парадигма допускає новий погляд на політичні процеси і тому ефективна для аналізу таких сучасних форматів політичної активності, які включає політичний акціонізм. Ця парадигма, як слушно зауважує дослідник-політолог О. Жуковський, виводить політологічний дискурс за традиційні межі, перетворюючи його в метарефлексію, формуючи якісно нове (суб'єктно-об'єктне) сприйняття суспільства, роблячи акцент на тих проблемах, які були табуовані для обговорення [11, с. 10].

Водночас не можемо оминати дослідницькі гіпотези про те, що постмодерн уже завершився і відповідно постмодерністська методологічна парадигма втрачає актуальність. Називають навіть конкретну дату «кінця постмодерну» – 11 вересня 2001 року: «після теракту в Нью-Йорку вже не можна робити ... те, що художники-акціоністи з успіхом робили раніше, наприклад, різного виду аутодеструктивні перформанси. У контексті трагедії вони втратили виразні властивості розробленої ними мови» [22, с. 133–134]. Етап, що ніби вже прийшов на зміну постмодернізму, іменують «постпостмодернізмом», «метамодернізмом». Так, О. Ліанська вважає його новим «типом» постмодернізму, в якому «стає неактуальним ігрове, баламутне начало» і «посилиється ностальгічне сприйняття минулого» [17, с. 68–69]. Висловлюється припущення, що приблизно з 2009 року відбуваються такі метаморфози, які уже постмодернізмом називати не можна.

Але, на нашу думку, у контексті аналізу різноманітних практик акціонізму в політиці усе ж виправданим є «використання парадигми постмодерної філософії, яка найбільш вдало відображає змінність, плинність, мінливість сучасного соціуму, котрий то «зникає», то «розчиняється у симулякрах», то поринає у «стихію гри», оскільки соціокультурна реальність щохвилини змінюється, схоплюється лише у модусах «тут і зараз». Лише постмодерн, апелюючи до множинності, полівекторності, симулятивності реальності здатний надати палітру образів сучасного соціуму» [15, с. 142]. Дослідження окремих практик політичного акціонізму на основі методологічного підґрунтя постструктуралізму та постмодернізму є перспективними напрямками подальших наукових розвідок, найперше завдячуючи тій широкій емпіриці, яка накопичена в останні десятиліття.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бодрийяр Ж. Прозрачність зла. – М. : Добросвет, 2000. – 387 с.
2. Бодрийяр Ж. Символічний обмін і смерть. – Львів : Кальварія, 2004. – 376 с.
3. Бодрийяр Ж. Симулякри і симуляція. – К. : Основи, 2003. – 232 с.
4. Бронзино Л. Ю. Постмодернизм: сущностные идеи и их представители // Вестник МГИМО, 2010, № 3, С. 97–105.
5. Гарбадин А. Специфіка методологічного застосування постмодернізму у межах політичної науки // Вісник Севастопольського НТУ. Сер. «Політологія», 2011, Вип. 123, С. 45–49.
6. Гасла революції 1968 року у Парижі // Культурологічний журнал «Ї», 2007, № 47. – URL: <http://www.ji.lviv.ua/n46texts/hasla.htm> (Дата звернення: 01.11.2016).
7. Гассан І. Чим є постмодернізм і чим він стане? Літературний і культурний аспекти // Матеріали міжн. наук.-практ. конф. (25–27 травня 1999 р., м. Київ) [«Американська література після середини ХХ століття»]. – К., 2000. – С. 19–28.
8. Дебор Ги. Общество спектакля. – М. : Логос, 1999. – 224 с.
9. Жуковский А. Г. Модели взаимодействия постмодернизма с другими методологиями в исследовании политических процессов // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки СКАГС, 2011, № 4, С. 163–170.
10. Жуковский А. Г. Постмодернизм в политологии: методологические возможно-

сти в исследовании политических процессов // Современные исследования социальных проблем, 2011, Т. 8, № 4 – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/postmodernizm-v-politologii-metodologicheskie-vozmozhnosti-v-issledovanii-politicheskikh-protsessov>

11. Жуковский А. Г. Современные парадигмы политологического исследования: модели взаимодействия : автореф. дис. ... д. полит. н. : 23.00.01. – Ростов-на-Дону: Северо-Кавказская академия государственной службы. – 50 с.

12. Ильин И. П. Постмодернизм: словарь терминов. – М. : Интрада, 2001. – 384 с.

13. Ильин И. П. Постмодернизм от истоков до конца столетия : эволюция научного мифа. – М. : Интрада, 1998. – 255 с.

14. Кравченко С. А. Социологический постмодернизм: теоретические источники, концепции, словарь терминов. – М. : МГИМО-Университет. – 2010. – 400 с.

15. Куцепал С. В. Соціум спектаклю: мозаїка моделей / У кн.: Трансформаційні процеси сучасного суспільства : колект. моногр. / за ред.: С. Терепиший, О. Яремчук, Р. Кордонський, К. Сігідус. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – 268 с. – С. 141–147.

16. Куцепал С. В. Структуралістський і постструктуралістський підходи до аналізу політики // Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін.]. – Львів : Новий Світ-2000, 2016. – Т. 1. – 516 с. – С. 130–150.

17. Лианская Е. Отечественная музыка в ракурсе постмодерна // Музыка в постсоветском пространстве : материалы науч. конф. Н. Новгород : ННГК им. М. Глинки, 2001. – С. 64–69.

18. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. – М. : Ин-т экспериментальной социологии; СПб. : Алетейя, 1998. – 160 с.

19. Маньковская Н. Париж со змеями (Введение в эстетику постмодернизма). – М. : Ин-т философии РАН, 1995. – 272 с.

20. Межуев В. Идея культуры : очерки по философии культуры. – М. : Прогресс-Традиция, 2006. – 408 с.

21. Ратников В. Постмодернистские ситуации и их эпистемологические особенности // Вісн. Харк. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Сер. : «Теорія культури і філософія науки», 2000, № 464.

22. Савчук В. Топологическая рефлексия – М. : Канон+, 2012, 416 с.

23. Сарычев О. В. Средства политической игры в контексте культурологического деятельностного подходов // Известия Тульского гос. ун-та. – Сер. : «Гуманитарные науки», 2009, № 1, С. 51–59.

24. Сиднева Т. Эстетика постмодернизма : учеб. пособ. – Н. Новгород : ННГК им. М. Глинки, 2012. – 80 с.

25. Станіславська К. І. Мистецько-видовищні форми сучасної культури : монографія; вид. 2-е, перероб. і доп. – К. : НАКККіМ, 2016. – 352 с.

26. Хома Н. М. Соціалізуючий вплив акціонізму: мистецько-політичний синтез в проекції моделювання політичної поведінки // Актуальні проблеми політики. – 2014. – Вип. 53. – С. 40–47.

27. Hassan I. Postmoderne heute // Wege aus der Moderne: Schlüsseltexte der Postmoderne Diskussion / hrsg. von Wollfgang Welsch. Berlin, 1994. – P. 47–56.

REFERENCES:

1. Bodriyyar Zh. Prozhivaniye zla [The transparency of evil]. – М. : Dobrosvet, 2000. – 387 s.

2. Bodriiar Zh. Symvolichnyi obmin i smert [Symbolic exchange and death]. – Lviv : Kalvariia, 2004. – 376 s.

3. Bodriiar Zh. Symuliakry i symuliatsiia [Simulacra and simulation]. – К. : Osnovy, 2003. – 232 s.

4. Bronzino L. Yu. Postmodernizm: sushchnostnye idei i ikh predstaviteli [Postmodernism: the essential ideas and their representatives] // Vestnik MGIMO, 2010, № 3, С. 97–105.

5. Harbadyn A. Spetsyfyka metodolohichnoho zastosuvannia postmodernizmu u mezhakh politychnoi nauky [Specific methodological applications of postmodernism in the political science] // Visnyk Sevastopolskoho NTU. Ser. «Politolohiia», 2011, Vyp. 123, S. 45–49.

6. Hasla revoliutsii 1968 roku u Paryzhi [The slogans of the revolution of 1968 in Paris] // Kulturolohichniy zhurnal «Yi», 2007, # 47. – URL: <http://www.ji.lviv.ua/n46texts/hasla.htm>

7. Hassan I. Chym ye postmodernizm i chym vin stane? Literaturnyi i kulturnyi aspekty

[What is postmodernism and what does it become? Literary and cultural aspects] // Materialy mizhn. nauk.-prakt. konf. (25–27 travnia 1999 r., m. Kyiv) [«Amerykanska literatura pislia seredyny KhKh stolittia»]. – K., 2000. – S. 19–28.

8. Debor Gi. Obshchestvo spektaklya [The society of the spectacle]. – M. : Logos, 1999. – 224 s.

9. Zhukovskiy A. G. Modeli vzaimodeystviya postmodernizma s drugimi metodologiyami v issledovanii politicheskikh protsessov [Models of the interaction of postmodernism with other methodologies in the study of political processes] // Gosudarstvennoe i munitsipal'noe upravlenie. Uchenye zapiski SKAGS, 2011, № 4, S. 163–170.

10. Zhukovskiy A. G. Postmodernizm v politologii: metodologicheskie vozmozhnosti v issledovanii politicheskikh protsessov [Postmodernism in political science: methodological possibilities in the study of political processes] // Sovremennye issledovaniya sotsial'nykh problem, 2011, T. 8, № 4 – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/postmodernizm-v-politologii-metodologicheskie-vozmozhnosti-v-issledovanii-politicheskikh-protsessov> (Accessed 01.11.2016).

11. Zhukovskiy A. G. Sovremennye paradigmy politologicheskogo issledovaniya: modeli vzaimodeystviya : avtoref. dis. ... d. polit. n. : 23.00.01 [Modern paradigm of political science research: a model of interacting]. – Rostov-na-Donu: Severo-Kavkazskaya akademiya gosudarstvennoy sluzhby. – 50 s.

12. Il'in I. P. Postmodernizm: clovar' terminov [Postmodernism: a Glossary of terms]. – M. : Intrada, 2001. – 384 s.

13. Il'in I. P. Postmodernizm ot istokov do kontsa stoletiya : evolyutsiya nauchnogo mifa [Postmodernism from the beginning to the end of the century : the evolution of scientific myth]. – M. : Intrada, 1998. – 255 s.

14. Kravchenko S. A. Sotsiologicheskii postmodernizm: teoreticheskie istochniki, kontseptsii, slovar' terminov [Sociological postmodernism: theoretical sources, concepts, vocabulary terms]. – M. : MGIMO-Universitet. – 2010. – 400 s.

15. Kutsepal S. V. Sotsium spektakliu: mozaika modelei [Society of the spectacle: mosaic patterns] / U kn.: Transformatsiini protsesy suchasnoho suspilstva : kolekt. monohr. / za red.: S. Terepyshchyi, O. Yaremchuk, R. Kordonskyi, K. Sihidus. – K. : Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2015. – 268 s. – S. 141–147.

16. Kutsepal S. V. Strukturalistskyi i poststrukturalistskyi pidkhody do analizu polityky [Poststructuralist and structuralist approaches to policy analysis] // Politychna dumka XX – pochatku XXI stolit: metodolohichni i doktrynalnyi pidkhody : pidruchnyk : u 2-kh t. / za zah. red. N. M. Khomy ; [T. V. Andrushchenko, O. V. Babkina, V. P. Horbatenko ta in.]. – Lviv : Novyi Svit-2000, 2016. – T. 1. – 516 s. – S. 130–150.

17. Lianskaya E. Otechestvennaya muzyka v rakurse postmoderna [Patriotic music from the perspective of postmodernism] // Muzyka v postsovetskom prostranstve : materialy nauch. konf. N. Novgorod : NNGK im. M. Glinki, 2001. – S. 64–69.

18. Liotar Zh.-F. Sostoyanie postmoderna [The postmodern Condition]. – M. : In-t eksperimental'noy sotsiologii; SPb. : Aletyya, 1998. – 160 s.

19. Man'kovskaya N. Parizh so zmeyami (Vvedenie v estetiku postmodernizma) [Paris with snakes (Introduction to the aesthetics of postmodernism)]. – M. : In-t filosofii RAN, 1995. – 272 s.

20. Mezhuiev V. Ideya kul'tury : ocherki po filosofii kul'tury [The Idea of culture : essays on the philosophy of culture]. – M. : Progress-Traditsiya, 2006. – 408 s.

21. Ratnikov V. Postmodernistskie situatsii i ikh epistemologicheskie osobennosti [Postmodern situation and their epistemological features] // Visn. Khark. un-tu imeni V. N. Karazina. Ser. : «Teoriya kul'turi i filosofiya nauki», 2000, № 464.

22. Savchuk V. Topologicheskaya refleksiya [Topological reflection] – M. : Kanon+, 2012, 416 s.

23. Sarychev O. V. Sredstva politicheskoy igry v kontekste kul'turologicheskogo deyatel'nostnogo podkhodov [Tools of the political game in the context of cultural activity approaches] // Izvestiya Tul'skogo gos. un-ta. – Ser. : «Gumanitarnye nauki», 2009, № 1, S. 51–59.

24. Sidneva T. Estetika postmodernizma : ucheb. Posob [Aesthetics of postmodernism]. – N. Novgorod : NNGK im. M. Glinki, 2012. – 80 s.

25. Stanislavskaya K. I. Mystetsko-vydovyshchni formy suchasnoi kultury : monohrafiya

[Artistic and spectacular forms of contemporary culture]; vyd. 2-e, pererob. i dop. – K. : NAKKKiM, 2016. – 352 s.

26. Khoma N. M. Sotsializuiuchy vplyv aktsionizmu: mystetsko-politychnyi syntez v proektsii modeliuvannia politychnoi povedinky [Socialguy the influence of actionism: art-political synthesis in the projection modelling political behaviour] // Aktualni problemy polityky. – 2014. – Vyp. 53. – S. 40–47.

27. Hassan I. Postmoderne heute // Wege aus der Moderne: Schlussetexte der Postmoderne Diskussion / hrsg. von Wolfgang Welsch. Berlin, 1994. – P. 47–56.

Груєва А. В., аспірант кафедри політичних наук і права Государственного заведения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского (Одесса, Украина), E-mail: pnpu_politolog2010@mail.ru

Постструктурализм и постмодернизм как методологическая основа изучения политического акционизма.

Аннотация. Основное внимание уделяется определению методологического инструментария для исследования новейших практик политического акционизма. Такими методологиями определено постструктурализм и постмодернизм, потенциал которых раскрывается на примере их применения для изучения перформансов, гепенинг, инсталляций и др.

Ключевые слова: методология, политический акционизм, постмодернизм, постструктурализм.

Hruieva O., postgraduate student of the Political Science and Law Department of State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odessa, Ukraine), E-mail: pnpu_politolog2010@mail.ru

Post-structuralism and postmodernism as methodological basis of political actionism research.

Abstract. The study focuses on the definition of methodological tools in the study of modern political actionism practices. It specifies post-structuralism and postmodernism as such methodologies and shows their potential on the example of their application for analysis of performances, happenings, installations etc.

The study considers political actionism as a generalized name of “action art”, in which gesture, staged “performance” or provoked “event” is a work of art. Postmodernism as a way of modern political reality comprehension offers unexpected and original solutions of numerous sociopolitical problems. It is unique thanks to its radical critique of classic rationalism and the attempt to create non-classical principles of cognition.

Keywords: methodology, political actionism, postmodernism, post-structuralism.

УДК 327

Шевченко М. І.,

кандидат культурології, доцент,
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна), E-mail: ua.kiev.marina@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Анотація. Досліджені питання аналізу загальних засад та принципів культурної політики в сучасній українській державі з позиції глобальних та регіональних (європейських) процесів інтернаціоналізації, міжкультурної інтеграції (мультикультуралізм) та культурної диференціації. У фокусі дослідження знаходяться аспекти трансформації ідентичності суб'єктів, зміни та, навіть, повної втрати національної ідентичності. Розглядаються виклики глобального світу, які через посередництво культурної політики делегуються усім секторам національного культурного виробництва. Обґрунтовуються принципи удосконалення та оптимізації культурної політики в умовах нестабільності соціального світу.

Ключові слова: культурна політика, Україна, принципи культурної політики, глобалізація, регіоналізація, ідентичність.

Питання оптимальної культурної політики дедалі частіше актуалізуються у сучасних дослідженнях, експертних дискусіях, публічних виступах та у мас-медіа. І це закономірно. Адже саме культура є своєрідним «геномом» людини. Видатний український філософ С. Кримський, зазначав: «Прагнучи втілити повноту сущого, людина виступає медіатором між матеріальним та ідеальним, потенційним та актуальним, між річчю та словом, символом та бездонною семантикою його референції. З цього погляду світ відбивається в історії та життєдіяльності людини як наявне буття його дарувань, тобто як світ культури» [8, с. 18]. У цьому контексті зрозуміло, чому саме культура, а точніше культурна політика знаходяться у фокусі уваги не лише науковців, філософів, а й насамперед, політиків і «капітанів бізнесу». Адже у сучасному світі влада і гроші знаходяться у прямій залежності від рівня культури держави і народу, який її називає своєю Батьківщиною. Є аксіомою, що малокультурні народи бідні не лише духовно, але й економічно і політично, і навпаки – народи з високим рівнем розвитку культури є одночасно і заможними, і впливовими на міжнародній арені.

Проте культура не може повноцінно розвиватися спонтанно, без підтримки від держави і/чи приватного сектору. У зв'язку з цим виникає система, яка контролює цю підтримку (як фінансову, так і організаційну та ін.). Така система управління може вважатися прообразом культурної політики. Як стверджував один із найвеличніших філософів минулого століття Л. Вітгенштейн, «культура – це своєрідний статут ордену, у будь-якому випадку, вона передбачає певні правила» [2, с. 488].

Питаннями культурної політики займалися багато науковців, зокрема дослідження теоретико-методологічних засад та визначення окремих аспектів культурної політики у сучасних умовах знаходимо у працях Т. Андреевої, В. Андрущенко, Е. Гідденса О. Гриценко, І. Дзюби, О. Задихайло, М. Жулинського, В. Карлової, О. Кравченко, С. Кримського, В. Малімон, Л. Мисів, В. Михайлович, Ю. Петрушенко та багатьох інших.

Метою цієї статті є аналіз загальних засад та принципів культурної політики в сучасній українській державі з позиції глобальних та регіональних (європейських) процесів інтернаціоналізації, міжкультурної інтеграції (мультікультуралізму) та культурної диференціації.

Насамперед слід окреслити концептуальне поле дослідження і, зокрема, з'ясувати, що розуміється під поняттям «культурна політика» у сучасній літературі. Звісно, ми не претендуємо на вичерпну експлікацію цього терміну, адже це не можливо з двох причин: по-перше, його багатозначності у сучасному дискурсі і, по-друге, плюралізму думок дослідників, більшість із яких відмовились від спроб створити єдину цілісну категоріальну систему.

Переконливим як за шириною, так і за рівнем концептуальності є наступне визначення Т. Андреевої та С. Дрожжиної: «Культурна політика – це процес надання умов і регулювання суспільством, державою, іншими суб'єктами культурного життя відносин, процесів, що формують, характеризують і реалізують культуру на сучасному етапі розвитку певної людської спільноти. Культурна політика демократичної держави є діяльністю, що передбачає формування концептуальних уявлень про місце і роль культури в суспільному житті; виявлення пріоритетних цілей розвитку культури; створення відповідних програм розвитку культури; реалізацію програм за допомогою розподілу різних видів ресурсів» [1, с. 120]. Додамо до цього, що культурна політика сучасної держави не обмежується власне впливом владних інститутів, органів і посадових осіб держави. Адже культурна політика є синтезом впливів різних «стейкхолдерів» – як національних, так і міжнародних. Окрім держави і її органів суб'єктами культурної політики є приватні компанії, релігійні громади (організації, наприклад церкви), а також держані органи інших країн з близького і далекого зарубіжжя. Саме спільна дія цих, часто

різних, сил і визначає «реальну» культурну політику в середині держави.

Разом з тим існує поширене уявлення про культурну політику виключно як про прерогативу держави, що знайшло своє відображення у сталому словосполученні «державна культурна політика». Як зазначає Л. Мисів, «державна культурна політика в Україні, на нашу думку, розуміється лише як сфера функціонування культурно-громадських закладів, збереження культурних цінностей, фінансування та підтримка мистецької сфери. Практично, незважаючи на те, що у вихідних документах про культуру проголошується орієнтація та загальнолюдські цінності, роль державної культурної політики у формуванні та розвитку духовних цінностей суспільства нівелюється» [10]. Дійсно, питання духовності, моральності, виховання естетичного почуття конкретної людини залишається обабіч державних програм культурної політики. Держава, таким чином, не бере на себе відповідальність за духовну сферу людини, концентруючись на двох питаннях, які відомі з часів Давнього Риму – на «хлібі» і «видовищах».

Суперечність між бажаним і дійсним станом речей провокує конфлікти, зменшує культуротворчий потенціал багатонаціонального українського народу, залишає велику кількість продуктивних сил обабіч трансформацій питання культурно-духовного життя громадян, акцентуючи увагу лише на соціально-економічних питаннях. На перший погляд питання культури не є першочерговими, голодні люди не здатні творити і сприймати культуру. Особливо потужним є аргумент скорочення видатків на культуру у зв'язку з потребою збільшення фінансування оборонних програм. Якщо не вистійть українська армія – культура не буде нікому потрібна.

Однак це лише на перший погляд. Далекоглядні політики і державні діячі завжди розуміли цінність підтримки культури, навіть в умовах війни. Розповідають таку історію з життя Прем'єр-міністра Великої Британії У. Черчилля. Коли йому під час Другої світової війни принесли на розгляд бюджет Об'єднаного Королівства, Черчилль запитав, чому немає видатків на культуру. На аргумент міністра, що йде війна і нині «не до культури», видатний лідер відповів контраргументом: «Якщо немає культури, за що тоді ми воюємо?».

Варто зауважити, що у випадку України, війна на Сході лише посилила негативні тенденції в культурі, виявила їх більш рельєфно, виразно. Проте, кризові процеси в українській культурі спостерігались ще з часів отримання незалежності у 1991 році. І основною причиною такого стану була саме безсистемна культурна політика, а точніше її відсутність. Так, дослідниця В. Карлова відзначає, що «за роки незалежності в Україні були створені нові засади державної політики у сфері культури, які відповідають загальноновизнаним у світі демократичним принципам. З'явилися реальні можливості для вільного розвитку вітчизняної культури, свободи творчості митців, досягнення і збереження цілісності української національної культури, її інтеграції в європейський і світовий культурний простір. Водночас існуючий розрив між цілями державної політики та реальним станом культурного розвитку суспільства свідчить, що в умовах становлення ринкових відносин не вдалося визначити адекватні соціокультурним процесам підходи до здійснення політики держави у сфері культури, знайти оптимальні шляхи й механізми її реалізації, що призвело до суттєвого погіршення функціонування зазначеної сфери» [5].

Аналіз показує, що поряд із здобутками у галузі культурної політики існували і негаразди. Основною причиною останніх дослідники вважають швидке роздержавлення культурних інституцій, перехід на «рейки дикого капіталізму». Це проявилось в скороченні мережі культурних закладів, погіршенні їх матеріально-технічного забезпечення, втрату кадрового потенціалу. Останнє особливо важко надолужити, адже старше покоління діячів культури, бібліотекарів, працівників музеїв, книгарень тощо відходить, а молоді фахівці (яких до речі, випускається не

достатньо) не мотивовані обіймати ці посади через, насамперед, не конкурентний рівень оплати праці у галузі культури. Цей показник яскраво демонструє справжнє місце культурної політики у загальній урядовій політиці української влади будь-якої «каденції».

Загалом, справа осучаснення культурної політики України нашоується на виклики, продиктовані кількома чинниками, як зовнішніми так і внутрішніми. Серед внутрішніх – радянський спадок у сфері культури, де були присутні як позитивні, так і негативні явища. До зовнішніх слід віднести глобалізацію, регіоналізацію та комерціалізацію культурної сфери. В Україні культурна політика є заручником нестабільності політичної та економічної ситуації, а також боротьби «за посади» в Міністерстві культури та інших відомствах. Часті зміни керівництва призводять до нових й нових спроб вибудувати цілісну і системну культурну політику. Але, на жаль, ці спроби не є результативними, або, принаймні, вони не дають тих результатів, які очікує українське суспільство. Зокрема, В. Малімон акцентує увагу на тому, що «в умовах широкомасштабних політичних та економічних реформ, що відбуваються в Україні, необхідно забезпечити системне реформування сфери культури для збереження духовних здобутків українського народу і його традицій з одночасною модернізацією культурного життя суспільства» [9, с. 11].

Однак, далі ніж декларації поступ у справі модернізації культурної політики не відбувається. Висловимо припущення, що справа не лише у низькому фінансуванні (про що йшлося вище), але й у не ефективному менеджменті, не доцільному (а часто - корупційному) принципі розподілу вже наявних ресурсів. Причиною цього окрім загальної ситуації у політичній сфері та економіці України є, на нашу думку, тяглість радянської традиції у культурній політиці, яка не полишає Україну вже 25 років. І це закономірно. Адже Україна є частиною колишнього СРСР і процеси «реабілітації» культури, очищення її від «совка» триватимуть ще дуже довго. В. Каганський зазначає, що «радянський простір – це «не територія СРСР, а якісно і структурно особливий тип простору, стан культурного ландшафту... Образ радянського простору надають такі риси, як гіперцентралізованість усього середовища і будь-якого місця, жорстка оконтуреність осередків, поєднання хаосу і такту зневіри, непередбачуваності та стандартизації. Повноцінних місць немає, життя в них асемантично фрагментоване... » [4, с. 136–137].

Водночас, не можна не помічати позитивних явищ у українській культурній політиці. Особливо це стосується виходу українського культурного продукту на світовий загал. І хоча, здебільшого, успіхи українських митців на світовій арені пояснюються їх власним ентузіазмом, який штовхає бренд «Україна культурна» вперед часто всупереч, а не завдяки офіційній державній культурній політиці. Проте, підстави для стриманого оптимізму все-таки є. Дослідники відзначають величезну роль культурного іміджу як елементу експортної стратегії: «Україна повинна проводити активну, навіть агресивну інформаційну політику. Серед перспективних шляхів вирішення нагальних завдань культурно-інформаційної діяльності України за кордоном визначено розширення співробітництва українських установ і організацій з культурно-інформаційними центрами інших держав, в тому числі й шляхом участі в міжнародних проектах, та реалізація спільних культурно-мистецьких програм. Необхідно також просувати українські ЗМІ в різних мережах в світі, проводити мовлення на різних мовах. Ці напрямки міжнародного співробітництва, будучи ефективними засобами впливу на внутрішню культурну ситуацію в Україні, сприятимуть також її інтеграції у світові культурні процеси» [12, с. 120].

Дійсно, українська культурна політика має бути спрямована не лише на «внутрішній ринок», але й на експансію української культури. Особливо це питання є актуальним у часі складної безпекової та ідеологічної ситуації. Загальновідомо, що культура (як і освіта) є складовими так званої «м'якої сили» держави. Успіхи

української культурної політики є успіхами нашої держави загалом, що сприятиме утвердженню суверенітету України, посилить її авторитет і вплив на міжнародні процеси. Як слушно зазначають дослідники, «національно-культурний простір покликаний моделювати певну історико-культурну ситуацію, яка представлена панорамою ідей та образів, що у процесі їх соціальної реалізації втілюють концепції нації. Уявлення про національно-культурну означеність певної території складають передумови для її порівняння з аналогічними «іншими» національно-культурними утвореннями і в такий спосіб легітимізують відповідний статус суспільства. Однак саме проблемні наголоси надають уявлення про пріоритети державної культурної політики» [7, с. 11].

Таким чином, є підстави констатувати, що українська культурна політика має суперечливий характер. О. Кравченко робить слушний висновок: «державна культурна політика України знаходиться «на концептуальному роздоріжжі»:

- між політикою, як діяльністю щодо влади, та політикою як певним напрямом діяльності суспільства;
- між ліберальними стандартами задоволення культурних прав людини та національним проектом державотворення. Відсутність чіткої середньої та довгострокової стратегії культурного розвитку вилилась у тактику ситуативного реагування на поточні проблеми як на місцевому, так і центральному рівнях. Очевидною є відмінність між прагненнями частини інтелектуальних кіл до модернізації культурного середовища;
- між завданнями, що переслідують політичні еліти, у тому числі в особах представників різних партій у законодавчих та виконавчих органах влади держави (зокрема і на посадах міністрів культури);
- між реальними потребами та очікуваннями населення.

Чинна модель реалізації культурних проектів держави за методологією своєї діяльності не змінилась з радянських часів. По суті, ця політика спрямована переважно на збереження існуючого становища, а не на його розвиток» [6, с. 83].

До цього можна додати що культурна політика має бути пов'язана із освітньою політикою. Так, С. Терепищій відзначає, що «здатність освіти асимілювати культури, створювати умови для виникнення толерантності та діалогу є однією з вагомих допоміжних функцій у сучасному постглобалізаційному світі» [13, с. 171]. Тому на часі удосконалення культурної політики за рахунок принципу доповнення із іншими гуманітарними блоками, зокрема – освітою.

У схожому ключі висловлюється В. Михайлович, що робить висновок щодо об'єднання зусиль культурної і освітньої політики, адже вони є складовими більшого – гуманітарної стратегії України: «Українські реалії культурної політики у сфері освіти мають наступну конкретизацію: подолання кризи культурної ідентичності, вимоги створення безперервної системи освіти, фундаменталізації знань, оволодіння науковими, інформаційними і комунікаційними інноваціями, зменшення ступеню соціальної стратифікації, екологізація суспільної свідомості. Саме ці пріоритети є відповіддю національної освітньої політики на виклики глобалізації» [8, с. 15].

Разом з тим заходи удосконалення культурної політики мають бути конкретизовані і забезпечені законодавчою базою. На думку О. Задихайло, потрібно здійснити ряд кроків удосконалення законодавчого забезпечення культурної політики, серед яких:

- «розширити компетенцію органів місцевого самоврядування у сфері культури, визначену в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», шляхом доповнення її повноваженнями по підготовці пропозицій щодо основних напрямів культурної політики на відповідній території та участі в її реалізації;
- для усунення прогалин у правовій регламентації суспільних відносин у сфері культури й узгодження відповідних нормативно-правових актів із

законодавчими актами, що регулюють інші сторони суспільно-економічного життя доцільно внести зміни до чинних нормативно-правових актів у сфері культури, зокрема, до Законів України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про обов'язковий примірник документів», «Про авторське право і суміжні права» [3, с. 14].

Таким чином, виникає питання про подолання зазначених суперечностей. Безумовно, це предмет більш глибокого дослідження, яке має виконувати великий колектив науковців і дослідників, практиків і технологів у галузі культурного менеджменту і культурної політики. Проте основними пріоритетами, на наш погляд, мають стати:

- актуалізація проблеми культури на найвищому державному рівні, зміна акценту на культуру як сферу національної безпеки держави;
- залучення недержавного сектору – бізнесу та громадянського суспільства до створення культурної політики;
- вивчення і адаптація успішних зарубіжних практик культурного менеджменту і культурної політики;
- популяризація української культури в світі, включно із розширенням співпраці із українською діаспорою;
- створення українських культурних центрів у різних країнах світу за прикладом «Гете-інститутів» чи «Британських рад», які б пропагували українську мову, історію, культуру і мистецтво;
- законодавче забезпечення культурної політики у відповідності до практик країн Європейського Союзу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Андрєєва Т. О., Дрожджина С. В. Теоретичні засади моделювання сучасної культурної політики демократичного суспільства // Інтелект. Особистість. Цивілізація: зб. наук. праць. – Донецьк: ДНУЕТ ім. М. Туган-Барановського. – 2008. – С. 111–122.
2. Витгенштейн Л. Философские работы [Часть I.]; [пер. з нем., сост. С. Козловой, Ю. Асеева]. – М.: Издательство «Гнозис», 1994. – С. 488.
3. Задихайло О. А. Організація управління культурою в Україні (адміністративно-правовий аспект): автореф. дис. к-та юрид. н. – Харків, 2006. – 19 с.
4. Каганский В. Л. Культурный ландшафт и советское обитаемое пространство: Сборник статей. – М.: Новое литературное обозрение, 2001. – 576 с.
5. Карлова В. В. Державна політика у сфері культури: сутність та особливості реалізації в сучасних умовах: дис... к-та наук з держ. упр-ня. – К., 2003. – С. 175–177.
6. Кравченко О. В. Державна культурна політика в Україні: дискурс влади // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку, 2009, №. 15 (2), С. 79–84.
7. Кравченко О. В. Національний культурний простір як ідентифікаційна модель // Вісник Харківської державної академії культури, 2010, №. 31, С. 4–11.
8. Кримський С. Культура розкриває внутрішню безмежність людини // Культурологічна думка, 2009, №. 1, С. 18–26.
9. Малімон В. І. Стан культурної сфери та особливості здійснення державної політики у сфері культури в умовах глобалізації // Актуальні проблеми державного управління. – 2009. – №. 1. – С. 247–257.
10. Мисів Л. В. Особливості законодавства України щодо діяльності органів державного управління у сфері формування та розвитку духовних цінностей українського суспільства. – URL: www.nbuv.gov.ua/ejournals/DUTP/2005.
11. Михайлович В. А. Освітні тенденції культурної політики в умовах глобалізації: автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00. 10. – К., 2010. – 20 с.
12. Петрушенко Ю. М., Голець Т. А. Культурний імідж як елемент ефективного експортного маркетингу // Механізм регулювання економіки, 2008, №4, Т.1, С. 114–121.
13. Терепищій С. О. Сучасні освітні ландшафти. – К.: «Фенікс», 2016. – 309 с.

REFERENCES:

1. Andriieva T. O., Drozhzhyna S. V. Teoretychni zasady modeliuvannia suchasnoi kulturnoi polityky demokratychnoho suspilstva [Theoretical foundations of simulation of the modern cultural policy of a democratic society] // Intelkt. Osobystist. Tsyvilizatsiia: zb. nauk.

prats. – Donetsk: DNUET im. M. Tuhana-Baranovskoho. – 2008. – S. 111–122.

2. Vitgenshteyn L. Filosofskie raboty [Chast' I.] [Philosophical works]; [per. z nem., sost. S. Kozlovoy, Yu. Aseeva]. – M.: Izdatel'stvo «Gnozis», 1994. – С. 488.

3. Zadykhailo O. A. Orhanizatsiia upravlinnia kulturoiu v Ukraini (administratyvno-pravovyi aspekt) [Organization of management of culture of Ukraine (administrative and legal aspect)]: avtoref. dys. k-ta yuryd. n. – Kharkiv, 2006. – 19 s.

4. Kaganskiy V. L. Kul'turnyy landshaft i sovetskoe obitaemoe prostranstvo: Sbornik statey [Cultural landscape and Soviet inhabited space: a Collection of articles]. – M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2001. – 576 s.

5. Karlova V. V. Derzhavna polityka u sferi kultury: sutnist ta osoblyvosti realizatsii v suchasnykh umovakh [State policy in the field of culture: essence and features of realization in modern conditions]: dys... k-ta nauk z derzh. upr-nia. – K., 2003. – S. 175–177.

6. Kravchenko O. V. Derzhavna kulturna polityka v Ukraini: dyskurs vlady [Public cultural policy in Ukraine: the discourse of power] // Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku, 2009, № 15 (2), S. 79–84.

7. Kravchenko O. V. Natsionalnyi kulturnyi prostir yak identyfikatsiina model [National cultural space as an identification model] // Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury, 2010, № 31, S. 4–11.

8. Krymskiy S. Kultura rozkryvaie vnutrishniu bezmezhnist liudyny [Culture reveals the inner infinity of the person] // Kulturolohichna dumka, 2009, № 1, S. 18–26.

9. Malimon V. I. Stan kulturnoi sfery ta osoblyvosti zdiisnennia derzhavnoi polityky u sferi kultury v umovakh hlobalizatsii [State of the cultural sector, and especially the implementation of the state policy in the sphere of culture in the context of globalization] // Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. – 2009. – № 1. – S. 247–257.

10. Mysiv L. V. Osoblyvosti zakonodavstva Ukrainy shchodo diialnosti orhaniv derzhavnoho upravlinnia u sferi formuvannia ta rozvytku dukhovnykh tsinnosti ukrainskoho suspilstva [Peculiarities of the legislation of Ukraine concerning activity of state bodies in the sphere of formation and development of spiritual values of the Ukrainian society]. – URL: www.nbuv.gov.ua/ejournals/DUTP/2005.

11. Mykhailovych V. A. Osvitni tendentsii kulturnoi polityky v umovakh hlobalizatsii [Educational trends in cultural policy in the context of globalization]: avtoref. dys. kand. filos. nauk: 09.00. 10. – K., 2010. – 20 c.

12. Petrushenko Yu. M., Holets T. A. Kulturnyi imidzh yak element efektyvnoho eksportnoho marketynhu [Cultural image as an element of effective export marketing] // Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky, 2008, №4, T.1, S. 114–121.

13. Terepyshechy S. O. Suchasni osvichni landshafty [Modern educational landscape]. – K.: «Feniks», 2016. – 309 s.

Шевченко М. И., кандидат культурологии, доцент, Киевского национального университета культуры и искусств, доцент (Киев, Украина), E-mail: ua.kiev.marina@gmail.com

Особенности современной культурной политики Украины.

Аннотация. Исследованы вопросы анализа общих принципов культурной политики в современном украинском государстве с позиции глобальных и региональных (европейских) процессов интернационализации, межкультурной интеграции (мультикультурализм) и культурной дифференциации. В фокусе исследования находятся аспекты трансформации идентичности субъектов, изменения и даже полной потери национальной идентичности. Рассматриваются вызовы глобального мира, которые посредством культурной политики делегируются всем секторам национального культурного производства. Обосновываются принципы совершенствования и оптимизации культурной политики в условиях нестабильности социального мира.

Ключевые слова: культурная политика, Украина, принципы культурной политики, глобализация, регионализация, идентичность.

Shevchenko M., PhD in cultural science, associate professor, docent, Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine), E-mail: ua.kiev.marina@gmail.com

Features of modern cultural policy of Ukraine.

Abstract. The article analyses common rules and principles of cultural policy in

modern Ukrainian state from a position of global and regional (European) processes of internationalization, intercultural integration (multiculturalism) and cultural differentiation.

A success of Ukrainian cultural policy is the successes of our country in general, that is to promote Ukraine's sovereignty, strengthen its credibility and influence on international processes. As soon as the society has achieved consensus, idea, and cultural space – only then we would be able to talk about the revival of national unity and national integrity.

Keywords: cultural policy, Ukraine, principle of cultural policy, globalization, regionalization, identity.

УДК 432.4

Стойко О. М.,

кандидат політичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
(Київ, Україна), E-mail: starkol@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Анотація. Прийняття конституції є важливим етапом на шляху демократизаційних перетворень, однак деякими дослідниками ставиться під сумнів необхідність її негайного прийняття новоствореною державою та її вплив на становлення демократичного режиму. Особливості подальшого конституційного процесу у перехідних країнах не викликають інтересу у дослідників, хоча його детальний аналіз дає підстави стверджувати про взаємозв'язок між рівнем розвитку демократичних інститутів та радикальністю конституційних реформ.

Ключові слова: конституція, демократизація, конституційний процес, президент, парламент.

Останнім часом з'явилася низка досліджень конституційної політики, проведених політологами та юристами (зокрема Е. Арато [1], Т. Гінзбурга [2], О. Дауна [3], К. Контіадес [4], Дж. Сарторі [5]), що засвідчила популярність даного напрямку досліджень. Ці напрацювання стосувалися пояснення частоти внесення конституційних поправок (К. Карлссон [6], А. Лоренц [7], Д. Лютц), аналізу мотивацій акторів та їх стратегій щодо реалізації конституційних реформ [8], конституційної еволюції федерацій (А. Бенц [9], Н. Бенке [10]), та ролі конституційних судів у ході зміни конституцій (Я. Рознай [11], П.-Ж. Яп [12]). Відносно недавно інтерес вчених почали викликати вплив міжетнічних або міждержавних конфліктів на конституційну політику (М. Квотрап [13], Б. Петерсон [14]), важливість конституцій у недемократичних режимах [15]. У теоретичному плані найбільший інтерес викликали важливість формальних правил для внесення поправок в Основний закон (Д. Лютц [16], Дж. Мелтон [17], Б. Реш [18]); чинники, що сприяють стабільності конституційного порядку [19]; та оцінка успішності конституційних реформ [20].

Спільною рисою перерахованих досліджень є те, що вони зосереджені на вивченні досвіду розвинених країн Заходу. Водночас конституційна політика у державах в інших регіонах, в тому числі Центрально-Східної Європи поки що мало вивчена.

Дослідники транзитних процесів розглядали творення конституції як життєво необхідний крок у «переході до демократії» [21, р. 340], однак подальший розвиток конституційного процесу у цих країнах після середини 1990-х рр. інтересу у фахівців не викликав. Крім досліджень окремих країн основні зусилля були зосереджені на аналізі впливу членства в Євросоюзі [22; 23; 24], якості демократії та верховенстві права [25; 26]. Лише кілька досліджень, зокрема А. Лоренца [27] та Е. Робертса [28], були присвячені безпосередньо порівняльному аналізу процесу внесення змін до конституції та конституційним реформам загалом. З'ясувалося, що походження конституції має визначальний вплив на частоту внесення змін. Нові конституції змінюються рідше, ніж старі, запозичені з часів початку ХХ ст. або ж модифіковані

на основі соціалістичних конституцій [29].

Крім того перехід від авторитаризму до демократії безпосередньо стосується конституційної політики, яка прямо або опосередковано впливає на процеси демократичної консолідації у перехідних суспільствах. Це змусило деяких дослідників ставити питання про те, чи користуються автократи конституцією для посилення своєї влади або ж просто її ігнорують [15; 30].

Вважається, що конституція, яка встановлює правила гри для політичних акторів, та зміна режиму тісно пов'язані. Поширеною є думка, що країни із високим ступенем конституційної нестабільності характеризуються і нестабільністю політичного режиму. Водночас результати аналізу процесу прийняття конституцій, написаних починаючи з 1789 р. (конституція США) до початку XXI ст., свідчать, що зв'язок між встановленням демократії та змінами конституції є відносно слабким. Автори стверджують, що хоча ці два процеси є пов'язаними, але вони не є синонімами [19, р. 254]. Прийняття нової конституції мало місце протягом одного року при зміні режиму у 19 % демократичного транзиту і у 27 % у випадку авторитарного транзиту. Іншими словами, зміна політичного режиму не є вагомою підставою для написання нового Основного закону. З іншого боку, із загальної кількості випадків заміни конституції, у майже 19 % нові конституції вступили в силу протягом року після зміни політичного режиму. Поєднавши ці два факти, дослідники зробили висновок, що лише незначна кількість випадків зміни політичного режиму супроводжується заміною конституції.

Однак, на нашу думку, автори згаданого дослідження взяли занадто широкий часовий проміжок для встановлення взаємозв'язку між конституцією та зміцненням демократичного режиму, залишивши поза увагою особливості останньої хвили демократизації та роль самого конституційного процесу. У випадку країн соціалістичного табору кінця XX ст. зв'язок між зміною режиму та прийняттям нової конституції є очевидним, що можна пояснити перш за все переходом до нового типу суспільних відносин, непередбачених Основними законами, прийнятими за соціалізму.

Цей зв'язок породжує дискусію щодо реальної можливості та доцільності негайного прийняття конституції. Противники негайного прийняття конституції перехідного періоду виходять з того, що у такому акті є теоретичний і практичний зміст лише тоді, коли у країні професійно налагоджений механізм прийняття поправок, внесення змін і доповнень до конституції, а також механізм тлумачення різних положень Основного закону. В іншому випадку швидке закріплення в конституції «перехідних» відносин зумовить швидке старіння, відставання від реального життя, і, як наслідок, вихолощування конституції, перетворення її з реальної на формальну. Представники цього табору вважають, що у цей період варто приймати гнучкий, динамічний, але тимчасовий конституційний акт. По мірі завершення переходу і встановлення у суспільстві нових економічних і соціально-політичних відносин повинна відбуватися заміна тимчасового акту постійно діючим, фундаментальним, розрахованим на десятиліття.

Прихильники швидкого прийняття конституції у перехідний період вважають, що конституція є фундаментальним, юридичним, економічним і соціально-політичним актом, що формує не лише сьогодення, а й майбутнє. Тому вона не може обмежуватися лише закріпленням існуючого балансу політичних сил. Одне з основних її призначень – створення умов для виникнення і розвитку нових суспільних відносин та інститутів. Виходячи такої її ролі можна не акцентувати увагу на недоліках, які є результатом розходження між даною, формально-юридичною за своїм характером, конституцією як перехідним документом, що відповідає реаліям життя у перехідний період, та конституцією фактичною. Недоліками такого підходу є відірваність конституції від реальності, втрата довіри до неї з боку як політичних акторів, так і населення загалом, що призводить до зниження її ефективності як інструменту

регулювання суспільних відносин.

Піонерами у прийнятті нових конституцій стали Болгарія та Румунія, які зробили це ще у 1991 р. Їх вибір парламентської моделі республіки пояснюється бажанням наслідувати конституції Болгарії 1922 р. та Румунії 1923 р., прагненням протиставити парламент соціалістичним радам, які автоматично затверджували рішення, прийняті партійним керівництвом та намаганням закріпити провідну роль представницького органу, який виступив автором документу.

Однак дата прийняття конституції не дає підстав говорити про її позитивний чи негативний вплив на стабілізацію політичної системи і розвиток демократичних інститутів. Ці дві країни спромоглися стати членами ЄС лише під час другої хвилі розширення на схід. Найпізніше прийняли тексти Основного закону Польща (1997 р.) та Угорщина (2011 р.). Польські дослідники схильні пояснювати таке відставання тим, що «перехід від тоталітаризму відбувався швидше еволюційним, ніж революційним шляхом. ... при поступовій еволюції режиму шляхом переговорів і компромісів здійснення конституційної реформи є більш складною справою, ніж при радикальних та різких змінах» [31, с. 60]. На думку С. Холмса, тривалість конституційного процесу свідчить про міцність позицій колишніх комуністів у країнах регіону: чим вони були міцнішими, тим швидше вдавалося прийняти Основний закон. Він вважає, що оптимальним моментом для вироблення і прийняття конституції є той, коли спогади про авторитаризм зрівноважені «досвідом хаосу»: «У подібній ситуації автори конституції мають більші шанси створити комплекс життєздатних інститутів влади. Лозунг «прірву можна перестрибнути лише одним стрибком» справедливий для економічної сфери, розробка ж конституції, придатної для того, щоб стати основою переходу до ліберально-демократичного режиму, вимагає поступовості, використання методу проб і помилок, що дає змогу авторам конституції пройти необхідне для її створення навчання» [32, с. 31].

Як показує досвід Польщі – однієї з небагатьох країн, що вдалися до тактики пошуку оптимальної моделі устрою через прийняття перехідної, так званої Малої конституції у 1992 р. – навіть семи років недостатньо для вироблення оптимального варіанту конституції, оскільки розмови про необхідність прийняття її нової редакції точаться починаючи з 2006 р. Їх основною причиною є недосконала система розподілу повноважень між президентом та парламентом, ваді якої стають особливо очевидними, якщо ці інститути представляють різні політичні сили. Унікальним випадком є Угорщина, конституція якої найбільш консервативна серед усіх документів постсоціалістичних країн, прийнятих навіть двадцять років тому, як за ідеологічним наповненням, так і за перспективами розвитку політичної системи.

Далі ми детальніше зупинимося на аналізі конституційного процесу, що відбувався у Болгарії, Естонії, Латвії, Литві, Польщі, Румунії, Словаччині, Чехії, Угорщині та Хорватії, починаючи з моменту отримання незалежності.

Болгарія була першою постсоціалістичною країною Центрально-Східної Європи, яка прийняла конституцію 13 червня 1991 р., що відображала компроміс між антикомуністичною опозицією та правлячою елітою. Протягом останніх двадцяти років її текст залишається майже без змін: лише чотири рази вносилися правки, у результаті яких лише 20 зі 169 статей було змінено і додано три нових. Більшість поправок стосувалася реформи судової гілки влади (13 змін), структури та повноважень парламенту (10). 3-поміж 29 поправок чотири безпосередньо стосувалися правового закріплення членства в ЄС, а 20 були прийняті на вимогу Брюсселю в ході підготовки до членства протягом 2000-2007 років. Тобто визначальною рисою конституційної політики Болгарії була європеїзація.

Конституція **Естонської Республіки** була прийнята на референдумі 28 червня 1992 р., а поправки до неї вносилися п'ять разів (причому три з них вимагали голосування різних скликань парламенту), а близько 20 спроб зазнали невдачі. Останні ініціювалися опозиційною партією, що намагалася змінити існуючий розклад

політичних сил шляхом переходу до прямих виборів президента та активного використання інструментів прямої демократії.

Перші зміни були внесені у 2002 р. у зв'язку з підготовкою до членства у Євросоюзі, хоча деякі експерти висловлювали сумнів у доцільності такого кроку. У 2003 р. було збільшено з 3 до 4 років термін каденції органів місцевого самоврядування, а в 2007 р. до преамбули Основного Закону було внесено положення про визнання естонської єдиною державною мовою. Кібератаки на органи державної влади Естонії змусили у 2007 р. змінити процедуру призначення вищого військового командування країни, зменшивши повноваження президента. У 2015 р. вдалося розширити виборчі права на виборах до органів місцевого самоврядування, надавши їх особам, які досягли 16-річного віку. Загалом, зміни до конституції мали радше технічний характер, не призводили до радикальних змін у політичній системі та мали позитивний вплив на процес демократичної консолідації.

Латвія – єдина постсоціалістична країна Центрально-Східної Європи, яка повністю поновила дію довоєнної конституції 1922 р., що відбулося у 1993 р. Відтоді правки вносилися 12 разів і стосувалися 61 статті Основного закону. Найважливіші з них стосувалися запровадження Конституційного суду та внесення розділу про основні права і свободи людини та громадянина, щоб адаптувати історичний документ до вимог сучасності. Крім того було багато невдалих спроб, зумовлених низькими вимогами для оформлення конституційної ініціативи.

У 1994 р. було знижено віковий поріг для голосування на парламентських виборах з 21 до 18 років. Статті, що запроваджували Конституційний суд та удосконалювали його функціонування з'явилися у 1996 та 2013 рр. відповідно. Положення, що модернізували політичну систему (збільшення строку повноважень парламенту та президента з 3 до 4 років, розширення депутатського імунітету, перегляд процедури зняття судів тощо) з'явилися у 1997 та 2007 рр. Найбільш масштабними були поправки у жовтні 1998 р. (змінено 3 статті та додано 28 нових), які доповнювали текст основними правами і свободами людини та громадянина, надавали латвійській мові статус державної (ст. 4 Конституції). Крім того, у ст. 77 закріплювався перелік питань особливої важливості, в тому числі і статус державної мови, яким надавалися особливі гарантії захисту: внесення змін до них вимагає підтримки двома третинами депутатів парламенту та схвалення на всенародному референдумі більшістю громадян, що мають право голосу. У ході конституційної ревізії 2002 р. статус литовської мови було посилено шляхом включення згадки про неї до клятви члена парламенту та визнанням її робочою мовою парламенту та органів місцевого самоврядування. У 2014 р. у відповідь на громадянські ініціативи 2011 р. щодо етнічних питань було прийнято преамбулу до Конституції, що підтверджувала статус литовської як єдиної державної мови, містила згадки про «комуністичні та нацистські тоталітарні режими» та визначала Литву як «демократичну, соціально відповідальну та національну державу».

Правове врегулювання набуття членства в Євросоюзі відбулося шляхом внесення змін до конституції у 2003–2004 роках. У 2006 р. було визнано право на одностатеві шлюби, а в 2009 р. під сильним тиском з боку громадськості було значно удосконалено механізм проведення референдуму (визначено перелік питань, щодо яких він може проводитися, в тому числі і про розпуск парламенту, та вимоги щодо його проведення).

Конституція **Литовської Республіки** була прийнята у 1992 р. і змінювалася 9 разів, причому остання поправка була прийнята у 2006 р., а деякі статті змінювалися двічі. Загалом було зроблено близько 60 спроб внести зміни до конституції. Перша правка була внесена у 1996 р. у зв'язку з підготовкою до членства в Євросоюзі і дозволяла іноземцям володіти землею, а в 2004 р. їх права розширили і щодо внутрішніх водних ресурсів та лісів. Через півроку, у липні 1996 р., була прийнята і друга поправка до розділу про місцеве самоврядування, що розширювала термін діяльності

органів місцевого самоврядування з 2 до 3 років, а з 2002 р. – до 4 років. Реформи судової гілки влади були присвячені зміні 2003 р. Отримання членства в Євросоюзі знайшло своє відображення в ході внесення змін до конституції у 2004 р. Рішення Конституційного суду 2014 р. щодо конституційності внесення змін до ст. 125 Конституції у 2006 р. відкрило шлях для переходу країни на спільну європейську валюту.

У **Польщі** демократичний транзит відбувався із певними труднощами, не виправдавши сподівання тих, хто прагнув швидкої демократизації. Протягом чотирьох років (1989-1993 рр.) у країні змінилося 6 прем'єр-міністрів і чотири уряди, лише один з яких пробув при владі більше року. До середини 1990-х рр. популярність демократичних інститутів у Польщі була низькою і продовжувала падати, що на думку відомого польського дослідника Є. Вятра значною мірою було зумовлене компромісом, на який пішла «Солідарність» у ході переговорів за Круглим столом [33, р. 103].

У Польщі інституційні зміни відбувалися поступово, виходячи з міркувань політичної доцільності, а не з ідеї створення нової системи як такої, що породжувало невизначеність як у політичних колах, так і суспільстві загалом. Процес укладення конституційної угоди розтягнувся на п'ять років: за цей час еліти і суспільство дійшли згоди щодо рамок соціально-політичної системи нової держави. Прийнята у 1992 р. Мала конституція була правовим фундаментом діяльності польської влади до 1997 р., коли прийняли конституцію, що стала результатом консенсусу між політичними силами, хоча і не отримала значної підтримки на референдумі.

Конституція Республіки Польща була вперше доповнена у 2006 р. через необхідність її приведення до вимог законодавства Євросоюзу. Через три роки, у 2009 р., до її тексту були внесені поправки, згідно яких особа, яка вчинила кримінальний злочин, позбавлялася права обиратися до Сейму і Сенату. Загалом протягом 1997-2014 рр. було зроблено 16 спроб внести зміни до конституції (причому перша з них майже одразу після її прийняття), дві з яких були ініційовані президентом. Найбільші суспільні дискусії викликали поправки щодо заборони абортів, перегляду повноважень президента в 2010 р. та підготовки до переходу на євро.

Зазначимо, що Партія право і справедливість Я. Качинського, яка сьогодні контролює більшість місць у Сеймі, завжди ставила під сумнів легітимність конституції 1997 р. і вимагала більш чіткого відмежування від соціалістичного минулого та переходу до формування Четвертої республіки. Отже, конституційні дискусії у Польщі точилися радше навколо удосконалення або ж уточнення деяких її положень, а не перегляду системи взаємовідносин між політичними інститутами.

Румунія відносно швидко прийняла конституцію – через два роки після початку демократичних перетворень у листопаді 1991 р. Перша спроба внесення змін стосувалися можливості конфіскації майна набутого злочинним шляхом і була зроблена у 1996 р., але зазнала невдачі. Успішно виявилися конституційні зміни 2003 р., що були зумовлені підготовкою до членства в Євросоюзі. Збільшення терміну перебування при владі президента з 4 до 5 років сприяло появі низки випадків коабітації, два з яких завершилися відкритим конфліктом між президентом та прем'єр-міністром, якого підтримала парламентська більшість. Ці конфлікти та конституційні положення, що давали змогу президенту безпосередньо втручатися у процес формування уряду, актуалізували питання удосконалення тексту Основного Закону. Прихильники парламентаризму наполягають на необхідності обмеження президентських повноважень, чіткого поділу між гілками влади та посилення системи стримувань і противаг за рахунок розширення прав парламенту. В свою чергу пропрезидентські сили вимагають реформування державних інститутів для зменшення корупції та підвищення ефективності діяльності державного управління.

Словаччина є одним з лідерів з-поміж держав Центрально-Східної Європи за кількістю поправок, внесених до тексту Основного Закону: перша була внесена у

1998 р., а загалом їх було 13, у результаті чого 115 із 156 статей конституції було змінено. Ще більш радикальні зміни у конституційній політиці відбувалися лише в Угорщині. Закономірним результатом є низький рівень довіри серед громадян до цього документу. Конституція була прийнята одразу ж після розпаду федерації у 1992 р. і внесені до неї зміни відображали політичний розвиток країни від авторитарного правління В. Мечіара до набуття членства в Євросоюзі, політичні дискусії щодо імунітету членів парламенту та підвищення довіри до судів. Найчастіше змінювалася ст. 78 Конституції про імунітет членів парламенту, яка правилася чотири рази (у 2001, 2004, 2006 та 2012 рр.), у результаті чого вони позбулися імунітету від кримінального переслідування, за винятком дій, що безпосередньо пов'язані з виконанням їх обов'язків як членів законодавчого органу. Загалом, до 2014 р. було зроблено близько 150 спроб внесення змін до конституції, що можна пояснити в тому числі і простотою цієї процедури: будь-який член парламенту може виступити з ініціативою про редагування тексту конституції, яка має бути підтримана 3/5 членів законодавчого органу.

Конституція *Чеської Республіки*, прийнята після розпаду Чехословаччини у 1993 р., була вперше доповнена у 1997 р., після чого було прийнято ще 8 поправок, що підтвердило гіпотезу Е. Робертса, що частота внесення поправок зростає у часі, зокрема щодо кількості внесених змін [28, р. 99–117]. Процес внесення змін до конституції активізувався по мірі наближення до членства у Євросоюзі: поправки були внесені в 2001 та 2002 рр. Загалом до тексту Конституції було внесено 8 змін, які стосувалися адміністративно-територіального устрою (1997 р.), надзвичайного стану (1998 р.), вступу до НАТО (2000 р.), удосконалення статусу національного банку (2001 р.), саморозпуску палати депутатів (2009 р.), переходу до прямих виборів президента (2012 р.) та імунітету депутатів (2013 р.). Що стосується прямих виборів президента, то Чехія разом з Францією та Південною Кореєю стала країною, в якій спосіб обрання глави держави не супроводжувався розширенням його повноважень. Три невдалих спроби удосконалення тексту Основного Закону стосувалися запровадження загальнонаціональних референдумів, ліквідації сенату та посилення повноважень Верховного контрольного управління щодо органів місцевого самоврядування. Після вступу до Євросоюзу в 2004 р. введення елементів прямої демократії є основною темою конституційного дискурсу. Однак після впровадження прямих виборів президента, інші спроби посилити інструменти прямої демократії виявилися невдалими, не в останню чергу через високий ступінь поляризації партійної системи країни, що не дозволяло жодній з політичних сил заручитися необхідною підтримкою у законодавчому органі для внесення поправок до конституції.

Транзитний процес *Угорщини* відбувався за відсутності історичних передумов для демократії, однак за підсумками дискусій за круглим столом на рубежі 1980-1990-х рр. країна практично одразу отримала ефективно функціонуючий інститут парламентаризму. Перевагами Угорщини на ранніх етапах демократизації стали сильний парламент та уряд, «декоративний» президент, змішана виборча система та впливові політичні партії. За старою конституцією президент обирався однопалатним парламентом і мав значно менше повноважень, ніж польський колега. Більше того, у процесі транзиту в Угорщині не виділялося явного лідера, в той час як аналогічні процеси у Польщі відбувалися при домінуванні фігури Л. Валенси. Саме завдяки наявності розвиненого парламентаризму, заснованого на компромісі еліт, Угорщина до середини 1990-х рр. вважалася найуспішнішою молодого демократією.

Конституційна трансформація в Угорщині почалася до встановлення парламентської системи, а ключові рішення були прийняті до кінця 1989 р. [34, р. 119]. Однак, оскільки громадянські неполітичні організації майже не брали участь у цих дискусіях, то більшість населення залишалася у політичному плані пасивним. Винятком стало проведення референдуму в 1989 р.

На початку 1990-х рр. жодна політична сила не ставила питання про вибір між

президентською та парламентською формами правління, що можна пояснити ефектом колії – історичним досвідом. Угорщина однією з перших країн в Європі створила інститут парламентаризму. Починаючи з революційних подій 1848 р. і до 1949 р. в Угорщині існувала парламентська система, в якій, «принаймні, формально, уряд був підпорядкований парламенту» [35, р. 47]. Після конституційної реформи 1989 р. Угорщина, на відміну від Польщі з її Малою Конституцією 1992 р., завершила будівництво працюючої політичної системи. Таким чином у країні на той час підтвердилася гіпотеза С. Роккана про можливість «заморожування» початкового конституційного вибору [36, р. 222]. Стабілізацію парламентаризму на етапі конституційної трансформації можна пояснити двома чинниками. По-перше, еліти побоювалися приходу активної, харизматичної особи, яка б могла неформальними або неконституційними методами запровадити у країні авторитарний режим. По-друге, політичним елітам довелося шукати компроміс в інституційно збалансованих парламентських рамках [34, р. 129], тоді як в Польщі представники «Солідарності» отримали контроль над ключовими конституційними позиціями.

Угорщина лідирує серед 20 постсоціалістичних країн за кількістю внесених змін до конституції. Реформована конституція протягом 1991-2011 рр. була переглянута 31 раз, тобто щороку вносилося 1,47 поправки. З одного боку це відображало поступовий процес удосконалення і творення конституції та її частковий перегляд, а з іншого – свідчило про зусилля політичних акторів модифікувати Основний Закон відповідно до своїх інтересів. Серед такої кількості поправок майже непоміченими залишилися ті, що були зумовлені підготовкою до вступу в Євросоюз, а найбільший політичний резонанс мали конституційні зміни починаючи з 2010 р., які були підпорядковані партійним інтересам консервативної більшості парламенту. Як зазначає С. Прібус, до 2010 р. Фідес та Угорський громадянський союз грали за правилами, записаними в конституції, а після 2010 р. – почали гратися правилами, що дестабілізувало демократію у країні [37, р. 101]. Так лише протягом 19 місяців (з травня 2010 по листопад 2011 р.) конституція була змінена 20 разів. У результаті чого в 2011 р. був прийнятий «Основний Закон» [38], що закріпив правила гри, вигідні для консервативної партії.

Незважаючи на те, угорська конституція є найновішою серед постсоціалістичних країн, вона є найконсервативнішою у порівнянні з Основними законами східноєвропейських країн та Європи загалом як з точки зору закріплених цінностей, так і подальших шляхів розвитку політичної системи.

Ідеологічний консерватизм найяскравіше проявляється у преамбулі до конституції, яка починається зі слів «Боже, благослови угорців», і визнає вирішальну роль короля Св. Стефана та християнства у формуванні угорської державності. Як зазначається у ст. D вступної частини конституції, «Угорщина, виходячи з єдності всієї угорської нації, несе відповідальність за долю усіх угорців, які проживають за її межами, сприяє їх збереженню та розвитку, підтримує їх зусилля, спрямовані на збереження угорського ідентитету, здійснення індивідуальних і колективних прав, створення громадських органів самоврядування, добробут на батьківщині, а також сприяє їх співробітництву один з одним і з Угорщиною».

Побоювання сусідніх країн, на території яких проживають угорці, щодо експансіоністських планів Будапешту посилюються і тим, що у новий текст конституції не ввійшов § 6 Конституції редакції 1989 р. про те, що Угорщина «утримується від застосування насильства, спрямованого проти незалежності чи територіальної цілісності інших держав».

Нова конституція містить і низку дискримінаційних положень, характерних для консерваторів. Так проігноровані права представників сексуальних меншин, оскільки ст. L зазначає, що Угорщина захищає інститут шлюбу як добровільно встановлені відносини між чоловіком та жінкою, а також сім'ю як основу збереження нації. Ст. II визнає за кожним право на життя, яке починається з моменту зачаття,

що фактично означає заборону абортів. Також забороняються генетичні експерименти та клонування людей (ст. III).

Щодо консервації подальшого розвитку політичної системи, то новий Основний Закон містить низку положень, спрямованих на збереження домінуючого становища правлячої партії Фідес на невизначений термін, оскільки народ позбавлено права вносити зміни до конституції на референдумі, закріпивши його за 2/3 депутатського корпусу.

Більш жорсткі вимоги висувуються і до народних обранців, які можуть втрати свій мандат у результаті декларації конфлікту інтересів (це також є підставою для відправлення у відставку президента – ст. 12) та неучасті у роботі парламенту протягом року (ст. 4).

За новою конституцією для прийняття законів, що регулюють низку важливих суспільних питань (пенсії, оподаткування, діяльність Центрального банку тощо), необхідна підтримка 2/3 від конституційного складу парламенту, що, фактично, позбавляє опозицію можливості приймати суспільно значимі закони.

Обмеженими виявилися і повноваження Конституційного суду, склад якого збільшили з 11 до 15 осіб, але позбавили права скасовувати закони та інші нормативно-правові акти, що суперечать конституції (що було зафіксовано у старій конституції п. 2 § 32/A), залишивши йому право здійснювати оцінку діючого законодавства та проектів законів. Більше того, тепер голова Конституційного суду обирається 2/3 голосами депутатів, хоча раніше це відбувалося в ході таємного голосування серед членів суду. До того ж тепер громадян позбавлено права звертатися до конституційного суду, надавши його лише президенту, уряду і 1/4 від конституційного складу парламенту.

Конституція *Республіки Хорватія* з моменту прийняття у 1990 р. змінювалася шість разів. Ці зміни мали радше спорадичний характер та ініціювалися політичним керівництвом країни. Перша поправка у 1997 р. мала за мету консолідацію націоналістичної ідеології та зміцнення позицій президента, а наступні 1999, 2000 та 2001 рр. усували перешкоди для розвитку демократичних інститутів. Підготовка до членства у Євросоюзі зумовила необхідність поправок 2010 р., а голосування виборців на референдумі грудні 2013 р. щодо одностатевих шлюбів зробила Хорватію першою державою серед країн Центрально-Східної Європи, в якій зміни до конституції були внесені за народною ініціативою.

Характерною рисою процесу прийняття конституції у постсоціалістичних країнах була надмірна політизованість, що розглядалося як негативний чинник. Проте деякі автори ще на початку 1990-х рр. звертали увагу на некоректність порівняння досвіду західних і східних країн Європи. Зокрема, помилковим є прагнення до переносу на східноєвропейський ґрунт елементів німецького конституційного права, таких як незмінність положень конституції та наділення надмірними повноваженнями конституційного суду. Кантіанство, що лежить в основі конституції ФРН, у відповідності до якого Конституційний суд має пріоритет перед парламентом, користувався довірою за часів створення першої ліберально-демократичної держави у Центральній Європі. Але німецька модель, за винятком чисто технічних деталей (висловлення вотуму недовіри), не може бути використана у постсоціалістичних країнах. Вони, на відміну від повоєнної Німеччини, не успадкували системи приватної власності, а питання громадянства та територіальних меж не були визначені у результаті воєнного рішення. Німецьким політикам того періоду не довелося вирішувати ці проблеми, тому вони могли собі дозволити вивести процес створення конституції за рамки політичних баталій та завершити його досить швидко [32, с. 28]. Однак навіть прийняття конституції не означало припинення конституційного процесу, результатом якого було внесення змін або ж прийняття нової редакції Основного закону. Поправки до конституції мали або ж суто технічний характер (уточнення окремих положень, зняття бар'єрів для членства у

міжнародних організаціях, зокрема ЄС), або ж призводили до суттєвого коригування розвитку політичної системи (у Білорусі 1996 року – перехід до президентської форми правління, зняття обмежень для балотування О. Лукашенка; в Україні 2004 р. – перехід до парламентсько-президентської республіки).

Здійснений аналіз конституційних процесів у постсоціалістичних країнах дає підстави стверджувати, що як демократизація впливає на конституційну політику, так і конституція визначає перебіг демократизаційних процесів у позитивному чи негативному напрямі встановлення автократичних режимів). Конституція створює рамки, які зміцнюють демократичні інститути, що доводить досвід Болгарії, Естонії, Латвії, Литви та Польщі. У більшості цих країн, за винятком Латвії, зміни до конституції приймалися за згодою основних політичних сил, що значною мірою залежало від суті пропонованих змін. Так питання національної ідентичності та захисту прав етнічних меншин вирішувалися переважно представниками титульної нації, як це було у випадку Естонії та Литви.

Прикладами невдалої демократизації є Білорусь, Сербія та Хорватія до 2001 року, де авторитарні тенденції знайшли відображення в Основному Законі. Молдову, Угорщину та Україну можна віднести до групи країн, в яких конституційна реформа є радше інструментом політики, а не самодостатнім процесом приведення конституційних норм у відповідність до потреб сьогодення. Більше того, у цих країнах внесення змін до Основного закону призвело до конституційної кризи, а саме у: Білорусі (1996 р.), Молдові (1999–2000 рр.), Хорватії (2000–2001 р.), Угорщині (2010–2013 рр.) та Україні (2004 р.). Іншими словами, посилення авторитарних тенденцій у країні супроводжується внесенням змін до конституції, що провокує конституційну кризу, яка гальмує демократичний розвиток. Хоча загалом конституційні поправки у країнах Центрально-Східної Європи загалом сприяли підвищенню якості демократичних інститутів, зміцненню правління закону. Особливий вплив мало членство в Євросоюзі, що зумовило проведення судової реформи у Болгарії та Литві.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Arato A. Conventions, constituent assemblies, and round tables. Models, principles and elements of democratic constitution-making // *Global Constitutionalism*. 2012, Vol. 1, № 1, P. 173–200.
2. Ginsburg T. *Comparative constitutional design*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
3. Dawn O., Fusaro C. *How constitutions change. A comparative study*. – Oxford: Hart, 2011.
4. Contiades X. *Engineering constitutional change. A comparative perspective on Europe, Canada, and the USA*. – London: Routledge, 2013.
5. Sartori G. *Comparative constitutional engineering. An inquiry into structures, incentives and outcomes*. – New York: New York University Press, 1997.
6. Karlsson C. Explaining constitutional change: Making sense of cross-national variation among European Union member states // *Journal of European Public Policy*, 2016, Vol. 23, № 2, P. 255–275.
7. Lorenz A. How to measure constitutional rigidity: Four concepts and two alternatives // *Journal of Theoretical Politics*, 2005, Vol. 17, № 3, P. 339–361.
8. Lorenz A. *Verfassungsänderungen in etablierten Demokratien. Motivlagen und Aushandlungsmuster*. – Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2008.
9. Benz A., Knüpling F. *Changing federal constitutions. Lessons from international comparison*. – Leverkusen: Barbara Budrich, 2012.
10. Benz A., Behnke N. The politics of constitutional change between reform and evolution // *Publius*, 2009, Vol. 39, № 2, P. 213–240.
11. Roznai Y. Unconstitutional constitutional amendments – The migration and success of a constitutional idea // *American Journal of Comparative Law*, 2013, Vol. 61, № 3, P. 657–719.
12. Yap P. J. The conundrum of unconstitutional constitutional amendments // *Global Constitutionalism*, 2015, Vol. 4, № 1, P. 114–136.
13. Qvortrup M. *The British constitution. Continuity and change*. – Oxford: Hart, 2013.
14. Petersohn B. *Konfliktregulierung in multinationalen Demokratien: Föderalismus und*

Verfassungsreformprozesse in Kanada und Belgien im Vergleich. – Baden-Baden: Nomos, 2013.

15. Ginsburg T., Simpsen A. Constitutions in authoritarian regimes. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

16. Lutz D. S. Toward a theory of constitutional amendment // Levinson S. Responding to imperfection. The theory and practice of constitutional amendment – Princeton: Princeton University Press, 1995. – P. 237–274.

17. Ginsburg T., Melton J. Does the constitutional amendment rule matter at all? Amendments cultures and the challenges of measuring amendment difficulty // International Journal of Constitutional Law. 2015. Vol. 13. № 3. P. 686–713.

18. Rasch B. E., Congleton R. D. Amendment procedures and constitutional stability // Congleton R. D., Swendenborg B. Democratic constitutional design and public policy. Analysis and Evidence. – Cambridge/Mass.: MIT Press, 2006. – P. 319–342.

19. Elkins Z., Ginsburg T., Melton J. The endurance of national constitutions. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

20. Behnke N., Petersohn B., Fischer-Hotzel A., Heinz D. Measuring success of constitutional reforms. Evidence from territorial reforms in eight Western democracies // Regional and Federal Studies, 2011, Vol. 21, № 4, P. 443–473.

21. Merkel W. Systemtransformation. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung. – Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010.

22. Bogdandy von A., Sonnevend P. Constitutional crisis in the European constitutional area: Theory, law and politics in Hungary and Romania. – Munich: Beck/Hart, 2015.

23. Sadurski W. Constitutionalism and the enlargement of Europe. – Oxford: Oxford University Press, 2012.

24. Albi A. EU Enlargement and the constitutions of Central and Eastern Europe. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

25. Blokker P. New democracies in crisis? A comparative constitutional study of the Czech Republic, Hungary, Poland, Romania and Slovakia. – London: Routledge, 2014.

26. Topidi K., Morawa A.H.E. Constitutional evolution in Central and Eastern Europe. Expansion and integration in the EU. – Farnham: Ashgate, 2011.

27. Lorenz A. Systemwechsel und Verfassungsentwicklung // Grotz F., Muller-Rommel F. Regierungssysteme in Mittel- und Osteuropa: Die neuen EU-Staaten im Vergleich. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2011. – P. 47–67.

28. Roberts A. The politics of constitutional amendment in postcommunist Europe // Constitutional Political Economy, 2009, Vol. 20, № 2, P. 99–117.

29. Fruhstorfer A., Hein M. Constitutional politics in Central and Eastern Europe: From post-socialist transition to the reform of political systems. – Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2016.

30. Landau D. Abusive constitutionalism // UC Davis Law Review, 2013, Vol. 47, P. 189–260.

31. Осятыньский В. Испытание Конституцией: польский вариант // Конституционное право: восточноевропейское обозрение, 1994, № 2, 60–67.

32. Холмс С. Возвращение к чертежам // Конституционное право: восточноевропейское обозрение, 1993, № 1, С. 27–32.

33. Wiatr J. Executive-legislative relations in crisis: Poland's experience, 1989-1993 // Lijphart A., Waisman C. H. Institutional design in new democracies. – Boulder: Westview Press, 1996. – P. 91–134.

34. Szoboszlai G. Parliamentarism in the making: Crisis and political transformation in Hungary // Lijphart A., Waisman C. H. Institutional design in new democracies. – Boulder: Westview Press, 1996.

35. Schmidt P. The constitutional contradictions of Hungarian parliamentarism // Political Yearbook of Hungary. – Budapest, Economix, 1992.

36. Lijphart A. Democratization and constitutional choices in Czecho-Slovakia, Hungary, and Poland, 1989–1991. – P. 207–223.

37. Priebus S. Hungary // Fruhstorfer A., Hein M. Constitutional politics in Central and Eastern Europe. – Wiesbaden: Vergleichende Politikwissenschaft, 2016. – P. 101–144.

38. Основной Закон Венгрии от 25 апреля 2011 года. – URL: http://nemzetikonyvtar.kormany.hu/download/3/00/50000/orosznyomda_jav%25C3%25ADtott.pdf (Дата звернення: 01.11.2016).

REFERENCES:

1. Arato A. Conventions, constituent assemblies, and round tables. Models, principles and elements of democratic constitution-making // *Global Constitutionalism*. 2012, Vol. 1, № 1, P. 173–200.
2. Ginsburg T. Comparative constitutional design. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
3. Dawn O., Fusaro C. How constitutions change. A comparative study. – Oxford: Hart, 2011.
4. Contiades X. Engineering constitutional change. A comparative perspective on Europe, Canada, and the USA. – London: Routledge, 2013.
5. Sartori G. Comparative constitutional engineering. An inquiry into structures, incentives and outcomes. – New York: New York University Press, 1997.
6. Karlsson C. Explaining constitutional change: Making sense of cross-national variation among European Union member states // *Journal of European Public Policy*, 2016, Vol. 23, № 2, P. 255–275.
7. Lorenz A. How to measure constitutional rigidity: Four concepts and two alternatives // *Journal of Theoretical Politics*, 2005, Vol. 17, № 3, P. 339–361.
8. Lorenz A. Verfassungsänderungen in etablierten Demokratien. Motivlagen und Aushandlungsmuster. – Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2008.
9. Benz A., Knupling F. Changing federal constitutions. Lessons from international comparison. – Leverkusen: Barbara Budrich, 2012.
10. Benz A., Behnke N. The politics of constitutional change between reform and evolution // *Publius*, 2009, Vol. 39, № 2, P. 213–240.
11. Roznai Y. Unconstitutional constitutional amendments – The migration and success of a constitutional idea // *American Journal of Comparative Law*, 2013, Vol. 61, № 3, P. 657–719.
12. Yap P. J. The conundrum of unconstitutional constitutional amendments // *Global Constitutionalism*, 2015, Vol. 4, № 1, P. 114–136.
13. Qvortrup M. The British constitution. Continuity and change. – Oxford: Hart, 2013.
14. Petersohn B. Konfliktregulierung in multinationalen Demokratien: Föderalismus und Verfassungsreformprozesse in Kanada und Belgien im Vergleich. – Baden-Baden: Nomos, 2013.
15. Ginsburg T., Simpser A. Constitutions in authoritarian regimes. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
16. Lutz D. S. Toward a theory of constitutional amendment // Levinson S. Responding to imperfection. The theory and practice of constitutional amendment – Princeton: Princeton University Press, 1995. – P. 237–274.
17. Ginsburg T., Melton J. Does the constitutional amendment rule matter at all? Amendments cultures and the challenges of measuring amendment difficulty // *International Journal of Constitutional Law*. 2015. Vol. 13. № 3. P. 686–713.
18. Rasch B. E., Congleton R. D. Amendment procedures and constitutional stability // Congleton R. D., Swedenborg B. Democratic constitutional design and public policy. Analysis and Evidence. – Cambridge/Mass.: MIT Press, 2006. – P. 319–342.
19. Elkins Z., Ginsburg T., Melton J. The endurance of national constitutions. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
20. Behnke N., Petersohn B., Fischer-Hotzel A., Heinz D. Measuring success of constitutional reforms. Evidence from territorial reforms in eight Western democracies // *Regional and Federal Studies*, 2011, Vol. 21, № 4, P. 443–473.
21. Merkel W. Systemtransformation. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung. – Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010.
22. Bogdandy von A., Sonnevend P. Constitutional crisis in the European constitutional area: Theory, law and politics in Hungary and Romania. – Munich: Beck/Hart, 2015.
23. Sadurski W. Constitutionalism and the enlargement of Europe. – Oxford: Oxford University Press, 2012.
24. Albi A. EU Enlargement and the constitutions of Central and Eastern Europe. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
25. Blokker P. New democracies in crisis? A comparative constitutional study of the Czech Republic, Hungary, Poland, Romania and Slovakia. – London: Routledge, 2014.
26. Topidi K., Morawa A.H.E. Constitutional evolution in Central and Eastern Europe. Expansion and integration in the EU. – Farnham: Ashgate, 2011.
27. Lorenz A. Systemwechsel und Verfassungsentwicklung // Grotz F., Muller-Rommel F. Regierungssysteme in Mittel- und Osteuropa: Die neuen EU-Staaten im Vergleich. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2011. – P. 47–67.

28. Roberts A. The politics of constitutional amendment in postcommunist Europe // Constitutional Political Economy, 2009, Vol. 20, № 2, P. 99–117.
29. Fruhstorfer A., Hein M. Constitutional politics in Central and Eastern Europe: From post-socialist transition to the reform of political systems. – Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2016.
30. Landau D. Abusive constitutionalism // UC Davis Law Review, 2013, Vol. 47, P. 189–260.
31. Osyatyn'skiy V. Ispytanie Konstitutsiy: pol'skiy variant [Test of the Constitution: Polish version] // Konstitutsionnoe pravo: vostochnoevropeyskoe obozrenie, 1994, № 2, 60–67.
32. Kholms S. Vozvrashchenie k chertezham [Return to the drawing Board] // Konstitutsionnoe pravo: vostochnoevropeyskoe obozrenie, 1993, № 1, S. 27–32.
33. Wiatr J. Executive-legislative relations in crisis: Poland's experience, 1989-1993 // Lijphart A., Waisman C. H. Institutional design in new democracies. – Boulder: Westview Press, 1996. – P. 91–134.
34. Szoboszalai G. Parliamentarism in the making: Crisis and political transformation in Hungary // Lijphart A., Waisman C. H. Institutional design in new democracies. – Boulder: Westview Press, 1996.
35. Schmidt P. The constitutional contradictions of Hungarian parliamentarism // Political Yearbook of Hungary. – Budapest, Economix, 1992.
36. Lijphart A. Democratization and constitutional choices in Czecho-Slovakia, Hungary, and Poland, 1989–1991. – P. 207–223.
37. Priebus S. Hungary // Fruhstorfer A., Hein M. Constitutional politics in Central and Eastern Europe. – Wiesbaden: Vergleichende Politikwissenschaft, 2016. – P. 101–144.
38. Osnovnoy Zakon Vengrii ot 25 aprelya 2011 goda [The fundamental Law of Hungary of 25 April 2011] – URL: http://nemzetikonyvtar.kormany.hu/download/3/00/50000/oroszyomda_jav%25C3%25ADtott.pdf (Accessed 01.12.2016).

Стойко Е. М., кандидат политических наук, старший научный сотрудник, Институт государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины (Киев, Украина), E-mail: starkol@gmail.com

Особенности конституционного процесса в странах Центрально-Восточной Европы.

Аннотация. *Принятие конституции является важным этапом на пути демократизационных преобразований, однако некоторыми исследователями ставится под сомнение необходимость ее немедленного принятия молодым государством и ее влияние на становление демократического режима. Особенности дальнейшего конституционного процесса в переходных странах не вызывают интереса у исследователей, хотя его детальный анализ дает основания утверждать о наличии взаимосвязи между уровнем развития демократических институтов и радикальностью конституционных реформ.*

Ключевые слова: конституция, демократизация, конституционный процесс, президент, парламент.

Stoyko O., PhD in political Sciences, senior researcher, Institute of state and law V. M. Koretsky of NAS of Ukraine (Kiev, Ukraine), E-mail: starkol@gmail.com

The specific of constitutional process in the Central and Eastern European countries.

Abstract. *The adoption of the Constitution is an important step in the democratic transition, but some researchers challenge the necessity of its immediate adoption by a young state and its influence on the democratic regime establishment. The specific of further constitutional process in the transition countries do not spark researchers' interest, though its detailed analysis gives grounds to affirm the existence of the relationship between the level of democratic institutions development and the radicality of constitutional reforms.*

Keywords: constitution, democratization, the constitutional process, the president, the parliament.

Попова Н. А.,

аспірантка кафедри міжнародних відносин
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна), E-mail: natalka1992ua@ukr.net

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

Анотація. *Аналізуються інституційні аспекти виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС після її підписання та ратифікації Верховною Радою України та Європейським Парламентом 2014 р. Розглядається інституційна структура, передбачена Угодою та особливості її взаємодії із існуючою системою інституційного забезпечення процесу європейської інтеграції України. Оцінюється ефективність створеної системи координації євроінтеграційної політики України та розкриваються можливі шляхи її удосконалення.*

Ключові слова: *Угода про асоціацію (УА), євроінтеграційна політика, Європейський Союз (ЄС), Україна, імплементація, Урядовий офіс з питань європейської та євроатлантичної інтеграції.*

Постановка проблеми та її значення. Підписання економічної частини Угоди про асоціацію (далі – УА) між Україною та ЄС 27 червня 2014 р. і її ратифікація Верховною Радою України та Європейським Парламентом 16 вересня 2014 р. створили умови для початку тимчасового застосування цього документа та створення інституційної структури, передбаченої положеннями Угоди. Головним завданням інституційної структури є забезпечення належного і своєчасного виконання УА, а тому доцільним є з'ясування ключових складових цієї структури та особливостей її взаємодії із існуючою системою інституційного забезпечення процесу європейської інтеграції України.

Угода про асоціацію має надзвичайно важливе, стратегічне значення для України. Враховуючи її масштабність та комплексність, Угода може стати основою та орієнтиром для важливих комплексних і системних політичних, соціально-економічних, інституційних і правових реформ в Україні, та остаточно підтвердити її вибір європейської моделі суспільно-економічного розвитку. Послідовне й ефективне використання механізмів УА має створити міцний базис для подальшого сталого політичного та економічного розвитку України, впровадження європейських стандартів з метою підвищення якості життя населення. У цьому контексті особливої вагомості набуває проблематика імплементації зобов'язань України відповідно до УА та забезпечення ефективної координації політики європейської інтеграції загалом. Початок виконання УА відкрив нову сторінку у розумінні євроінтеграційної політики: на сьогодні вона динамічно трансформується від одного з напрямів зовнішньої політики України до повноцінної складової внутрішньої державної політики. Якість імплементації УА значною мірою визначатиме якість і глибину змін, яких очікує українське суспільство. Весь цей комплекс проблем обумовлює актуальність наукової оцінки ефективності існуючої системи інституційного забезпечення імплементації УА та вивчення можливих шляхів удосконалення і розбудови надійного механізму координації європейської інтеграції.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Інституційні питання імплементації Угоди про асоціацію є доволі новим предметом наукового розгляду. У контексті підготовки до виконання УА аналіз можливих інституційних рішень здійснювали у своїх публікаціях В. Трюхан, І. Кравчук, О. Мірошніченко. Після підписання та ратифікації Угоди у 2014 р. організація її виконання стала предметом досліджень українських експертів, результати яких можна знайти у

публікаціях, виданих за підтримки Фонду Конрада Аденауера, Фонду ім. Фрідріха Еберта. Питання інституційної структури, передбаченої Угодою про асоціацію, розглядалися О. Рудіком, Т. Анакіною та ін.

Метою статті є дослідження основних інституційних аспектів виконання Угоди про асоціацію після її підписання та ратифікації 2014 р. Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання:

- з'ясувати ключові складові та особливості функціонування двосторонньої інституційної структури, передбаченої Угодою про асоціацію;
- охарактеризувати створений після підписання Угоди механізм координації євроінтеграційної політики в Україні, оцінити його ефективність;
- проаналізувати процес взаємодії інституційної структури за УА та системи інституційного забезпечення процесу європейської інтеграції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Інституційні аспекти забезпечення виконання Угоди про асоціацію включають як механізми координації євроінтеграційної політики всередині системи органів державної влади України, так і інституційну структуру в широкому розумінні, тобто разом із двосторонніми органами Україна-ЄС, створення яких передбачено положеннями Угоди про асоціацію.

Розпочнемо із розгляду найважливіших особливостей інституційної моделі співробітництва України та ЄС за Угодою про асоціацію. Інституційний механізм співробітництва України та Європейського Союзу визначається ст. 460-470 Розділу VII («Інституційні, загальні та прикінцеві положення»), а також окремими статтями інших розділів УА. Вказаними нормами запроваджується розгалужена організаційна модель двостороннього співробітництва, яка покликана забезпечити виконання положень Угоди. Зокрема, передбачається, що спільними органами будуть саміти сторін угоди, Рада асоціації, Комітет асоціації, Парламентський комітет асоціації, Платформа громадянського суспільства. Передбачається також можливість заснування будь-якого спеціального комітету чи органу у конкретних сферах, необхідних для виконання цієї Угоди (ч.2 ст.466) [15]. В цілому така структура є традиційною для європейської політичної практики, оскільки передбачає періодичні зустрічі як на найвищому рівні (глави держав і урядів сторін), так і на рівні членів парламентів та представників організованого громадянського суспільства.

Згідно з Угодою, політичний діалог та діалог з питань політики на найвищому рівні між Україною і ЄС відбуватиметься на рівні самітів, які проводитимуться, як правило, один раз на рік. Під час самітів здійснюватиметься загальний нагляд за виконанням Угоди, відбуватиметься обговорення будь-яких двосторонніх або міжнародних питань, що становлять взаємний інтерес (ст. 460).

Найважливішу роль в інституційному механізмі за Угодою відіграє Рада асоціації. Вона запроваджується для контролю, моніторингу та оцінки застосування і виконання Угоди та її перегляду (ст.461) [15]. Інавгураційне засідання Ради асоціації відбулося 15 січня 2014 р. в Брюсселі (Бельгія). На першому засіданні був ухвалений Регламент Ради асоціації, Комітету асоціації та його підкомітетів [2]. Особливістю правового статусу Ради асоціації є її наділення винятковими повноваженнями щодо прийняття юридично обов'язкових для сторін рішень (ч.1 ст.463). Юридично обов'язкові рішення приймаються з метою імплементації та подальшого розвитку і поглиблення відносин асоціації між сторонами, що свідчить про більш прогресивний характер відносин сторін, на відміну від м'яких політичних рекомендацій, які були передбачені попередньою Угодою про партнерство і співробітництво (УПС) між Україною та ЄС [3, с.17].

Для забезпечення ефективного функціонування Ради асоціації передбачається створення Комітету асоціації (ст.464). У своєму регламенті Рада асоціації визначає обов'язки і порядок функціонування Комітету асоціації, до сфери відповідальності якого належить підготовка засідань Ради асоціації. Рада асоціації може делегувати

Комітету асоціації будь-яке зі своїх повноважень, у тому числі повноваження ухвалювати юридично обов'язкові рішення (ч.2 ст.465) [15]. Перше засідання Комітету асоціації Україна – ЄС відбулося в Брюсселі 13-14 липня 2015 р.

Крім того, Угодою передбачено створення Парламентського комітету асоціації (ст. 467-468) як консультативного органу, який складається з членів Європейського Парламенту та депутатів Верховної Ради України та є форумом для проведення спільних зустрічей та обміну думками. Перше засідання даного органу відбулося 24–25 лютого 2015 р. у м. Брюссель.

Також характерною особливістю Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, на відміну від чинних угод про асоціацію з європейськими країнами, є передбачення створення Платформи громадянського суспільства (ст.469) з метою демократизації процесу реалізації норм Угоди. Запровадження такого органу є інноваційним для подібних угод з європейськими країнами і створює передумови для глибокого і системного залучення громадянського суспільства до усього спектра відносин між Україною та ЄС. Так, Парламентський Комітет асоціації та Платформа громадянського суспільства повинні бути проінформовані про рішення та рекомендації Ради асоціації, та можуть надавати рекомендації Раді асоціації. Крім того, Угода передбачає, що Комітет асоціації та Парламентський комітет асоціації здійснюватимуть регулярні контакти з представниками Платформи громадянського суспільства задля отримання їхнього висновку щодо досягнення цілей цієї Угоди [15].

Загалом, як зазначає О. Рудік, процес створення інституційної структури Угоди про асоціацію, що розпочався із тимчасового застосування Угоди з 1 листопада 2014 р., має стати потужним чинником європеїзації державного управління в Україні, оскільки: по-перше, спільні інститути сторін працюватимуть на основі принципів демократичного врядування та європейських адміністративних принципів; по-друге, виконання Угоди потребуватиме належним чином підготовлених державних службовців, які працюватимуть як у спільних інститутах, так і в органах виконавчої влади, що сприятиме наближенню державної служби України до стандартів ЄС; по-третє, наявність інституційної структури Угоди сприятиме формуванню нових підходів до розбудови урядом інституційного забезпечення процесу європейської інтеграції в цілому [12, с. 10].

Високі очікування українського суспільства від підписання, ратифікації, набуття чинності та виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом безумовно вимагають того, щоб механізми координації виконання Угоди, взаємодії між різними гілками влади були максимально ефективними.

Попередній досвід у сфері координації євроінтеграційної політики полягав у значній дискретності функцій і повноважень органів влади. Проведення переговорів щодо укладення Угоди про асоціацію, так само, як і виконання у минулі роки Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, Плану дій Україна–ЄС, Порядку денного асоціації Україна–ЄС, Плану дій з лібералізації ЄС в'язового режиму для України, інших зобов'язань та домовленостей, відбувалося в умовах розподілу компетенції щодо координації роботи між різними центральними органами виконавчої влади (ЦОВВ). На внутрішньому рівні функції координації політики європейської інтеграції були розподілені між Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України (Секретаріат КМУ, МЗС, Мінекономрозвитку, Мін'юст, Мінфін, Нацдержслужба та інші органи державної влади) у спосіб, що не міг забезпечувати належну та повноцінну реалізацію європейських зобов'язань України. Відсутність централізованого механізму координації стояла на заваді реалізації домовленостей з ЄС та виконання визначених внутрішніми рішеннями завдань. Одним з наслідків цієї інституційної прогалини було те, що Україна значно відстала від своїх західних сусідів, колишніх партнерів по соціалістичному табору, на шляху інтеграції до ЄС,

а проголошені цілі та ухвалені рішення, спрямовані на наближення до ЄС, у своїй переважній більшості залишалися нереалізованими [14, с. 25]. Загалом вітчизняна система інституційного забезпечення європейської інтеграції характеризувалася децентралізованістю, відсутністю координованості дій та низькою ефективністю, що відображалось у численних звітах організацій громадянського суспільства, міжнародних та вітчизняних експертів, а також Європейської Комісії [16, с. 15–16].

Підписання Угоди про асоціацію ставить перед Україною нові виклики і вимагає створення та удосконалення цілісного координаційного механізму євроінтеграційної політики у системі виконавчої влади, адже попередній досвід діяльності українського уряду у сфері європейської інтеграції, засвідчив наявність проблем не тільки з виконанням узятих Україною зобов'язань, а і з ефективною організацією цієї діяльності.

Безумовно, органи державної влади України мають забезпечити добросовісне та належне виконання та застосування УА, інших міжнародних договорів у сфері європейської інтеграції відповідно до своїх повноважень та завдань. Проте враховуючи фрагментарні та хаотичні зміни у системі координації євроінтеграційної політики, що мали місце протягом останніх років, існує необхідність уточнення відповідно до діючих законів, у т.ч. з урахуванням положень Угоди про асоціацію, основних повноважень та чіткішого визначення завдань Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України у сфері європейської інтеграції та виконання Угоди [16, с. 16]. Крім того, подальший розвиток інституційного забезпечення виконання Угоди має здійснюватись виходячи з того, що механізм виконання Угоди є основною частиною інституційного механізму європейської інтеграції в цілому і становить невід'ємну частину та складову загального механізму функціонування органів влади.

За останні роки дискусії фахівців щодо можливих моделей інституційного забезпечення європейської інтеграції зводились, в основному, до вибору поміж чотирьох моделей [13, с. 189–190]:

- Децентралізована, що існувала до останнього часу – більшість завдань, пов'язаних із координацією, мають виконуватись МЗС.
- Жорстко централізована, або «президентська» – роль центру вироблення рішень відіграє підрозділ питань європейської інтеграції, утворений безпосередньо в Адміністрації Президента. Втім, після відновлення дії Конституції 2004 р., така модель є неактуальною, як мінімум, з правової точки зору.
- Централізована-урядова – завдання щодо горизонтальної координації європейської інтеграції можуть виконуватись підрозділом, створеним безпосередньо в апараті Уряду. Достатню ефективність функціонування такої моделі засвідчила діяльність Координаційного бюро європейської та євроатлантичної інтеграції у складі Секретаріату Кабінету Міністрів протягом 2008–2010 рр.

- Створення центрального органу виконавчої влади із спеціальним статусом (міністерство або інший орган, що його мав би очолити профільний віце-прем'єр).

Виходячи з міркувань про трансформацію євроінтеграційної політики із зовнішньої у внутрішню політику, враховуючи досвід нових країн-членів ЄС та країн-кандидатів, оптимальною на теперішньому етапі для України, на нашу думку, є централізована-урядова модель (координація євроінтеграційної політики структурою урядового секретаріату). Вона дозволяє ефективно вирішити, при мінімальних затратах, ключові питання, пов'язані із впровадженням Угоди та посиленням інституційного забезпечення європейської інтеграції. Урядовий секретаріат або канцелярія в цілому, відповідно до кращого європейського досвіду (Болгарія, Словенія, Естонія тощо), який узагальнений експертами Організації економічного співробітництва та розвитку [1], має бути потужним координатором

процесів розробки державної політики, забезпечення правової відповідності, забезпечення комунікацій тощо.

Ефективний інституційний механізм виконання УА, з огляду на наявний міжнародний досвід виконання угод з ЄС, повинен виконувати такі основні завдання [5, с. 10]:

- надавати процесу адміністрування та виконання УА чіткості та структурованості;
- забезпечувати мобілізацію під виконання зобов'язань значних донорських ресурсів;
- генерувати звітність, яка є надійною базою для оцінки прогресу виконання зобов'язань як самою асоційованою країною, так і Європейським Союзом.

Окрім того, такий механізм повинен чітко базуватись на Конституції і охоплювати усі виміри політики та аспекти європейської інтеграції, врегульовувати відповідні особливості, бути інтегральною частиною чинної системи влади та механізму держави в Україні. Отже, доцільно спиратись, насамперед, на встановлення принципів, визначення повноважень і завдань органів державної влади, залишаючи за ними право на власний розсуд обирати необхідні способи та інструменти їх реалізації. У цьому контексті слід також розуміти, що навіть найдетальніші правила не гарантують ефективності та результативності політики – багато важать практика роботи, принципи прозорості та загальна культура [16, с. 10].

Після підписання та ратифікації Угоди про асоціацію Верховною Радою України й Європейським Парламентом у 2014 р. розпочалась як доволі інтенсивна нормотворча робота, так і створення координаційного механізму євроінтеграційної політики у системі виконавчої влади.

Так, 13 серпня 2014 р. Уряд України прийняв постанову № 346 «Про урядовий офіс з питань європейської інтеграції» [8], якою:

- 1) затверджено положення про Урядовий офіс;
- 2) затверджено схему взаємодії Кабінету Міністрів України, української частини Ради асоціації між Україною і Європейським Союзом та Комітету асоціації між Україною і Європейським Союзом, Урядового офісу з питань європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади;
- 3) визначено перелік питань у сфері європейської інтеграції, спрямування, координацію та контроль яких здійснює Кабінет Міністрів України.

Визначення такого переліку питань на підставі Закону України «Про Кабінет Міністрів України», а також схеми взаємодії органів влади відбулося вперше за всі роки реалізації політики у сфері європейської інтеграції. У такий спосіб, з одного боку, функція координації зосереджується в Уряді як єдиному центрі спрямування роботи міністерств і відомств, а з іншого – забезпечується принцип колегіальності при прийнятті важливих рішень. Такий підхід суттєво зменшує асиметрію інформації, допомагає уникнути зайвих витрат часу на погодження позицій та проектів документів, дозволяє забезпечити чіткий моніторинг виконання актів Кабінету Міністрів України і доручень його керівництва [16, с. 20].

Разом з тим, нинішня система координації у вигляді, затвердженому Постановою № 346 від 13 серпня 2014 р., повинна сприйматися і застосовуватися винятково комплексно. Система має чотири ключові елементи:

- Прем'єр-міністр України та Віце-прем'єр-міністр України, до компетенції якого віднесені питання європейської інтеграції;
- українські частини Ради та Комітету Асоціації;
- Урядовий офіс з питань європейської інтеграції;
- заступники міністрів та заступники керівників центральних органів виконавчої влади з питань європейської інтеграції.

Проекти актів законодавства розглядаються на урядовому комітеті з питань європейської інтеграції, який засідає щотижня. Координацію роботи з підготовки проектів, а також їх експертизу здійснює Урядовий офіс з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України. Офіс на постійній основі взаємодіє з міністерствами, в яких утворено інститут заступників міністрів з питань європейської інтеграції. Офіс також виступає певним модератором між міністерствами та експертами Європейської Комісії. Разом з тим, відповідальність за якість та вчасність виконання заходів, їх відповідність праву ЄС або іншим міжнародним стандартам несуть безпосередньо міністерства. Докладніше ці питання окреслені у постанові Кабінету Міністрів України «Про Урядовий офіс з питань європейської та євроатлантичної інтеграції» від 13 серпня 2014 р. [8].

Діяльність двосторонніх органів Асоціації, передбачених Угодою – Ради та Комітету Асоціації, також на сьогодні знайшла відображення в урядових процедурах. У грудні 2014 р., напередодні першого засідання Ради Асоціації, Кабінет Міністрів України постановив (постанова № 700 від 10 грудня 2014 р.) [9], що питання підготовки та проведення засідань цих органів розглядаються відповідно на спеціальному засіданні Уряду та урядового комітету. На рівні організації підкомітетів створюються кластерні робочі групи, що складаються із представників міністерств. Відтак, існує механізм підготовки і попереднього схвалення проектів рішень Ради та Комітету Асоціації.

Крім того, слід мати на увазі той факт, що в умовах виконання УА роль, значення та повноваження органів асоціації значно посилюються, оскільки Рада асоціації і Комітет асоціації матимуть повноваження приймати обов'язкові рішення, а також рекомендації, в рамках сфери дії Угоди та у випадках, передбачених нею. Звичайно, сам порядок підготовки, схвалення, набуття чинності та дії рішень органів асоціації ще очікує свого законодавчого врегулювання. Проте очевидно, що враховуючи зазначені повноваження, відповідні проекти рішень мають бути предметом розгляду Уряду [16, с. 21].

Створена урядова система координації має як позитивні сторони, що ґрунтуються на запозиченні кращого досвіду держав-членів ЄС, так і негативні, що пов'язані із радше системними недоліками механізму формування і реалізації державної політики в Україні загалом.

По-перше, положення про Урядовий офіс з питань європейської інтеграції, як частину урядової канцелярії (секретаріату) розроблено відповідно до кращого міжнародного досвіду, узагальненого експертами програми «СІГМА» Організації економічного співробітництва та розвитку [1].

По-друге, з процедурної точки зору, всі інституційні елементи вбудовані у чинні структури та механізми, характерним прикладом чого є розгляд питань підготовки та проведення Ради і Комітету Асоціації на засіданнях, відповідно, Уряду та урядового комітету. У минулому ці питання розглядалися окремо на засіданнях українських частин двосторонніх органів (Ради та Комітету з питань співробітництва Україна-ЄС), що в подальшому потребувало додаткового оформлення їх рішень в рамках урядових регламентних процедур.

Ці дві характерні риси координаційного механізму дозволили уникнути створення окремого правового режиму для політики європейської інтеграції і заклали передумови для її остаточного оформлення як складової кожного конкретного напрямку внутрішньої державної політики [16, с. 14–15].

Оцінюючи ефективність створеного координаційного механізму європейської інтеграції, слід зупинитись на проблемних аспектах, які гальмують процес імплементації Угоди про асоціацію, проведення реформ та євроінтеграцію загалом.

По-перше, на момент створення Урядовий офіс з питань європейської інтеграції

мав штатний розпис всього з 31 особи. Структуру Офісу було розширено у зв'язку з доданням повноважень в євроатлантичній інтеграції (згідно з Постановою Кабінету Міністрів від 9 листопада 2016 р. № 877 [10] даний орган має назву Урядовий офіс з питань європейської та євроатлантичної інтеграції), втім кадрові питання залишаються проблематичними. Офіс, як окрема структура, має досить обмежені повноваження в питаннях горизонтальної координації європейської інтеграції. Статус та функції Офісу переважно «координуючі» та «моніторингові», чого явно не достатньо для активного просування шляхом єврореформ. Водночас, постановою Кабміну № 346 від 13 серпня 2014 р. [8] передбачається підпорядкування Офісу віце-прем'єр-міністру з питань європейської та євроатлантичної інтеграції – що може значно посилити вагу і вплив цієї установи. Втім, і це друга проблема – віце-прем'єр-міністра з питань європейської інтеграції І. Климпуш-Цинцадзе було призначено тільки 14 квітня 2016 р., після тривалих зволікань і суперечок. Оцінювати ефективність роботи віце-прем'єра та Офісу під її підпорядкуванням за менше ніж рік роботи досить складно. Загалом, після підписання УА, європейська інтеграція тривалий час взагалі залишалась політикою, яка відірвана від реального процесу реформ і реалізовувалася невеликою групою ентузіастів-експертів та державних службовців, без системної підтримки на рівні уряду.

По-третє, кількість завдань та обсяг повноважень і ресурсів, наданих у розпорядження структурним підрозділам ЦОВВ з питань європейської інтеграції, перебувають загалом у серйозному дисбалансі: підрозділи мають багато завдань і мало ресурсів для їх виконання – передусім кадрів.

Враховуючи названі проблеми, Президенту, уряду та Верховній Раді України слід вирішити низку питань, які стосуються європейської інтеграції: утворити невеликі підрозділи з європейської інтеграції в ЦОВВ та обласних державних адміністраціях, при цьому забезпечувати горизонтальну координацію їх діяльності має нині існуючий Урядовий офіс з питань європейської та євроатлантичної інтеграції та відповідний віце-прем'єр-міністр. Крім того, важливо забезпечити відповідність нормам та стандартам ЄС всіх законів та підзаконних актів, які мають ухвалюватися в процесі здійснення реформ [11].

Висновки. Підводячи підсумки, слід визнати, що створена після підписання та ратифікації УА система координації євроінтеграційної політики та імплементації Угоди є недостатньо ефективною і потребує удосконалення. Необхідно уточнити завдання Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, встановити особливості неналежного виконання або невиконання відповідних зобов'язань та завдань зазначеними вище органами, порядок звітування, моніторингу та оцінки, інструменти парламентського контролю тощо. Для Кабінету Міністрів України доцільно визначити завдання і функції стосовно координації євроінтеграційної політики як частини внутрішньої політики, а також питання фінансового, інформаційного і кадрового забезпечення імплементації Угоди про асоціацію. Також важливим є врегулювання комплексу питань, пов'язаних із рішеннями органів асоціації (підстави, порядок підготовки, прийняття, затвердження, застосування та дії рішень органів асоціації), адже тільки тоді утворена двостороння інституційна структура, передбачена УА, зможе виконувати свої основні завдання.

Для того, щоб Угода про асоціацію стала дієвим інструментом системних перетворень в Україні, вкрай необхідно забезпечити створення та ефективне функціонування чіткої системи координації євроінтеграційної політики, наявність відповідних інституцій та підрозділів з достатніми повноваженнями. Слід розуміти, що невиконання Україною зобов'язань за Угодою про асоціацію може справити негативний вплив на репутацію країни, зумовити подальшу втрату довіри від ЄС, відкладення або припинення надання фінансової та технічної допомоги.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Co-ordination at the Centre of Government: The Functions and Organisation of the Government Office. Comparative Analysis of OECD Countries, CEECs and Western Balkan

Countries // SIGMA Papers. – No.35. – OECD Publishing, 2004. – URL: http://www.oecd-ilibrary.org/governance/co-ordination-at-the-centre-of-government_5kml60v4x2f6-en (Accessed 12.11.2016)

2. Joint Press Release following the first Association Council meeting between the European Union and Ukraine. – URL: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/146300.pdf (Accessed 12.11.2016).

3. Анакіна Т. Інституційна модель співробітництва України та Європейського Союзу за Угодою про асоціацію // Форум права, 2013, № 3, С. 14–21.

4. Інституційне та правове забезпечення європейської інтеграції України: виклики та завдання. – К.: Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2015. – 32 с.

5. Кравчук І., Снігир О. Інституційні питання імплементації угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом // Стратегічні пріоритети, 2012, № 1, С. 9–17.

6. Мірошниченко, О. Аналіз досвіду організації виконання угод про асоціацію з ЄС країнами Центрально-Східної Європи та Західних Балкан. – МЦПД, 2010. – 70 с.

7. Мірошниченко О. Аспекти планування імплементації нової посиленої угоди Україна–ЄС. – Інститут справ публічних та МЦПД за сприяння Polska romos, 2008. – 24 с.

8. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2014 р. № 346 «Про Урядовий офіс з питань європейської та євроатлантичної інтеграції» – URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/346-2014-%D0%BF> (Дата звернення 12.11.2016). – Назва з екрана.

9. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2014 р. № 700 «Питання підготовки та проведення засідань окремих двосторонніх органів асоціації між Україною та ЄС» – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/700-2014-%D0%BF> (Дата звернення 12.11.2016). – Назва з екрана.

10. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 листопада 2016 р. № 877 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції» – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/877-2016-%D0%BF> (Дата звернення 12.11.2016). – Назва з екрана.

11. Початок виконання Угоди про асоціацію: здобутки та проблеми. – Зовнішньополітичні акценти. – Київ, МЦПД. – 12 грудня 2014. – вип.14.

12. Рудік О. Інституційне забезпечення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС // Аспекти публічного управління, 2014, № 9–10, С. 5–11.

13. Трюхан В. Інституційне забезпечення виконання угоди про асоціацію Україна–ЄС // Вісник Нац. Академії держ. управління при Президенті України, 2011, №3, С. 184–193.

14. Трюхан В. Моделі горизонтальної координації європейської інтеграції в Україні // Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України : матеріали 8-ї регіон. наук.-практ. конф. 19 трав. 2011 р., м. Дніпропетровськ / за заг. ред. Л. Л. Прокопенка. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2011. – С. 24–27.

15. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // Урядовий портал. – URL: [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf) (Дата звернення 12.11.2016). – Назва з екрана.

16. Угода про асоціацію Україна–ЄС: перспективи та механізми імплементації. – К.: Фонд Конрада Аденауера, 2015. – 54 с.

REFERENCES:

1. Co-ordination at the Centre of Government: The Functions and Organisation of the Government Office. Comparative Analysis of OECD Countries, CEECs and Western Balkan Countries // SIGMA Papers. – No.35. – OECD Publishing, 2004. – URL: http://www.oecd-ilibrary.org/governance/co-ordination-at-the-centre-of-government_5kml60v4x2f6-en (Accessed 12.11.2016)

2. Joint Press Release following the first Association Council meeting between the European Union and Ukraine. – URL: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/146300.pdf (Accessed 12.11.2016).

3. Anakina T. Instytutsiina model spivrobitnytstva Ukrainy ta Yevropeiskoho Soiuzu za Uhodoiu pro asotsiatsiiu [The institutional model of cooperation between Ukraine and European Union Association Agreement] // Forum prava, 2013, № 3, S. 14–21.

4. Instytutsiine ta pravove zabezpechennia yevropeiskoi intehratsii Ukrainy: vyklyky ta zavdannia [Institutional and legal support of Ukraine's European integration: challenges and

tasks]. – K.: Fond im. Fridrikha Eberta, 2015. – 32 s.

5. Kravchuk I., Snihr O. Instytutsiini pyannia implementatsii uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom [Institutional issues related to the implementation of the Association agreement between Ukraine and the European Union] // Stratehichni priorytety, 2012, № 1, S. 9–17.

6. Mirosnynchenko, O. Analiz dosvidu orhanizatsii vykonannia uhod pro asotsiatsiiu z YeS krainamy Tsentralno-Skhidnoi Yevropy ta Zakhidnykh Balkan [The analysis of the experience of implementing Association agreements with the EU by countries of Central and Eastern Europe and the Western Balkans]. – MTsPD, 2010. – 70 s.

7. Mirosnynchenko O. Aspekty planuvannia implementatsii novoi posylenoi uhody Ukraina–YeS [Aspects of planning the implementation of the new enhanced agreement EU–Ukraine]. – Instytut sprav publichnykh ta MTsPD za spriannia Polska pomoc, 2008. – 24 s.

8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 serpnia 2014 r. № 346 «Pro Uriadovyi ofis z pytan yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehtatsii» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from August 13, 2014 № 346 «On Government office for European and Euro-Atlantic integration»] – URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/346-2014-%D0%BF> (Accessed 12.11.2016).

9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 hrudnia 2014 r. № 700 «Pyannia pidhotovky ta provedennia zasidan okremykh dvostoronnikh orhaniv asotsiatsii mizh Ukrainoiu ta YeS» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from December 10, 2014 No. 700 «the Issues of preparation and holding of meetings of various bilateral bodies of the Association between Ukraine and the EU»] – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/700-2014-%D0%BF> (Accessed 12.11.2016).

10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 9 lystopada 2016 r. № 877 «Pro vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy z pytan yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehtatsii» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 9 November 2016 № 877 «On amendments to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine for European and Euro-Atlantic integration»] – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/877-2016-%D0%BF> (Accessed 12.11.2016).

11. Pochatok vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu: zdobutky ta problemy. – Zovnishnopolitychni aktsenty [Beginning of the implementation of the Association Agreement: achievements and challenges. – Foreign accents]. – Kyiv, MTsPD. – 12 hrudnia 2014. – vyp. 14.

12. Rudik O. Instytutsiine zabezpechennia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS [Institutional support of the Association Agreement between Ukraine and EU] // Aspekty publichnoho upravlinnia, 2014, № 9–10, S. 5–11.

13. Triukhan V. Instytutsiine zabezpechennia vykonannia uhody pro asotsiatsiiu Ukraina–YeS [Triukhan Institutional enforcement of the Association agreement EU-Ukraine] // Visnyk Nats. Akademii derzh. upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, 2011, №3, S. 184–193.

14. Triukhan V. Modeli horyzontalnoi koordynatsii yevropeiskoi intehtatsii v Ukraini [Model of horizontal coordination of European integration in Ukraine] // Aktualni problemy yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehtatsii Ukrainy : materialy 8-yi rehion. nauk.-prakt. konf. 19 trav. 2011 r., m. Dnipropetrovsk / za zah. red. L. L. Prokopenka. – D. : DRIDU NADU, 2011. – S. 24–27.

15. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [The Association agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European atomic energy community and their member States, on the other hand] // Uriadovyi portal. – URL: [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf) (Accessed 12.11.2016).

16. Uhoda pro asotsiatsiiu Ukraina–YeS: perspektyvy ta mekhanizmy implementatsii [The Association agreement EU-Ukraine: prospects and mechanisms for implementation]. – K.: Fond Konrada Adenauera, 2015. – 54 s.

Попова Н. А., аспирантка кафедры международных отношений, Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича (Черновцы, Украина), E-mail: natalka1992ua@ukr.net

Институциональные аспекты имплементации Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС.

Аннотация. *Анализируются институциональные аспекты выполнения Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС после подписания и ратификации Верховной Радой Украины и Европейским парламентом в 2014 г. Рассматривается институциональная структура, предусмотренная Соглашением и особенности ее взаимодействия с существующей системой институционального обеспечения процесса европейской интеграции Украины. Оценивается эффективность созданной системы координации евроинтеграционной политики Украины и раскрываются возможные пути ее усовершенствования.*

Ключевые слова: *Соглашение об ассоциации (СА), евроинтеграционная политика, Европейский Союз (ЕС), Украина, имплементация, Правительственный офис по вопросам европейской и евроатлантической интеграции.*

Popova N., PhD student, Department of International Relations, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine), E-mail: natalka1992ua@ukr.net

Institutional Aspects of the Association Agreement Implementation between Ukraine and the EU.

Abstract. *The Association Agreement between Ukraine and the EU, which was signed and ratified by the Supreme Council of Ukraine and the European Parliament in 2014, is of great strategic importance for Ukraine. An effective and successful implementation of the Agreement can become the basis for the political and economic development of Ukraine. The article intends to analyse the institutional aspects of the Association Agreement implementation between Ukraine and the EU. These aspects include both the mechanism of European integration's coordination within the Ukrainian government and the institutional framework in the broad sense. In the first part, the article reviews the institutional structure under the Agreement and peculiarities of its interaction with the existing system of institutional support for the process of European integration of Ukraine. The bilateral institutions, established under the Agreement, in particular, the Association Council, the Association Committee, The Parliamentary Secondly, the article assesses the efficiency of the established system for the coordination of Ukraine's policy of European integration, namely legislation basis and functioning of the Government Office for European and Euro-Atlantic Integration and the Vice Prime Minister of Ukraine for European and Euro-Atlantic Integration. In the end, the article focuses on current problems of Association Agreement implementation and offers possible ways of improvement of the system of European integration's coordination in Ukraine.*

Keywords: *The Association Agreement (AA), European integration policy, the European Union (EU), Ukraine, implementation, the Government Office for European and Euro-Atlantic integration.*

УДК 32.1

Лещенко О. Я.,

заступник директора Департаменту організації заходів цивільного захисту,

Державна служба України з надзвичайних ситуацій,

аспірант Національного інституту стратегічних досліджень

(Київ, Україна), E-mail: leo@mns.gov.ua

«ГІБРИДНА ВІЙНА» ЯК НАУКОВИЙ КОНСТРУКТ: ПРОБЛЕМИ ПОШУКУ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ СУТНОСТІ

Анотация. *Здійснено аналіз особливостей форм та методів ведення сучасних воєнно-політичних конфліктів «гібридного типу» та їх впливу на безпеку життєдіяльності цивільного населення. Систематизовано основні специфічні ознаки таких воєнно-політичних конфліктів. Досліджується імовірність їх ескалації в умовах сучасних глобалізаційних процесів.*

Ключові слова: *воєнно-політичний конфлікт, збройний конфлікт, «гібридна війна», глобальна війна, безпека життєдіяльності.*

Постановка проблеми. На усіх етапах розвитку людства війни та збройні

конфлікти були неодмінними його супутниками. Війни являли собою найбільш помітні віхи кожної епохи. За підрахунками вчених, за час існування на планеті людської спільноти пройшло близько 14,5 тисяч великих і малих війн, у ході яких загинули, померли від голоду, епідемій та інших причин понад 3,6 млрд. людей [29, с. 96] Наведені цифри свідчать про колосальний вплив цього соціального явища на суспільний розвиток людства.

Початок XXI століття характеризується активізацією воєнно-політичних конфліктів, які відрізняються від своєї, так би мовити «традиційної» форми, – класичної тотальної війни. Різноманітність форм і методів ведення цих конфліктів, використання при цьому широкого спектру невоєнних методів тиску (економічних, інформаційних, соціальних, політичних тощо), поступове стирання чіткої межі між локальним воєнно-політичним конфліктом і «великою» війною поставили проблему нового розуміння сучасного воєнно-політичного конфлікту «гібридного характеру».

Незважаючи на локальний та регіональний характер сучасних воєнно-політичних конфліктів застосування в них сучасних засобів ведення збройної боротьби (у тому числі компонентів зброї масового знищення) має катастрофічні економічні, техногенні, екологічні, соціальні та інші наслідки. Це свідчить про актуальність досліджень впливу сучасних воєнно-політичних конфліктів на різні сфери життя суспільства, у тому числі безпеку життєдіяльності цивільного населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Осмислення сутності й змісту війн, збройно-політичних конфліктів належить до проблем, які в усі часи хвилювали відомих філософів, що й дістало своє теоретичне відображення у різноманітних концепціях цих мислителів.

Зусиллями багатьох мислителів починаючи з давніх часів (Сунь-Цзи, Геракліт, Аппіан, Флавій Вегетій Ренат, Фуکیدід, Платон, Аристотель, Полібій, Цицерон), Відродження (Н. Макіавеллі, А. Августин, Ф. Аквінський, Н. Мак'явеллі, Г. Гроцій, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Бекон, Т. Гоббсом, І. Кантом), Нового часу (К. Клаузевіц, А. Жоміні, К. Маркс) і сучасності (Б. Александер, М. Гарєєв, М. Дейві, М. ван Кревельд, Е. Тоффлер, Х. Хофмайстер, В. Сліпченко, Е. Месснера, І. Попова, Е. Малишевої, С. Тюшкевича) були виявлені, описані та обґрунтовані сутнісні ознаки війни та воєнно-політичних конфліктів, їх закони, зміст і форми, які постійно змінюються [див. докладніше: 1; 5; 9; 11; 13; 17; 18; 20; 23; 27; 31; 34].

Значний внесок у розуміння причин та перспектив розвитку воєнно-політичних конфліктів сучасності мали праці у галузі геополітики відомих аналітиків як Г. Маккіндер («Географічна вісь історії») [16], С. Хантінгтон («Зіткнення цивілізацій») [33], З. Бжезинський («Велика Шахівниця») [3] та ряд інших.

Поняття «гібридна війна» сформувалося у працях американських воєнних аналітиків та керівників структур воєнного управління. Добре відомими нині є роботи Ф. Хоффмана, Т. Губера, Б. Неметта, Дж. Мак Куена, Дж. Ласіка [36], в яких досліджується такий сучасний спосіб ведення воєнних кампаній, їх інформаційні, економічні, дипломатичні складники та їх зв'язок із досягненням кінцевих політичних цілей.

Серед наукових праць часів незалежної України, які досліджували сучасні збройно-політичні конфлікти, слід зазначити дисертаційні дослідження та монографії Г. Перепелиці [19], В. Смолянюка [25], І. Храбана [35], О. Батрименка [2].

Широке застосування способів та методів воєнно-політичних конфліктів гібридного типу для вирішення міждержавних проблем на сучасному етапі розвитку людства спонукали вітчизняних науковців до поглибленого їх аналізу. Так, останнім часом дослідженню питань «гібридної війни» присвячені роботи В. Горбуліна [7], Є. Магди [15], Ю. Климчука [12], О. Гойман [6], Г. Ситника [21],

А. Слюсаренка [24], Л. Смоли [26], Г. Луцишиної [14], М. Требіна [30].

Першим комплексним дослідженням проблематики «гібридної війни» на Донбасі та анексії Криму, у тому числі щодо наслідків збройної агресії Росії проти України, можна вважати монографію «Донбас і Крим: ціна повернення», підготовлену авторським колективом Національного інституту стратегічних досліджень [8].

Метою даної статті є дослідження особливостей форм та методів ведення сучасних воєнно-політичних конфліктів «гібридного типу», їх впливу на безпеку життєдіяльності цивільного населення, а також імовірність їх ескалації в умовах сучасних глобалізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Необхідно відмітити, що закінчення періоду «холодної війни» внаслідок розпаду світової системи соціалістичної співдружності не стало основою для побудови мирної системи співіснування в світі та зникнення загрози воєнно-політичних конфліктів різного масштабу. Більш того, нова епоха співіснування стала менш передбачуваною, ніж це було в період протистояння двох протиборчих систем, що мали на озброєнні міцну ядерну зброю.

На початку ХХІ ст. кількість воєнно-політичних конфліктів не зменшується. Згідно з даними інститутів, що досліджують проблеми миру [22], за період після закінчення «холодної війни» на планеті виникло понад 60 значних воєнно-політичних конфліктів. Серед них лише декілька були міждержавними (Індія – Пакистан, Ефіопія – Еритрея, Ізраїль – Палестина, США – Ірак, Росія – Грузія), решта – внутрішньодержавними. Така тенденція внутрішньосупільних криз безпосередньо вплинула на всі держави світу.

Як зазначає у дисертаційному дослідженні О. Батрименко [2], основними причинами виникнення сучасних воєнно-політичних конфліктів є: боротьба за володіння світовими ресурсами й територіями; розпад поліетнічних держав, соціальних структур і, як наслідок, зростання соціально-політичної напруженості; втрата цілими народами національної ідентичності, що породжує й загострює етнонаціональні й релігійні протиріччя; боротьба за домінування певних духовних і культурних цінностей, що виливається у прагнення певних політичних сил до зміни суспільно-політичного ладу, зміни правлячої верхівки. При цьому автор підкреслює, що на практиці причини конфлікту майже завжди мають змішаний характер.

Німецький військовий теоретик та історик Карл фон Клаузевіц у найвідомішій своїй книзі «Про війну» [11] писав: «Війна є не що інше, як продовження державної політики іншими засобами». Війна завжди є продовженням політики з використанням силових засобів (у класичному розумінні – засобів збройної боротьби), метою якої завжди є досягнення стратегічних політичних цілей, таких як захоплення (окупація) території, зміна політичного керівництва (режиму) в іншій державі, створення сприятливих умов для просування своїх геостратегічних інтересів у світовому просторі тощо. В умовах сучасності вислів Карл фон Клаузевіца не втрачає істинності, але словосполучення «інші засоби» дещо трансформується та набуває більш широкого змісту (це політичні, дипломатичні, економічні, екологічні, інформаційно-психологічні та інші операції).

З кінця ХХ століття пріоритетним об'єктом уваги науковців [див. докладніше: 2; 5; 12; 14; 17; 20; 23] є так звані «війни шостого покоління» («дистанційні», «неконтактні» тощо), складові яких чітко простежуються у військових кампаніях проти Іраку (1991, 1996 і 2003 рр.), на Балканах (1999 р.), в Афганістані (2001 р.), у Грузії (2008 р.), у Лівії (2011 р.) та у Сирії (2014–2016 рр.). Про подальший розвиток форм та методів ведення таких війн свідчить воєнно-політичний конфлікт, який зараз відбувається на сході України [8; 26].

Зазначені типи конфліктів (війн) отримали назви «асиметричних», «неконвенційних», «нетрадиційних», особливо часто використовується нині

термін – «гібридні». Як зазначають більшість науковців, що досліджували проблематику сучасних воєнно-політичних конфліктів [див. докладніше: 6; 7; 12; 14; 15; 21; 23; 24, 26; 30], вони характеризуються асиметричністю, локальністю, різкими переходами від деескалації до ескалації, важко піддаються управлінню. Одночасно відбувається інтернаціоналізація конфліктів, зростає коло держав, національних інтересів яких вони торкаються.

Все частіше прямими учасниками сучасних воєнно-політичних конфліктів виступають не тільки держави, а різні соціальні спільноти, економічні, кримінальні організації, діяльність яких в сучасному світі набуває політичного характеру. У більшості сучасних конфліктів вже не беруть активної участі регулярні армії держав, що призводить до завоювань великих територій, а конфлікти ініціюються та проводяться силами найманців, приватних військових компаній (так звані «приватні армії»), терористами, а також сепаратистськими військовими утвореннями [24].

Характерними складовими таких конфліктів, як зазначає А. Слюсаренко [24], є підтримка державами лояльних до власної сторони партизансько-терористичних рухів або анти-партизанської боротьби, поборювання тероризму, застосування сил спеціального призначення, протидія деструктивним силам у рамках операцій з підтримки миру, інтенсивне інформаційно-психологічне протиборство за масову свідомість населення та деморалізацію (демонізацію) противника. При цьому часто функції окупаційної влади покладаються на місцеву «революційну», «демократичну» владу, яка формується із місцевих дисидентів, опозиціонерів, націоналістів тощо, за потужної зовнішньої підтримки (політичної, фінансової та військової тощо).

Вищевказаний тип воєнно-політичних конфліктів базується на інтегрованому й масованому застосуванні високоточної зброї, засобів аерокосмічної розвідки та радіоелектронної боротьби та кіберзброї у поєднанні із комплексом заходів щодо підризу спроможності противника чинити опір без виведення з ладу його основної збройної сили.

У дисертаційному дослідженні О. Батрименко [2] дійшов висновку, що відбувається конструювання нової парадигми збройної боротьби, яка ставить на перше місце не зіткнення армій на полі бою, а дезорганізацію управління державою, руйнування економіки і транспорту, позбавлення збройних сил супротивника тилової інфраструктури, а отже, і можливостей вести збройну боротьбу. Разом з тим автор зазначає, що це не зменшує кількість жертв і жахливі наслідки збройної боротьби (особливо серед цивільного населення), в якій дуже важко провести розмежування між комбатантами й некомбатантами, що створює нові труднощі в застосуванні норм міжнародного права, у тому числі гуманітарного права.

Авторитетний довідник «Military Balance» [37] тлумачить «гібридну війну», як «... використання воєнних і невоєнних інструментів в інтегрованій кампанії, спрямованій на досягнення неочікуваності, захоплення ініціативи та отримання психологічних переваг, що використовують дипломатичні можливості, масштабні й блискавичні інформаційні, електронні і кібероперації, прикриття і приховування військових і розвідувальних дій, у поєднанні з економічним тиском.».

Наприкінці квітня 2014 року в інтерв'ю на «Радіо Свобода» колишній радник з питань безпеки при ООН і НАТО, генерал-майор у відставці Франк ван Каппен [4], коментуючи події в Україні, дав таке визначення змісту цього поняття: «... гібридна війна – це змішання класичного способу ведення війни з використанням нерегулярних збройних формувань. Держава, що веде гібридну війну, проводить операцію з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що зобов'язана додержуватися Женевської та Гаазької конвенцій про закони

сухопутної війни, міжнародних домовленостей з іншими країнами. Усю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань».

Детальний аналіз досліджень науковців, що досліджували проблематику сучасних воєнно-політичних конфліктів [див. докладніше: 6; 7; 12; 14; 15; 21; 23; 24, 26; 30], дозволив систематизувати основні специфічні ознаки сучасних воєнно-політичних конфліктів «гібридного типу», а саме:

- комплексне застосування невоєнних та воєнних засобів на усіх етапах розвитку воєнно-політичного конфлікту, що охоплюють весь театр безпосереднього конфлікту, тилову зону, а також простір міждержавних взаємовідносин;
- зростання ролі непрямих (невоєнних) дій на противника: політичних, дипломатичних, економічних, екологічних, інформаційно-психологічних операцій та інших (тобто відбувається «стирання» чіткої межі між політичним конфліктом та початком збройного протистояння – воєнними діями);
- широке використання засобів масової інформації, як фактору впливу на супротивника, для досягнення необхідних політичних або воєнних переваг, спонукання до прийняття сприятливих для сторони – ініціатора інформаційного впливу рішень, а також впливу на свідомість людини, внаслідок якого вона здійснює необхідні дії (медіа війна);
- використання сучасних інформаційних комп'ютерних технологій для руйнування (дезорганізації) систем військово-цивільного управління супротивника, а також з розвідувальною метою (кібер війна);
- стратегічні цілі воєнно-політичного конфлікту часто досягаються шляхом внутрішніх підривних дій у країнах-суперниках з використанням осередків політичних, громадських та інших організацій, партизансько-повстанських, терористичних та інших недержавних формувань, включаючи транснаціональну злочинність, які широко застосовують сепаратистські методи;
- застосування психологічного тиску та фізичного насилля до органів державної влади, збройних сил, правоохоронних органів та спеціальних служб з метою їх примусу до переходу на сторону противника;
- широке застосування для вирішення цих завдань сил спеціальних операцій, повітрянодесантних військ, що створює загрозу для постійного розширення масштабів конфлікту та переростання воєнно-політичного конфлікту у повномасштабну війну;
- широке застосування засобів повітряно-космічного нападу, високоточної зброї, засобів радіоелектронної боротьби по всій території держави (тобто основні завдання вирішуватимуться не в результаті прямого зіткнення учасників воєнно-політичного конфлікту, а завдяки застосуванню засобів дальнього вогневого ураження, інтенсивність якого зростає);
- спостерігається стрімкий перехід до застосування автоматизованих комплексів та систем ведення бойових дій (розвідувально-ударних, інформаційно-бойових тощо), а бойові системи зі штучним інтелектом стають одним із головних засобів збройної боротьби, при цьому має місце випереджальний розвиток засобів і способів ураження порівняно із засобами захисту;
- зростання вірогідності застосування зброї на нових фізичних принципах, так званої «зброї гуманної дії» (зброя яка не смертельна для людини, але виводить із ладу техніку, озброєння, засоби управління та комунікації, інженерні мережі тощо);
- пріоритетом під час сучасного воєнно-політичного конфлікту стає ураження не військових об'єктів, а об'єктів критичної інфраструктури (руйнування електростанцій, ліній зв'язку, систем життєзабезпечення, об'єктів комунального обслуговування, транспорту, медичних закладів, елементів фінансової системи тощо);
- не можливо повністю виключити вірогідність застосування під час воєнно-

політичного конфлікту ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення (їх компонентів) тому, що у воєнних доктринах усіх ядерних держав передбачається, так зване «обмежене застосування ядерної зброї»;

- сучасні воєнно-політичні конфлікти приймають все більш терористичний характер, а терористичні атаки стають одним із основних видів збройної боротьби. При цьому об'єктами терористичних дій (у більшості випадків) є цивільне населення, громадські та культурні об'єкти, системи життєзабезпечення, навколишнє середовище, а також зростає загроза використання терористами зброї масового знищення, або її компонентів.

Способи ведення «гібридної війни» не є новими за природою загострення конфронтації між супротивниками. На думку директора Національного інституту стратегічних досліджень, академіка НАН України В. Горбуліна [7], «... кожен конкретний елемент цієї «гібридної війни» не новий по суті та використовувався майже в усіх війнах минулого, однак унікальними є узгодженість і взаємозв'язок цих елементів, динамічність та гнучкість їх застосування, а також зростання ваги інформаційного чинника. Причому інформаційний чинник в окремих випадках стає самостійним складником і виявляється не менш важливим, ніж військовий». Автор вказує на «розмивання» обрисів військового конфлікту та залучення до нього невійськових засобів, які у звичному стані не мають прямого відношення до класичного військового протистояння.

Така «війна» виходить за рамки традиційних понять про неї, вона набуває комбінованого характеру, перетворюючись на клубок політичних інтриг, запеклої боротьби за політико-економічне домінування над країною, за території, ресурси й фінансові потоки. Причому сторони вдаються до всіх можливих засобів і будь-яких, навіть найбезчесніших, прийомів та дій – як силових, так і несилових. Жертвами ведення такої війни, зазвичай, стають мирні жителі, передусім найбеззахисніші категорії населення – люди похилого віку, жінки й діти.

Статистика жертв воєнно-політичних конфліктів свідчить, що сьогодні від їх наслідків страждає насамперед мирне населення. Так, у першій світовій війні (1914–1918 рр.) кількість жертв серед цивільного населення склала 5% від загальної кількості загиблих, у другій світовій війні (1939–1945 рр.) – 48%, у корейській війні (1950–1953) – 84%, то у в'єтнамській (1965–1973 рр.) – 92%. З 1990 р. у регіональних війнах та різноманітних воєнних конфліктах загинуло майже 4 млн. людей, з них близько 80 % – не комбатанти (особи, що безпосередньо не приймали участь у воєнних діях, більшість із яких – цивільне населення) [21].

Змістом дій у війні «гібридного типу» стає не фізичне знищення збройних сил супротивника, а деморалізація й нав'язування агресором своєї волі всьому населенню держави. Тобто у війнах «гібридного типу» цивільне населення є одним із основних об'єктів так би мовити «уваги» супротивника: вони не тільки несе основний фізичний тягар наслідків збройного протистояння, але і знаходиться під шаленим тиском інформаційної та психологічної складової воєнно-політичного конфлікту.

Питання війни та миру, посилення імовірності ескалації воєнно-політичних конфліктів в умовах сучасних глобалізаційних процесів постійно перебувають під увагою широкого кола світових науковців та дослідників

[див. докладніше: 6; 7; 12; 14; 15; 21; 23; 24; 26; 30]. У більшості досліджень відмічається, що сучасний світ неспинно занурюється у хаос війн та конфліктів, дезінтеграційних процесів, а діюча система міжнародної безпеки знаходиться у критичному стані, що ставить під загрозу не тільки фундаментальні основи світобудови, але й породжує загрози фізичному існуванню народів та людства в цілому.

Як зазначає А. Слюсаренко [24], прогнози розвитку міжнародних процесів на майбутні кілька десятиліть рясніють передбаченнями щодо зростання глобальної

нестабільності, одним із факторів якої стане зростання ролі недержавних суб'єктів при зростанні їх доступу до військових та інформаційних технологій, зброї масового ураження, а також при поширенні у світі комбінацій за участю державних і недержавних гравців.

Про посилення імовірності ескалації воєнно-політичних конфліктів в умовах сучасних глобалізаційних процесів йдеться у доповіді розвідки США під назвою «Глобальні тенденції: Парадокс прогресу» [32]. Зокрема у ній зазначається, що ризик виникнення воєнно-політичних конфліктів між країнами і всередині країн зростатиме та протягом п'яти років (тобто до 2023–25 років) досягне рівня часів «холодної війни». Факторами, що формують «темне і важке найближче майбутнє», в доповіді називаються «все більш самовпевнені» дії Росії і Китаю, регіональні конфлікти, тероризм, зростання нерівності доходів, зміна клімату і повільне економічне зростання.

Питання війни та миру стали предметом дискусії на 161-му Нобелівському симпозиумі «Причини миру» (The Causes of Peace) Нобелівського комітету миру, який відбувся у червні 2016-го року в м. Бергені. Його організатором виступив директор Нобелівського інституту, секретар Нобелівського комітету по присудженню премії миру, професор історії Нйолстад. У цьому заході прийняли участь троє із п'яти членів Нобелівського комітету по присудженню премії миру та більше 20-ти науковців, які займаються цією проблематикою [10].

За результатами дискусій на цьому Нобелівському симпозиумі вчені дійшли до наступних основних висновків:

- гіпотеза про зниження насильства (концепція «Довгого Миру» Стівена Пінкера [38]) статистично недостовірна;
- оскільки у всій попередній історії війни з максимальним числом загиблих траплялися приблизно раз в 100 років, то більше 70 років, що минули після Другої Світової війни, не можуть бути аргументом на користь зниження насильства у світі;
- ніякого спаду насильства у світі не спостерігається, а тривалий мирний період, згідно концепції «Довгого Миру» [38], це всього лиш чергова прогнозована пауза між глобальними війнами.

Потрібно відмітити, що зазначені висновки не були одноставною думкою усіх учасників цього симпозиуму. Тому спір ще не закінчено та залишається сподіватись що він вирішиться на сторінках наукових досліджень, а не на полях бойових дій.

Висновок і перспективи подальших досліджень. Досліджуючи особливості сучасних воєнно-політичних конфліктів («гібридної війни»), на нашу думку, можна зробити наступні висновки.

1. Головною метою сучасних воєнно-політичних конфліктів, як і раніше, є ліквідація опору супротивника та спонукання його до безумовного виконання волі переможця, досягнення якої передбачається за рахунок фізичного насильства над збройними силами, руйнування систем державного і військового управління, об'єктів критичної інфраструктури тощо. При цьому зростає роль непрямих (невоєнних) дій на противника: політичних, дипломатичних, економічних, екологічних, інформаційно-психологічних операцій та інших (тобто відбувається «стирання» чіткої межі між політичним конфліктом та початком збройного протистояння - воєнними діями).

2. Під час проведення сучасних воєнно-політичних конфліктів («гібридної війни») особлива роль відводиться використанню засобів масової інформації, як фактору впливу на супротивника для досягнення необхідних політичних або воєнних переваг (медіа війна), а також застосуванню сучасних інформаційних комп'ютерних технологій для руйнування (дезорганізації) систем військово-цивільного управління супротивника та з розвідувальною метою (кібер війна).

3. Сучасні воєнно-політичні конфлікти приймають все більш терористичний

характер, а терористичні атаки стають одним із основних видів збройної боротьби. При цьому об'єктами терористичних дій (у більшості випадків) є цивільне населення, громадські та культурні об'єкти, системи життєзабезпечення, навколишнє середовище, а також зростає загроза використання терористами зброї масового знищення, або її компонентів.

4. Проведене дослідження дає підстави стверджувати що у війнах «гібридного типу» пріоритетом при досягненні агресором головної мети стає морально-психологічне придушення населення країни, створення нестерпних умов для його життя, в першу чергу, шляхом руйнування (пошкодження) об'єктів критичної інфраструктури (електростанцій, ліній зв'язку, систем життєзабезпечення, об'єктів економіки, комунального обслуговування, транспорту, медичних закладів, елементів фінансової системи тощо). Наслідком чого, як правило є: параліч економіки, голод, хвороби, пандемії, екологічні катастрофи, масовий страх, які в сукупності мають забезпечити створення стресового стану у широких верств населення, як головної передумови зміни суспільної свідомості у бажаному для агресора напрямку.

5. Більшість науковців та аналітиків, які займаються проблемами війни та миру, прогнозують у середньостроковій перспективі (тобто на ближчі 5-7 років) зростання ризику виникнення значної кількості воєнно-політичних конфліктів «гібридного типу» між країнами і всередині країн, що може стати каталізатором виникнення нової світової війни у «холодній», або так мовити, «гарячій» формі її проведення.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Александер Б. Как выигрываются войны; пер. с англ. В. Беленького. – М.: ООО «Изд-во АСТ»; ООО «Транзиткнига», 2004. – 604 с.
2. Батрименко О. В. Особливості сучасних збройно-політичних конфліктів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. Наук; Київ. нац. ун-т ім. Т Шевченка. – К., 2006. – 185 с.
3. Бжезинский З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні перспективи. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
4. Ван Каппен Ф. Интерв'ю на «Радіо Свобода» – URL: <http://svoboda.org/content/article/25362031.html/> (Дата звернення 20.12.2016)
5. Гареев М. А. Если завтра война? (Что изменится в характере борьбы в ближайшие 20–25 лет). – М.: ВлаДар, 1995. – 238 с.
6. Гойман О. О. Маніпулювання масовою свідомістю в умовах сучасної гібридної війни // Грані, 2015, № 1, С. 50–56.
7. Горбулін В. П., «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу // Дзеркало тижня, 2015, № 2, С. 3.
8. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. – К.: НІСД, 2015. – 474 с.
9. Дэйви М. Эволюция войн; пер. с англ. Л. А. Калашниковой. – М.: ЗАО Центр.полиграф, 2009. – 382 с.
10. Большой войны не миновать. – URL: <http://politcom.org.ua/?p=11878>. (Дата обращения 20.12.2016)
11. Клаузевиц К. О войне: в 2 т. – М.: ООО «Изд-во АСТ» ; СПб.: Terra Fantastica, 2002. – 587 с.
12. Климчук Ю. В. Гибридная война как вид вооруженного конфликта // Право 13. Международное право. – URL: www.rusnauka.com/34_NNM_2014/Pravo/13_179711.doc.htm (Дата звернення 20.12.2016)
13. Кревельд ван М. Трансформация войн : пер. с англ. – М. : Альпина Биз- нес Букс, 2005. – 344 с.
14. Луцишина Г. Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, 2014, Вип. 26, С. 128–132.
15. Магда Є. М. Гібридна війна: сутність та структура – URL: <http://journals.iir.kiev.ua/> (Дата звернення 20.12.2016)
16. Маккіндер Х. Дж. Географическая ось истории // Полис, 1995, №4, С. 162–169.
17. Малышева Е. М. Мировые войны и локальные военные конфликты в истории:

последствия, уроки // Вестн. Адыгейского гос. ун-та, 2005, № 1, С. 69–78.

18. Месснер Е. Э. Всемирная мятежевойна. – М.: Кучково поле, 2004. – 512 с.

19. Перепелица Г. Н. Военно-політичний конфлікт: методологія дослідження та врегулювання: автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 1996. – 38 с.

20. Попов И. М. Война будущего: взгляд из-за океана. Военные теории и концепции современных США. – М.: АСТ, 2004. – 444 с

21. Ситник Г. П. Вплив глобалізації на воєнну сферу та принципи особливості сучасних воєнних конфліктів // Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки, 2016, № 1–2, С. 99–115. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nivanb_2016_1-2_10 (Дата звернення 20.12.2016)

22. СППРІ 2002: Щорічник : Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека: пер. з англ. / Стокгольм. міжнар. ін-т дослідж. миру. Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. О. Разумкова; редкол. А. Гриценко (голов. ред.) та ін. – К. : Заповіт, 2003. – 778 с.

23. Слипченко В. И. Войны шестого поколения : оружие и военное искусство будущего. – М.: Вече, 2002. – 384 с.

24. Слюсаренко А. В. Новітні форми міждержавного протистояння як предмет дослідження сучасної воєнно-наукової думки // Військово-науковий вісник, 2015, Вип. 24, С. 173–186.

25. Смолянчук В. Ф. Військова могутність сучасної Української держави (політологічний аналіз): дис... д-ра політ. наук: 23.00.02; Національна академія оборони України. – К., 2001. – 468 арк.

26. Смола Л. Є. Аспекти нелінійної війни в контексті українсько-російського конфлікту на Донбасі // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін, 2015, Вип. 16, С. 74–78

27. Сунь-Цзы. Трактаты о военном искусстве / Сунь-Цзы, У-Цзы ; пер. с кит., предисл. и ком-мент. Н.И. Конрада. – М. : ООО «Изд-во АСТ» ; СПб. : Terra Fantastica, 2002. – 558 с.

28. Тоффлер Э., Тоффлер Х. Война и антивоина: что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века. – М : АСТ: Транзиткнига, 2005. – 412 с.

29. Требин М. П. Політологічний енциклопедичний словник – Х.: Право, 2015. – 816 с.

30. Требін М.П. «Гібридна» війна як нова українська реальність // Український соціум 2014, №3, С. 113–127 – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2014_3_13 (Дата звернення 20.12.2016)

31. Тюшкевич С. А. Законы войны: сущность, механизм действия, факторы использования. – М. : Книга и бизнес, 2002. – 360 с.

32. Розвідка США вважає, що ризик виникнення конфліктів досягне максимуму в найближчі 5 років. – URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/01/10/7131982> (Дата звернення 20.12.2016)

33. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: Астрель, 2011. – 571 с.

34. Хофмайстер Х. Воля к войне, или Бессилие политики: филос.-полит. трактат: пер. с нем. и послесл. О. А. Коваль. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2006. – 288 с.

35. Храбан І. А. Система європейської безпеки і напрями воєнно-політичної інтеграції України до її структур (політологічний аналіз): Монографія. – К.: Вапта, 2005.– 544 с.

36. McCulloh T., Johnson R. Hybrid Warfare // JSOU Report 13-4, 2013. – 137 p.

37. The 2000 Chart of Armed Conflict // Military Balance. International Institute for Strategic Studies. – London, 2000 (Only one map).

38. Steven Pinker – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Steven_Pinker (Accessed 20.12.2106)

REFERENCES:

1. Aleksander B. Kak vyigryvayutsya voyny [How to win the war]; per. s angl. V. Belen'kogo. – М.: ООО «Izd-vo AST»; ООО «Tranzitkniga», 2004. – 604 s.

2. Batrymenko O. V. Osoblyvosti suchasnykh zbroino-politychnykh konfliktiv [Features modern weapons-political conflicts]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. polit. Nauk; Kyiv. nats. un-t im. T Shevchenka. – К., 2006. – 185 s.

3. Bzhezynskiy Z. Velyka shakhivnytsia. Amerykanska pershist ta yii stratehichni perspektyvy [Grand chessboard. American primacy and its strategic prospects]. – Ivano-

Frankivsk: Lileia-NV, 2000. – 236 s.

4. Van Kappen F. Ynterviu na «Radio Svoboda» [Interview to «Radio Svoboda»] – URL: <http://svoboda.org/content/article/25362031.html/> (Accessed 20.12.2016)

5. Gareev M. A. Esli zavtra voyna? (Chto izmenitsya v kharaktere bor'by v blizhayshie 20–25 let) [If tomorrow the war? (That will change in the character of the fight in the next 20–25 years)] – M. : VlaDar, 1995. – 238 s.

6. Hoiman O. O. Manipuliuvannia masovoiu svidomistiu v umovakh suchasnoi hibrydnoi viiny [Manipulation of Mass consciousness in modern hybrid war] // Hrani, 2015, # 1, S. 50–56.

7. Horbulin V. P., «Hibrydna viina» yak kliuchovy instrument rosiiskoi heostrategii revanshu [«Hybrid warfare» as a key instrument of Russian geostrategy revenge] // Dzerkalo tyzhnia, 2015, # 2, S. 3.

8. Donbas i Krym: tsina povernennia: monohrafiia [Donbas and Crimea: price return: monograph] / za zah. red. V. P. Horbulina, O. S. Vlasiuka, E. M. Libanovoi, O. M. Liashenko. – K.: NISD, 2015. – 474 s.

9. Deyvi M. Evolyutsiya voyn [Evolution wars]; per. s angl. L. A. Kalashnikovoy. – M.: ZAO Tsen- tr.poligraf, 2009. – 382 s.

10. Bol'shoy voyny ne minovat' [A big war is inevitable] – URL: <http://politcom.org.ua/?p=11878>. (Data obrashcheniya 20.12.2016)

11. Klauzevits K. O voyne: v 2 t. [About the wa] – M.: OOO «Izd-vo AST» ; SPb.: Terra Fantastica, 2002. – 587 s.

12. Klimchuk Yu. V. Gibridnaya voyna kak vid vooruzhennogo konflikta [Hybrid warfare as a form of armed conflict] // Pravo 13. Mezhdunarodnoe pravo. – URL: www.rusnauka.com/34_NNM_2014/Pravo/13_179711.doc.htm (Accessed 20.12.2016)

13. Krevel'd van M. Transformatsiya voyn [The transformation of war]: per. s angl. – M. : Al'pina Biz- nes Buks, 2005. – 344 s.

14. Lutsyshyna H. Osoblyvosti suchasnykh zbroinykh konfliktiv v umovakh hlobalizatsii [Features of modern armed conflicts in the conditions of globalization] // Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku, 2014, Vyp. 26, S. 128–132.

15. Mahda Ye. M. Hibrydna viina: sutnist ta struktura [Hybrid warfare: the nature and structure] – URL: <http://journals.iir.kiev.ua/> (Accessed 20.12.2016)

16. Makkinder Kh. Dzh. Geograficheskaya os' istorii [The geographical axis of history] // Polis, 1995, №4, S. 162–169.

17. Malysheva E. M. Mirovye voyny i lokal'nye voennye konflikty v istorii: posledstviya, uroki [World war and local military conflicts in history: impact, lessons] // Vestn. Adygeyskogo gos. un-ta, 2005, № 1, S. 69–78.

18. Messner E. E. Vsemirnaya myatezhevoyna [World materially]. – M.: Kuchkovo pole, 2004. – 512 s.

19. Perepelytsa H. N. Voinno-politychnyi konflikt: metodolohiia doslidzhennia ta vrehuliuvannia [Military-political conflict: research methodology and resolution]: avtoref. dys... d-ra polit. nauk: 23.00.02; NAN Ukrainy, Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. – K., 1996. – 38 s.

20. Popov I. M. Voyna budushchego: vzglyad iz-za okeana. Voennye teorii i kontseptsii sovremennykh SShA [The war of the future: a view from overseas. Military theory and the concept of the modern United States]. – M.: AST, 2004. – 444 s

21. Sytnyk H. P. Vplyv hlobalizatsii na voiennu sferu ta pryntsypovi osoblyvosti suchasnykh voiennykh konfliktiv [The impact of globalization on the military sphere and the fundamental features of modern military conflicts] // Naukovo-informatsiyni visnyk Akademii natsionalnoi bezpeky, 2016, # 1–2, S. 99–115. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nivanb_2016_1-2_10 (Accessed 20.12.2016)

22. SIPRI 2002: Shchorichnyk : Ozbroiennia, rozzbroiennia ta mizhnarodna bezpeka [SIPRI 2002: Yearbook : Armaments, disarmament and international security] / Stockholm. mizhnar. in-t doslidzh. myru. Ukr. tsentr ekon. i polit. doslidzh. im. O. Razumkova; redkol. A. Hrytsenko (holov. red.) ta in. – K. : Zapovit, 2003. – 778 s.

23. Slipchenko V. I. Voyny shestogo pokoleniya : oruzhie i voennoe iskusstvo budushchego [The war of the sixth-generation weapons and military art of the future] – M.: Veche, 2002. – 384 s.

24. Sliusarenko A. V. Novitni formy mizhderzhavnoho protystoiannia yak predmet doslidzhennia suchasnoi voienno-naukovoi dumky [The newest form of interstate confrontation as a subject of study modern military-scientific thought] // Viiskovo-naukovy visnyk, 2015,

Vyp. 24, S. 173–186.

25. Smolianiuk V. F. Viiskova mohutnist suchasnoi Ukrainskoi derzhavy (politologichnyi analiz) [Military power of the modern Ukrainian state (political analysis)]: dys... d-ra polit. nauk: 23.00.02; Natsionalna akademiia oborony Ukrainy. – K., 2001. – 468 ark.

26. Smola L. Ye. Aspekty nelineinoy viiny v konteksti ukrainsko-rosiiskoho konfliktu na Donbasi [The nonlinear aspects of the war the context of the Ukrainian-Russian conflict in the Donbass] // Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin, 2015, Vyp. 16, S. 74–78

27. Sun'-Tszy. Traktaty o voennom iskusstve [Treatises on the art of war] / Sun'-Tszy, U-Tszy ; per. s kit., predisl. i kom- ment. N.I. Konrada. – M. : OOO «Izd-vo AST»; SPb.: Terra Fantastica, 2002. – 558 s.

28. Toffler E., Toffler Kh. Voyna i antivoyna: chto takoe voyna i kak s ney borot'sya. Kak vyzhit' na rassvete XXI veka [War and antijoin: what is war and how to fight it. How to survive at the dawn of the twenty-first century] – M. : ACT: Tranzitkniga, 2005. – 412 s.

29. Trebyn M. P. Politologichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Political encyclopedia dictionary] – Kh.: Pravo, 2015. – 816 s.

30. Trebin M.P. «Hibrydna» viina yak nova ukrainska realnist [«Hybrid» war as the new Ukrainian reality] // Ukrainskyi sotsium 2014, #3, S. 113–127 – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2014_3_13 (Accessed 20.12.2016)

31. Tyushkevich S. A. Zakony voyny: sushchnost', mekhanizm deystviya, faktory ispol'zovaniya [The laws of war: the nature, mechanism of action, factors use]. – M. : Kniga i biznes, 2002. – 360 s.

32. Rozvidka SShA vvazhaie, shcho ryzyk vynyknennia konfliktiv dosiahne maksimumu v naiblyzhchi 5 rokiv [US intelligence believes that the risk of conflicts reaches a maximum in the next 5 years] – URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/01/10/7131982> (Accessed 20.12.2016)

33. Khantington S. Stolknovenie tsivilizatsiy [The clash of civilizations] – M.: Astrel', 2011. – 571 s.

34. Khofmayster Kh. Volya k voyne, ili Bessilie politiki: filos.-polit. Traktat [The will to war, or the impotence of the policy: doctor of philosophy.-flight. treatise]. – SPb.: ITS «Gumanitarnaya Akademiya», 2006. – 288 s.

35. Khraban I. A. Systema yevropeiskoi bezpeky i napriamy voienno-politychnoi intehtatsii Ukrainy do yii struktur (politologichnyi analiz): Monohrafiia [The European security system and the direction of military-political integration of Ukraine and its institutions (political analysis): Monograph] – K.: Varta, 2005.– 544 s.

36. McCulloh T., Johnson R. Hybrid Warfare // JSOU Report 13-4, 2013. – 137 p.

37. The 2000 Chart of Armed Conflict // Military Balance. International Institute for Strategic Studies. – London, 2000 (Only one map).

38. Steven Pinker – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Steven_Pinker (Accessed 20.12.2106)

Лещенко А. Я., заместитель директора Департамента организации мероприятий гражданской защиты, Государственная служба Украины по чрезвычайным ситуациям, аспирант Национального института стратегических исследований (Киев, Украина), E-mail: leo@mns.gov.ua

«Гибридная война» как научный конструкт: проблемы поиска терминологической и концептуальной сущности.

Аннотация. Проанализировано особенности форм и методов ведения современных военно-политических конфликтов «гибридного типа» та их влияние на безопасность жизнедеятельности гражданского населения. Систематизированы основные специфические признаки таких военно-политических конфликтов. Изучено вероятность их эскалации в условиях современных глобализационных процессов.

Ключевые слова: военно-политический конфликт, вооруженный конфликт, «гибридная война», глобальная война, безопасность жизнедеятельности.

Leshchenko A.Y., deputy director at Organization of Civilian Defense department, State Emergency Service of Ukraine, postgraduate student of the National Institute for Strategic Studies (Kiev, Ukraine), E-mail: leo@mns.gov.ua

«Hybrid war» as a scientific construct: problems search terminological and conceptual nature.

Abstract. *The analysis features forms and methods of modern military-political conflicts «hybrid type» and their impact on life safety of civilians. Systematized the main specific features of the military and political conflicts. We study the probability of escalation in modern globalization.*

Keywords: *military-political conflict, armed conflict, «hybrid warfare», global war, safety.*

УДК 321

Прокоп М.,

кандидат політичних наук,
кафедра країн Північної Європи,
факультет права, адміністрації та управління,
Університет Яна Кохановського
(Кельце, Польща), E-mail: marjana.prokop@gmail.com

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
АНАЛІЗУ ГІБРИДНИХ РЕЖИМІВ.
ОПЕРАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ТА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ**

Анотація. У статті автор розглядає питання теоретико-методологічних засад аналізу гібридних режимів, які розташовані між демократією і авторитаризмом. Автор намагався знайти відповідь на наступні проблеми дослідження гібридних режимів: чи категорія гібридних режимів може розглядатися як новий тип політичних режимів, і чи слід вважати їх тільки одним з етапів переходу. Огляд наукової проблеми, яку представлено у вступі, дозволив авторові прийти до висновку, що гібридні режими в деяких випадках слід розглядати як етап переходу держави від авторитаризму до демократії. Однак, довгостроковий баланс держави між демократією та авторитаризмом, без реалізації переходу, може стати основою для визначення гібридних режимів, як нового типу політичних режимів.

Ключові слова: гібридний режим, демократія, авторитаризм, трансформація

Наростання процесів демократизації в сучасному світі (у XX столітті) сприяло збільшенню потреби створення інструментів, які дозволять дослідження цього явища. Однак, не всі процеси переходу завершилися демократизацією, тому з'явилась необхідність розробити інструменти для дослідження країн, які ми не можемо однозначно віднести до демократичних або до авторитарних. Довголітні дослідження щодо цих питань призвели до виникнення багатьох питань, ряду гіпотез, спроб пояснення чому деякі країни успішно завершили перехід в демократію, інші не зробили цього протягом багатьох років?

Постановка і актуальність проблеми. Процес трансформації в країнах колишнього Радянського Союзу в останні двадцять п'ять років був зумовлений лібералізацією та демократизацією авторитарних режимів. Одночасно це призвело до появи певної проблеми: політичні режими в більшості пострадянських країн не було можливості явно включити ані до демократичних, ані до авторитарних, тому що ці країни мають характеристики обох видів режимів, через баланс між демократією і авторитаризмом.

У 1996 році американський політолог Ларрі Даймонд стверджуючи кінець третьої хвилі демократизації заявив, що основною причиною такого стану справ, став перехід країн не до ліберальної демократії, а до так званих проміжних режимів на континуумі демократії і авторитаризму. Повстало переконання, що процес переходу в деяких випадках займає більше часу, і країнам потрібно більше часу щоб позбавитися від старого режиму та ухвалити новий. Це явище отримало назву переходу, а режим країни, яка перебуває у стані переходу, отримав назву гібридного.

Метою статті є спроба теоретико-методологічного аналізу гібридних режимів, їх концептуалізація і операціоналізація. Основна проблема дослідження пов'язана з пошуками відповіді на питання чи категорія гібридних режимів може розглядатися як новий тип політичних режимів, чи їх слід вважати тільки одним з етапів переходу?

Аналіз попередніх досліджень. Розглядаючи це питання з точки зору наукової полеміки, потрібно наголосити, що в польській літературі існує чимала кількість наукових і публіцистичних видань, в яких досліджено питання гібридних режимів. Такими дослідженнями займалися: А. Антошевські і Р. Хербут, М. Проккоп, В. Жебровські, Р. Бакер. Аспекти концептуалізації гібридних режимів досліджувалися українськими дослідниками: М. Рябчук, Г. Шипунов, А. Колодій. Серед західних дослідників гібридних режимів слід відзначити Г. О'Доннелла, Л. Даймонда, Ф. Шміттєра, Л. Вея і С. Левітцкого. Однак серед дослідників не має згоди щодо того як саме окреслити гібридні режими: перехідними чи новий типом політичних режимів?

Поняття гібридних режимів

Категорія гібридних режимів як правило, застосовується до еволюції, яка відбувається у Східній Європі, зокрема, в колишніх радянських республіках. Одним з перших поняття «гібридного режиму» вжив угорський соціолог Едвард Ганкіс для визначення системи комуністичного уряду Угорщини Яноша Кадара [1, с. 26–35]. Серед дослідників гібридних режимів слід відзначити також Гільєрмо О'Доннелла [2], Ларрі Даймонда [3] і Філіпа Шміттєра [4], вважається, що це вони зробили перші спроби інтерпретування поняття гібридних режимів і ввели це поняття до наукового обігу. Серед дослідників, треба виділити Лукана Вея і Стівена Левітцкого [5], які вказують на термін конкурентного авторитаризму (*competetive authoritarianism*) визначивши його як гібридний режим. Український дослідник Микола Рябчук [6] також використовує поняття конкурентного авторитаризму (*competetive authoritarianism or semi-authoritarian*) і «сірої зони» (*grey zone*), Геннадій Шипунов використовує визначення гібридного політичного режиму [7]. Російський політолог Дмитро Фурман, використовує термін імітаційної демократії [8].

Існує багато методів теоретичного осмислення концепції гібридних режимів, в основному через сукупність поняття демократії і авторитаризму. Знаючи про множинність концепцій гібридних режимів, автор в цій статті основну увагу приділяє аналізу підходу розробленого двома польськими дослідниками Анджеєм Антошевським і Річардом Хербутом в контексті посилання до концепцій англослов'янських дослідників.

До основних причин зарахування країн до гібридного політичного режиму А. Антошевський і Р. Хербут [9] визначають важку економічну ситуацію та політичну культуру держави, додавши, що на додаток до раніше згаданих показників накладається затримка у політичному розвитку країни (що розуміється як відсутність реального суспільного поділу партійної системи та відсутність громадянського суспільства). Показник економічної неефективності і затримка політичного розвитку взяті з концепції О'Доннелла, він стверджує, що на зарахування країн до гібридного політичного режиму впливає глибока соціально-економічна криза, яка є результатом переходу від авторитарного режиму [2]. У цьому випадку, стабільне політичне середовище, пов'язане з економічною стабільністю в країні, і тому в демократії в перехідних умовах, поліпшення життя суспільства є одним з основних аспектів програм кандидатів на посаду президента і політичних партій.

На думку, Томаса Карозерса перебування в «сірій зоні» може бути результатом недостатнього плюралізму (*feckless pluralism*), або домінації певних політичних сил (*dominant-power politics*). В ситуації недостатнього плюралізму в суспільстві

залишається певний рівень політичної свободи, регулярні вибори, у влади є різні політичні партії, причому участь суспільства в політиці заключається тільки в процесі голосування, а політичні партії, які борються за владу є скорумповані і недоступні для звичайних громадян. В режимах домінації певних політичних сил, незважаючи на всі демократичні стандарти, не відбувається заміна політичної еліти, що в свою чергу призводить до розмивання межі між правлячою партією (лідером) і державою [10].

З роздумів Т. Карозерса випливає, що на зарахування країн до гібридного політичного режиму демократією і авторитаризмом має вплив фактор множинності і різноманітності партійної системи. Коли принцип плюралізму не реалізований, заміна влади та акт голосування стають простою формальністю, правляча еліта не створюється різними політичними партіями, а суспільство стає апатичним і не зацікавлене в існуючій політичній реальності країни. Це сприяє тому, що при існуючих демократичних принципах застосовуються недемократичні інструменти, а це, у свою чергу, викликає в країні перетворення з одного режиму в інший, так як вона має в собі властивості двох політичних режимів і можна його назвати гібридним політичним режимом.

До найважливіших властивостей цих гібридних систем А. Антошевський і Р. Хербут включають концентрацію влади в руках глави держави, яка походить з ривалізаційних виборів. Аналогічні висновки вказує О'Доннелл, який вважає, що ці режими характеризуються низькою інституціоналізацією влади, і тим, що перемога на виборах дає переможцю право управляти на свій розсуд. Цей показник став одним з основних критеріїв селекції демократії О'Доннеллом на: електоральну демократію і псевдodemократію (квазідемократія). Перша характеризується циклічними ривалізаційними і справедливими виборами, а також мінімальним захистом свобод громадян. Псевдodemократія близька до електоральної демократії по відношенню до рівня плюралізму, конкурентоспроможності партійної системи та використанням громадянських свобод. Однак партія влади займає домінуючу позицію, а вибори до парламенту позбавлені реального політичного значення, стикаються з обмеження діяльності опозиції та реалізації прав людини. Описані О'Доннеллом політичні режими близькі до демократії, в той вони не є нею тому що їм не вистачає стабільності і консолідації демократичних традицій. Їм потрібен час для консолідації певних демократичних стандартів, з іншого боку – немає ніякої гарантії того, що не дійде до еволюції у бік недемократичних режимів [2, с. 9].

До перехідних країн між демократією і авторитаризмом А. Антошевський і Р. Хербут включають країни Латинської Америки, Африки, Азії (Мексика до 1997 року, Нігерія до 1999 року, Уганда, Венесуела, Перу та Індонезія) та Східної Європи (Україна, Хорватія, Росія, Албанія). В своїх публікаціях вони аналізують гібридні режими на прикладі України та Росії. На їх думку ці режими характеризуються домінуванням президента в політичній системі, порушенням громадянських свобод і прав, залежності судової влади від адміністрації та фальсифікацією виборів. Вони вважають, що у цих країнах, єдиним показником демократії є те, що вибори відбуваються (парламентські і президентські).

Сприйняття гібридних режимів як нового типу політичних режимів зустрічається з частою критикою. В значній мірі це відноситься і до дослідників, які представляють транзитологічну парадигму [11]. Батьком транзитології вважається американський політолог Данкварт Растоу [12]. Предметом його досліджень була проблема переходу країн від одного режиму до іншого, а також питання чому деякі з демократій є непостійні, а інші є стабільні і продовжують розвиватися? Політолог запропонував альтернативну ідею для існуючого (функціонального) підходу, який він описав як генетичний підход, пов'язаний з дослідженням причини явища. Він створив модель переходу від одного режиму до іншого, назвавши її динамічною

моделлю переходу, в якій він визначив наступні етапи: підготовчий етап, фаза прийняття рішень і фаза звикання [12].

Альтернативою для динамічної моделі Растоу можна вважати модель російського політолога Володимира Гельмана – модель переходу з відкритим фіналом, в якій він визначив наступні фази переходу: слабкість попереднього режиму, дезінтеграція, нерішучість, вихід з нерішучості (створення нового режиму), консолідація нового режиму [13].

Не можна не погодитися з точкою зору, що гібридні режими слід розглядати як етап переходу, коли країна позбувається старого режиму і приймає новий, що приводить до закінчення переходу і успішної консолідації нового режиму, тобто закінчення гібридності режиму. А що коли перехід не вдався, а країна і надалі балансує між демократією та авторитаризмом, чи стверження, що гібридні режими це тільки етап переходу буде правильним? Роман Бакер підкреслює, що у випадку розрізнення між демократичною і недемократичною формами політичних режимів, гібридні режими не мають застосування. Вказує на приклад польських виборів 4 червня 1989 року. Ставлячи питання про демократичність цих виборів не отримаємо однозначної відповіді. Причиною ускладнень з відповіддю є факт, що вибори були демократичними на 35% (тому що 35 % місць в парламенті були обрані саме через демократичні вибори). Важливим здається те, що підсумки цих виборів привели до прийняття демократичної влади у Польщі [14, с. 131–138; 15, с. 14–16; 16, с. 209].

Р. Бакер не згоден з існуванням гібридних режимів, тому що він вважає, що в одній країні не може функціонувати (існувати) двох суверенів. Відповідно до класичного розгляду поняття демократії це стан державного суверенітету країни, який має право на зміну влади, а сувереном для демократії буде народ. У випадку авторитарного режиму, влада буде виходити від іншого суверена – групи людей, які її отримали силою. Бакер вказує на те, що у випадку гібридних режимів і підтвердження їх існування, то також повинно існувати специфічне явище: суверен від якого походить влада, прийме форму гібридного стану для суверенів, тих політичних режимів між якими він знаходиться. Чи в цьому випадку за такого гібридного стану суверена можемо визнати існування двох суверенів? На думку Бакера це не є можливим, тому гібридні режими, які зосереджені між демократією та авторитаризмом не існують [17; 18].

Щоб підтвердити протилежне необхідно довести, що існує можливість існування двох суверенів, через посилення на конкретні приклади. На мій погляд підтвердженням цього буде ситуація зміни форми і сутності політичного режиму за допомогою революційних методів. Як приклад подвійної влади в країні: Росія в 1917 році або Франції під час французької революції (1789–1799) [19].

Слід також зазначити, що Бакер свої обґрунтування будує на теоретичному рівні через нормативне сприйняття демократії та авторитаризму. І на цій підставі відхиляє існування гібридних режимів. На мій погляд, це не повністю підтверджує тезу, що гібридні режими не існують. У цьому випадку, необхідним є проведення комплексних емпіричних досліджень. Ми можемо розглядати чи факт проведення регулярних виборів і на їх основі позначення влади означає, що народ є сувереном, і тому слід зарахувати країну до демократичної системи? Чи не варто задуматися над тим як відбувається зміна правлячої еліти, і чи має місце реальна зміна влади? Отже, які умови для зміни влади були гарантовані в цій країні? У дослідженні гібридних режимів необхідно створити дослідницькі інструменти, які дозволять удосконалити теоретичну модель (концептуалізація) і підтвердити її надійність за допомогою емпіричних досліджень.

Продемонстровані обрані концепції гібридних режимів дозволили мені створити власне визначення поняття. Гібридним вважається режим, що поєднує в собі елементи як демократії так і авторитаризму, шляхом балансу демократичних

стандартів з використанням авторитарних інструментів (так, що жоден з них не є в цьому випадку домінуючим). Процес балансування країни між демократією і авторитаризмом є тривалим, а жоден з учасників політичного життя (орган влади, народ, неурядові організації) не прагнуть змінити систему за допомогою революційних змін [20; 21].

Висновки. Питання теоретико-методологічних засад аналізу гібридних режимів, які розташовані між демократією і авторитаризмом було часто підняте багатьма дослідниками в Польщі і за кордоном. Автор намагався знайти відповідь на наступні проблеми дослідження гібридних режимів: чи категорія гібридних режимів може розглядатися як новий тип політичних режимів, і чи слід вважати їх тільки одним з етапів переходу. Варто зазначити, що специфіка гібридних режимів полягає у тому, що процес еволюції з одного типу в інший є тривалим і часто приймає форму балансування між демократією і авторитаризмом. Тим не менш, у багатьох випадках, країни успішно виконали перехід до демократичних політичної системи. Огляд наукової проблеми, яку представлено у вступі, дозволив авторові прийти до висновку, що гібридні режими в деяких випадках слід розглядати як етап переходу держави від авторитаризму до демократії. Однак, довгостроковий баланс держави між демократією та авторитаризмом, без реалізації переходу, може стати основою для визначення гібридних режимів, як нового типу політичних режимів. Гібридні режими часто треба розглядати як етап переходу, але це не повинно заперечувати той факт, що довгостроковий баланс між демократією та авторитаризмом може стати основою для визначення гібридних режимів як нового типу політичних режимів.

На мій погляд повністю заперечення можливості консолідування гібридних режимів як нових типів, не дозволяє розглядати процес реалізації і консолідування властивостей нового режиму. Це не дозволяє взяти до уваги, що він може постійно розвиватися у бік того чи іншого режиму, з метою переходу в один із них. Підтвердженням для гібридних режимів і вагомості їх розгляду як нового типу політичних режимів повинні бути широкі емпіричні дослідження, так як не можна підтвердити цю тезу лише на основі теоретичного аналізу гібридних режимів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Hankiss E. The «Seccond Society» is tere an alternative Social Model Amerging in Contemporary Hungary? // *Social Research* 55:1/2, 1988.
2. O'Donnell G. Delegative democracy // «*Journal of Demokracy*», № 5 (1), 1996.
3. Diamond L. Election without demokrasys: Thinking abauthibrydRegims // «*Journal of Demokracy*», № 13, April 2002
4. Schmitter P. C., Karl T. L., What Demcracy is... and Is Not // «*Journal of Demokracy*» 2, nr. 3, 1991.
5. Way L.A., Levitski S., Competetive authoritarianism // *Hybrid regimes after the Cold War* – New York: 2010.
6. Riabczuk M. Agony of a «Blackmail state»: Rise and (Possible) Fall of Post-Soviet Semi-Authoritarian Regims // LushyckyjA. N., Riabchuk M. *Ukraine on its meandering path between East and West*– Frankfurt am Main: 2009.
7. Шипунов Г. Періодико-методологічні засади аналізу політичних режимів: український контекст // *Наукові записки. Серія політичні науки* 3, Демократичний транзит на Україні підсумки електорального циклу 2004–2007 pp. – Острог: 2008.
8. Фурман Д. Движение по спирали: Политическая система России в ряду других систем – Москва: 2010.
9. Antoszewski A. Herbut R. *Systemy polityczne współczesnego świata*–Warszawa: 2001; 2006.
10. Carothers Th. How Democracies Emerge. The «Sequencing» Fallacy // *Journal of Demokracy*, Vol. 18, nr. 1, January 2007.
11. Шипунов Г., Концептуальні засади транзитологічної парадигми: історія становлення // *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, 2010, Випуск 2.
12. Rustow D. A. *Transition of Demokracy: Toward a Dynamics Model* // *Comparative*

Politics, 1970, vol. 2, nr 3.

13. Гельман В. Трансформация в России: политический режим и демократическая оппозиция – Москва: 1999.

14. Bäcker R.«Okrągły stół» – od totalitaryzmu do demokracji? //Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne, 2009, nr 22.

15. Bäcker R.Nietradycyjna teoria polityki– Toruń: 2011.

16. Bäcker R. O znaczeniu kategorii typu idealnego // Czym jest teoria w politologii? – Warszawa: 2011.

17. Bäcker R. Podstawowe kategorie teoretyczne autorytaryzmu // Przywództwo, elity i transformacje w krajach WNP. Problemy metodologii badań, t. 1 – Warszawa: 2010.

18. Bäcker R.Reżimy hybrydalne // Studia nad współczesnymi systemami politycznymi. Podmioty i procesydemokratyczne – Toruń: 2014.

19. Pipes P. Rewolucja Rosyjska–Warszawa: 2014.

20. Prokop M. Demokratyczno-autorytarna hybryda: redefinicja kategorii teoretycznej // Historia i polityka, 2015, 13 (20), DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/HiP.2015.002>

21. Prokop M. Aplikacyjność kategorii alternacji władzy w badaniach nad reżimami hybrydalnymi // Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki społeczne 2015, 3 (15).

REFERENCES:

1. Hankiss E. The «Seccond Society» is tere an alternative Social Model Amerging in Contemporary Hungary? // Social Research 55:1/2, 1988.

2. O'Donnell G. Delegative democracy // «Journal of Demokracy», № 5 (1), 1996.

3. Diamond L. Election without demokrasy: Thinking abauthibrydRegims // «Journal of Democracy», № 13, April 2002

4. Schmitter P. C., Karl T. L., What Demcracy is... and Is Not // «Journal of Demokracy» 2, nr. 3, 1991.

5. Way L.A., Levitski S., Competetive authoritarianism // Hybrid regimes after the Cold War – New York: 2010.

6. Riabczuk M. Agony of a «Blackmail state»: Rise and (Possible) Fall of Post-Soviet Semi-Authoritarian Regims // LushyckyjA. N., Riabchuk M. Ukraine on its meandering path between East and West– Frankfurt am Main: 2009.

7. Shypunov H. Periodyko-metodolohichni zasady analizu politychnykh rezhymiv: ukrainskyi kontekst [Periodico-methodological basis of analysis of political regimes: Ukrainian context] // Naukovi zapysky. Seriiia politychni nauky 3, Demokratychnyi tranzyt na Ukraini pidsumky elektoralnoho tsykladu 2004–2007 rr. – Ostroh: 2008.

8. Furman D. Dvizhenie po spirali: Politicheskaya sistema Rossii v ryadu drugikh sistem [The movement of the spiral: the Political system of Russia among other systems] – Moskva: 2010.

9. Antoszewski A. Herbut R. Systemy polityczne współczesnego świata–Warszawa: 2001; 2006.

10. Carothers Th. How Democracies Emerge. The «Sequencing» Fallacy //Journal of Demokracy, Vol. 18, nr. 1, January 2007.

11. Shypunov H., Kontseptualni zasady tranzytolohichnoi paradyhmy: istoriia stanovlennia [Conceptual framework transitology paradigm: the history of the formation] // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofsko-politolohichni studii, 2010, Vypusk 2..

12. Rustow D. A. Transition of Demokracy: Toward a Dynamics Model // Comparative Politics, 1970, vol. 2, nr 3.

13. Gel'man B. Transformatsiya v Rossii: politicheskii rezhim i demokraticeskaya oppozitsiya [Transformation in Russia: political regime and democratic opposition] – Moskva: 1999.

14. Bäcker R.«Okrągły stół» – od totalitaryzmu do demokracji? //Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne, 2009, nr 22.

15. Bäcker R.Nietradycyjna teoria polityki– Toruń: 2011.

16. Bäcker R. O znaczeniu kategorii typu idealnego // Czym jest teoria w politologii? – Warszawa: 2011.

17. Bäcker R. Podstawowe kategorie teoretyczne autorytaryzmu // Przywództwo, elity i transformacje w krajach WNP. Problemy metodologii badań, t. 1 – Warszawa: 2010.

18. Bäcker R.Reżimy hybrydalne // Studia nad współczesnymi systemami politycznymi. Podmioty i procesydemokratyczne – Toruń: 2014.

19. Pipes P. Rewolucja Rosyjska–Warszawa: 2014.
20. Prokop M. Demokratyczno-autorytarna hybryda: redefinicja kategorii teoretycznej // Historia i polityka, 2015, 13 (20), DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/HiP.2015.002>
21. Prokop M. Aplikacyjność kategorii alternacji władzy w badaniach nad reżimami hybrydalnymi // Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki społeczne 2015, 3 (15).

Прокоп М., кандидат политических наук, кафедра стран Северной Европы, Факультет права, администрации и управления, Университет Яна Кохановского (Кельце, Польша), E-mail: marjana.prokop@gmail.com

Теоретические и методологические основы анализа гибридных режимов. Операционализация и концептуализация понятия.

***Анотация.** В статье автор поднимает вопросы теоретических и методологических основ научных исследований гибридных режимов, которые расположены между демократией и авторитаризмом. Автор пытается ответить на следующие вопросы исследования: в какой степени категории гибридных режимов можно рассматривать в качестве нового типа политических режимов, а и в какой степени его следует рассматривать только как один из этапов перехода. При рассмотрении проблемы исследования, представленной во введении, автор пришел к выводу, что гибридные режимы в некоторых случаях следует рассматривать как этапы перехода страны от авторитаризма к демократии. Однако долгосрочное балансирование между демократией и авторитаризмом может стать основой для определения гибридных режимов как нового типа политических режимов.*

***Ключевые слова:** гибридный режим, демократия, авторитаризм, трансформация*

Prokop M., PhD in political sciences, Department of Northern European countries, Faculty of law, administration and management, The Jan Kochanowski University (Kielce, Poland), E-mail: marjana.prokop@gmail.com

Theoretical and methodological aspects of analysis of hybrid regimes. Operationalization and conceptualization of category.

***Abstract.** In the article the author is raising the issues of theoretical and methodological background of research studies on hybrid regimes which are located between democracy and authoritarianism. The author is trying to respond to the following research problem: to what extent the abstract hybrid regimes category can be seen as a new type of political regimes and to what extent it should be regarded only as one of the steps of the transition.*

Considering the research problem presented in the introduction, the author came to the conclusion that hybrid systems in some cases should be considered as stages of the system transition; however, the fact that long-term balance between democracy and authoritarianism can become the basis for determining the hybrid regimes as a new type of political systems should not be negated.

***Keywords:** hybrid regimes, democracy, authoritarianism, transition.*

УДК 327 (481+9) «20»

Подворна О. Г.,

доцент кафедри країнознавства,

доцент, кандидат політичних наук,

Національний університет «Острозька академія»

(Острог, Україна), E-mail: olena.podvorna@gmail.com

ПОЛІТИКА КОРОЛІВСТВА НОРВЕГІЇ ЩОДО РЕГІОНУ АРКТИКИ У ХХІ СТОЛІТТІ: СПЕЦИФІКА ЗОВНІШНЬОГО ВИМІРУ

***Анотація.** У статті детально розглянутий зовнішній вимір арктичної політики Королівства Норвегія у ХХІ столітті та показана специфіка його розроблення і втілення. Проаналізовані нормативно-правові підстави здійснення та модифікації цієї політики, з урахуванням подій у регіоні Арктики та на міжнародній арені. Акцентовано значення екологічної складової арктичної політики Королівства Норвегія. Розглянуто пи-*

тання регулювання риболовної діяльності та боротьби з незаконною риболовлею, яке набуває додаткової актуальності в контексті кліматичних змін, а також дії Норвегії у нормативно-правовій площині щодо захисту її інтересів у цій сфері. Проаналізовані відносини Осло та Москви у контексті їхнього впливу на вироблення арктичної політики Норвегії. Охарактеризована політика Осло щодо архіпелагу Шпіцберген, проаналізовано значення архіпелагу для розвитку Крайньої Півночі Норвегії та арктичної політики Королівства. Досліджена специфіка відносин Росії та Норвегії у питанні вироблення політики щодо архіпелагу Шпіцберген у трьох вимірах: правовому, військовому та екологічному. Розглянуті широкомасштабні проекти, які були ініційовані урядом Норвегії щодо розвитку Арктики у XXI столітті: проект «Баренц-2020» та грантова схема «Арктика-2030», завданням яких є реалізація різноманітних проектів як на двосторонньому, так і багатосторонньому рівнях з метою стратегічного розвитку регіону в цілому, і норвезької частини Арктики зокрема.

Ключові слова: Норвегія, арктична політика, Крайня Північ, архіпелаг Шпіцберген, Російська Федерація.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасних міжнародних відносинах цілий комплекс чинників (від кліматичних до геополітичних) сприяє зростанню значення регіону Арктики. Протягом останнього десятиліття відбувається процес суттєвої політизації Арктики на міжнародній арені, а прибережні арктичні держави почали удосконалювати свою політику на цьому напрямку та інтенсифікувати її втілення. Специфікою зовнішніх політик арктичних прибережних держав є той факт, що для них арктична політика означає поєднання зовнішнього і внутрішнього виміру. Розробляючи та удосконалюючи свою арктичну політику вони стикаються з величезною кількістю можливостей та викликів, доволі часто породжених іншими міжнародними акторами. Поєднання процесів об'єктивного та суб'єктивного характеру з необхідністю зваженого реагування на них ставить перед арктичними прибережними державами ціль якісного оновлення їхніх зовнішніх політик та удосконалення структур, які опікуються проблемами регіону. Своєю чергою, початок так званої «нової великої гри за енергетичні ресурси» після експедиції Російської Федерації до Північного полюсу на дно Північно-Льодовитого океану у 2007 році змусив прибережні арктичні країни активно заангажуватися у процес остаточного визначення правового статусу регіону та, одночасно, став частиною їхніх арктичних політик, насамперед, у зовнішньому вимірі. Серед п'яти держав, що безпосередньо межують з арктичним регіоном, Королівство Норвегія провадить найбільш виважену й стриману політику у порівнянні з Канадою, Росією, США та Данією. Проте роль Осло у визначенні подальшого статусу Арктики від цього не применшується. Разом з тим, специфічною рисою арктичної політики Королівства Норвегія є його бажання активної співпраці з Російською Федерацією. У цьому дослідженні під регіоном Арктики розуміється його політичний вимір, який є ширшим, ніж географічний підхід до визначення меж регіону, який є різним у арктичних та прибережних арктичних країнах [19, с. 187–205; 20, с. 155–164]. Варто також зазначити, що розуміння цього регіону у політичному вимірі змінювалось й у самому Королівстві Норвегія, демонструючи процес еволюції мислення норвезьких правлячих та політичних еліт щодо Арктики у постбіполярний період розвитку системи міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень. Проблема арктичного регіону вчені займаються достатньо давно. Проте, предметне наповнення наукової дискусії, постійно перебуває під впливом подій (насамперед, об'єктивного характеру), які мають місце в регіоні. Поза сумнівом, достатнього ретельно вивченням та розробкою зазначеної тематики займаються вчені арктичних країн. Окрім того, питання, пов'язані з Арктикою, доволі часто розглядаються у працях вчених, які займаються дослідженням зовнішньої та внутрішньої політики Данії, США, Норвегії, Росії та Канади. Наявні також багато колективних монографій, які аналізують питання

Арктики у різних вимірах. Потрібно також вказати, що наявні праці (колективні, як й індивідуальні), в яких автори вивчають проблеми Арктики в контексті забезпечення євразійської та міжнародної безпеки. Серед закордонних вчених, які займаються зовнішньополітичним виміром арктичних проблем варто виділити: О. Янга, Е. К. Кескітало, К. Оффердал, Т. Палосаарі, К. Атланда, К. Антрім, С. Борджерсона, К. Зиск, Л. Повала, Д. Треніна, П. Гудєва, І. Могільовкіна, П. Баєва, О. Вилегжаніна та інших. Для українських вчених ця тематика є відносно новою. Серед науковців, які досліджують питання Арктики у різних аспектах, варто згадати: І. Жувака, А. Мартинов, Д. Прус, Я. Павко, О. Горобець.

Метою статті є аналіз зовнішнього виміру арктичної політики Королівства Норвегія у постбіполярний період. У статті розглянуті передумови формування арктичної політики у ХХІ столітті, ретельно проаналізована нормативно-правова база вироблення такої політики, а також найсуттєвіші зовнішні чинники, що впливали на її модифікацію; виділені хронологічні періоди розробки та втілення цієї політики; продемонстроване значення екологічної складової арктичної політики Осло, а також проаналізовані деякі аспекти російсько-норвезьких відносин у контексті їхнього впливу на вироблення арктичної політики, насамперед, питання, пов'язані з розвитком архіпелагу Шпіцберген.

Виклад основного матеріалу. Регіон Арктики під час біполярного протистояння розглядався на міжнародній арені, насамперед, через призму відносин по лінії США – СРСР. Завдяки тому, що безпека під час «холодної війни» сприймалась переважно у військових категоріях, стратегічне географічне розташування Арктики призвело до її суттєвої милітаризації. Інші аспекти розвитку регіону підпорядковувались питанням військового характеру. Проте прихід в СРСР до влади М. Горбачова і впровадження політики «нового мислення» призвело до можливості нормалізації діалогу між двома таборами в цілому, та у арктичному регіоні зокрема. Таким чином, Норвегія використала можливості надані «перебудовою» для підписання так званої Декларації Кіркенес, а Фінляндія розпочала так званий процес Рованіємі. Своєю чергою, це сприяло реалізації давньої ініціативи Канади щодо створення приполярної міжнародної організації – Арктичної Ради. А на базі Декларації Кіркенес 1993 року, підписаної Росією, країнами Північної Європи та Європейською Комісією, була створена Рада Баренцovo-Євро-Арктичного регіону. Декларація визначила сім сфер співробітництва: навколишнє середовище, економічна співпраця, наука та технології, регіональна інфраструктура, культура, туризм, а також проекти, спрямовані на покращення становища корінних народів Півночі. Ідея полягала у розвитку регіонального співробітництва у найпівнічніших частинах Швеції, Норвегії, Фінляндії та північно-західної Росії. Декларація передбачала, що співробітництво сприятиме стійкому та мирному розвитку регіону, особливо враховуючи досвід біполярного протистояння. Метою Осло була нормалізація відносин в Арктиці. Покращення ситуації повинно було відбутися шляхом зниження військової напруги, поліпшення стандартів життя, стану навколишнього середовища, створюючи можливості для діалогу на міжурядовому, регіональному і локальному рівнях, а також поміж представниками промисловості та бізнесу. Політична мета Норвегії полягала у забезпеченні основи для взаємовигідного співробітництва, а також у досягненні максимального можливого рівня відкритості й контактів, які дозволяють національні кордони [24, с. 262]. Передбачалося, що це сприятиме інкорпорації регіону до ширшого європейського процесу, який виник внаслідок карколомних змін наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття. Окрема увага надавалась Росії, яку шляхом співробітництва в Арктиці намагались залучити до Європи [1, с. 66; 24, с. 262]. Натомість сам регіон та форми співробітництва між арктичними державами повинні були продемонструвати нове розуміння «безпеки» в сучасному світі та підходів до її забезпечення. Одночасно, після завершення «холодної

війни», Арктика стала одним з найменш мілітаризованих регіонів світу. А отже, розпочався процес десек'юритизації регіону, в рамках якого діапазон питань, які належать до «м'якої безпеки» розширився, а самі вони почали виходити на перший план у арктичних політиках прибережних держав і у процесі їхньої взаємодії.

Початок XXI століття стає новим етапом у розвитку та активізації норвезької арктичної політики. Так, у 2005 році норвезький уряд проголосив політику щодо Крайньої Півночі головним пріоритетом не лише внутрішньої, але й зовнішньої політики Королівства. Складовими частинами цього напрямку стали такі питання: Баренцове море як сховище енергоресурсів, рибний промисел, питання юрисдикції, кліматичні зміни та політика щодо охорони навколишнього середовища [23, с. 31]. А у 2006 році була оприлюднена «Стратегія Крайньої Півночі», розроблена урядом Норвегії [16], яка визначила такі цілі: посилення суверенітету Норвегії в регіоні; розвиток науково-дослідницького потенціалу; збереження навколишнього середовища і природних ресурсів; розвиток енергетичного сектору та посилення співробітництва з Росією. У стратегії до важливих сфер двостороннього співробітництва віднесені: боротьба з незаконним рибальством, полегшення у перетині кордонів та забезпечення умов для зміцнення економічних контактів. Більше того, розглядалась можливість створення спеціальної економічної зони на території норвезької провінції Фінмарк та північно-західної частини Росії. У цій стратегії зазначено, що архіпелаг Шпіцберген посідає важливе місце у «високоширотній північній політиці» Норвегії. Разом з тим, потрібно підкреслити, що це був початок розроблення скоординованої збалансованої політики щодо високоширотної півночі, враховуючи інтереси різних груп всередині суспільства та значення цього регіону на міжнародній арені й у відносинах Осло з іншими міжнародними акторами. Додатково, акцентуючи увагу на Крайній Півночі, Осло намагалось повернути до регіону увагу західних країн, які дещо втратили інтерес до Арктики після завершення біполярного протистояння. Подальші дії інших акторів на міжнародній арені (зокрема, відома арктична подорож Росії у 2007 році до Північного полюсу) лише підтверджують правильність політики Осло в цьому напрямку.

У березні 2009 року був оприлюднений документ «Нові структурні елементи на Півночі. Наступний крок в урядовій стратегії Крайньої Півночі» [9], у якому підтверджені цілі та методи з документу 2006 року. Проте уряд розширив спектр конкретних пропозицій щодо заходів у рамках семи пріоритетних напрямків: клімат та навколишнє середовище; моніторинг-реагування-безпека на морі у північних водах; сталий розвиток морських офшорних нафтових та відновлювальних морських ресурсів; розвиток материкового бізнесу; розвиток інфраструктури на Півночі; суверенітет та транскордонне співробітництво; культура та засоби для існування корінних народів. У передмові зазначено, що уряд планує продовжувати та інтенсифікувати свої зусилля в районі Крайньої Півночі, які спираються на конструктивні відносини між державним і приватним сектором, між центральними та місцевими органами влади, та поміж Норвегією і міжнародними акторами. У документі вказується, що зовнішній і внутрішній виміри стратегії Крайньої Півночі тісно пов'язані. Цілі, заявлені у документі, повинні сприяти посиленню присутності та діяльності Норвегії у трьох найбільш північних губерніях та на Шпіцбергені, що, своєю чергою, підвищить авторитет і вплив Норвегії під час обговорення питань Крайньої Півночі на міжнародному рівні. Разом з тим, потрібно зазначити, що норвезький уряд чітко не визначає поняття Крайньої Півночі, а також не обмежує її територією Норвегії. Натомість зазначається, що важливі національні інтереси пов'язані з процесами розвитку в Арктиці та в ширшій приполярній території. Більше того, на міжнародному рівні терміни «Крайня Північ» та «Арктика» часто використовуються як взаємозамінні. Вказується, що стратегічні зусилля Норвегії на півночі повинні розглядатися у

геополітичному контексті. Королівство продовжуватиме активний діалог з питань Крайньої Півночі з сусідами, партнерами та союзниками, шукаючи можливості для просування своєї політики щодо Крайньої Півночі на міжнародних та регіональних форумах. Підкреслено, що посилена міжнародна співпраця на півночі (як приполярна, так і співробітництво з Росією зокрема) буде сприяти розвитку Північної Норвегії.

У листопаді 2011 року уряд Норвегії оприлюднив так званий «Білий документ щодо Крайньої Півночі» [15]. На прес-конференції з цього приводу тодішній міністр закордонних справ Йонас Гар Стйоре розповів про сім базових факторів, що визначали високоширотну політику Норвегії протягом 1990–2010 років: відновлена та інтенсифікована співпраця з Росією, розвиток всеохоплюючої дипломатії щодо питань Крайньої Півночі, знання про небезпечні зміни клімату, комплексне управління морськими районами для збереження ресурсів, визначення меж нових нафтогазоносних провінцій, прийняття принципів Конвенції ООН з морського права 1982 року, та формування мережі співпраці. Були також озвучені сім трендів на майбутнє (10–30 років), які впливатимуть на визначення та формулювання пріоритетів арктичної політики Норвегії: новий енергетичний регіон в Європі, новий індустріальний вік на півночі, новаторські розробки щодо інтегрованого морського управління, зростаюча привабливість Північно-Льодовитого океану, джерела знань про навколишнє середовище і зміни клімату, тісна та інноваційна співпраця на Крайній Півночі, новий геополітичний центр на Крайній Півночі. Відповідно до цих трендів були визначені чотири головних цілі: забезпечення миру, стабільності та передбачуваності; забезпечення інтегрованого управління, базованого на екологічних стандартах і продуманому використанні ресурсів; зміцнення міжнародної співпраці та міжнародного порядку; зміцнення бази для працевлаштування, добробуту та створення нових цінностей всередині країни [14].

Наступним документом у визначенні арктичної політики Норвегії стала доповідь Міністерства закордонних справ «Арктична політика Норвегії на 2014 рік та на подальшу перспективу», оприлюднена у листопаді 2014 року [11]. У документі наголошується, що Арктика є регіоном, який має значне та зростаюче геополітичне значення, натомість Королівство посідає ключову роль в Арктиці. Підкреслюється, що внесок Осло у розбудову регіональної та міжнародної співпраці може бути зроблений, передовсім, шляхом обміну досвідом щодо управління ресурсами регіону. Зазначається, що для півночі необхідними є стабільність і передбачуваність, що можна досягти через міжнародну співпрацю та повагу Конвенції ООН з морського права 1982 року. Вказується, що північні райони Норвегії знаходяться у стані розквіту та мають багатообіцяючі перспективи, дякуючи, серед іншого, зусиллям попередніх урядів, а також інвестиційним проектам бізнес-середовища. Більше того, підкреслюється, що Крайня Північ має не лише локальне значення, а й національне та глобальне. Зазначено, що на майбутнє уряд надаватиме пріоритет у розвитку наступних п'яти напрямків: міжнародна співпраця, розвиток бізнес-сектору, базований на знаннях, розвиток знань, інфраструктура та готовність до реагування у надзвичайних ситуаціях та захист навколишнього середовища. При аналізі напрямку міжнародного співробітництва наголошується на особливому значенні різноманітних форм транскордонної співпраці для стабільного розвитку півночі. Підкреслено, що уряд посилюватиме діалог з рядом країн щодо проблем Крайньої Півночі. Зазначено, що Осло зацікавлений у безпечному, стабільному та передбачуваному розвитку Крайньої Півночі. І одним з наріжних каменів цього є військова присутність Норвегії, поєднана з присутністю союзників Королівства у регіоні. У рамках напрямку, який стосується розвитку інфраструктури, вказано, що особлива увага буде надана архіпелагу Шпіцберген. У підсумку зазначено, що успішний розвиток Крайньої Півночі залежить від співпраці поміж науковим

середовищем, державними структурами та бізнес-сектором як всередині регіону, так і з відповідними інституціями за межами Королівства.

Спираючись на напрацьовану нормативно-правову базу та аналіз досягнень держави в регіоні та можливостей, які він надає, від 2015 року Осло визначає арктичну політику як найважливіший пріоритет своєї зовнішньої політики [10]. Норвегією заявлений намір зробити Крайню Північ одним з найбільш інноваційних та процвітаючих регіонів держави. Відповідно, уряд Норвегії постійно збільшує фінансування проектів, спрямованих на розвиток Крайньої Півночі, фактично визначаючи цей регіон ключовим для всієї національної економіки [8]. Посилюється також військова присутність Королівства на морі та збільшується моніторингова діяльність військових підрозділів.

Вагому роль у розробці арктичної політики Норвегії відіграє Міністерство навколишнього середовища, оскільки питання збереження навколишнього середовища є ключовими у розвитку держави. Так, у 2006 році Міністерством навколишнього середовища був виданий «План управління», в якому вказувалось, що певні території не будуть доступними для розвідки та видобутку енергоресурсів (північні частини Баренцового моря, морські райони на захід і північ від Лофотенських островів та найбільш вразливі райони на півдні Баренцового моря) [12]. А у 2011 році була оприлюднена оновлена версія «Інтегрованого Плану управління для зони Баренцового моря – Лофотенських островів» [17]. У ньому вказується, що він представляє собою продуманий баланс поміж метою розвитку бізнесу у Північній Норвегії та метою захисту навколишнього середовища, зокрема рибних ресурсів. Наголошується, що роботи з видобутку нафти та газу продовжуватимуться; більше того буде наданий доступ до зон, які цікавлять представників нафтової індустрії, але в екологічно безпечних рамках. Окрім того, перед відповідними державними органами поставлено завдання вивчення прямих і побічних наслідків розширення комерційної діяльності, зокрема туризму. Уряд визнає, що екологічний стан у регіоні Баренцового моря – Лофотенських островів є доволі хорошим, проте головними проблемами на період до 2020 року визначає: транскордонне забруднення, зміну клімату та підкислення океану, ризик нафтового забруднення та скорочення популяції морських птахів. Розширення діяльності з видобутку енергоресурсів у північно-східній частині Норвезького моря не передбачається. Натомість, завдяки укладеному договору з Росією у 2010 році, така діяльність стане можливою майже у всіх районах, які раніше були позначені як «сіра зона» та були предметом дискусії двох держав.

Екологічна складова постійно присутня у всіх нормативно-правових документах Осло щодо Арктики. І варто зазначити, що уряд намагається поєднати цілі економічного розвитку регіону, особливо північних районів Норвегії, та захисту навколишнього середовища. Більше того, Осло не прагне досягти економічного буму за рахунок зниження екологічних стандартів. Окрім того, питання екологічного характеру в певній мірі сприяють більш активній розробці зовнішнього виміру арктичної політики Королівства. Так, у доповіді «Арктична політика Норвегії на 2014 рік та на подальшу перспективу» [11] вказано на потребу тісної співпраці між державами на півночі з метою реагування на транскордонні екологічні проблеми. Одночасно вказується, що уряд прагне, аби успішна економічна діяльність на півночі здійснювалась з урахуванням високих стандартів щодо захисту навколишнього середовища. І в цьому контексті захист навколишнього середовища поєднується з питанням покращення реагування у випадку виникнення надзвичайних ситуацій. Особлива увага надається посиленню відповідних логістичних баз на архіпелазі Шпіцберген, а також на Лофотенських островах. У документі вказується, що Норвегія залучена до роботи щодо розробки міжнародних стандартів для операцій з видобутку енергетичних ресурсів у Арктиці.

У рамках реалізації екологічної складової постійно піднімається питання

щодо здійснення риболовної діяльності. З кожним роком воно загострюється внаслідок кліматичних змін та посилення комерційної діяльності різних країн у регіоні. Норвегія, прагнучи захистити свої інтереси у цьому питанні, намагається ініціювати процес розроблення чіткої нормативно-правової бази як на двосторонньому, так і багатосторонньому рівні. Проте варто зауважити, що сам процес йде доволі важко, але навіть при укладенні певних документів, наявні порушення (як приклад, постійні суперечки з цього приводу поміж Москвою та Осло). Разом з тим, Норвегія не полишає цих спроб, і, зокрема, 16 липня 2015 року у Осло представниками п'яти прибережних держав була підписана Декларація щодо запобігання нерегульованої комерційної риболовлі у відкритому морі центральної частини Північно-Льодовитого океану [7]. Цей документ містить намір «арктичної п'ятірки» запровадити проміжні заходи, аби унеможливити незаконну риболовлю, проте його положення не є юридично обов'язковими [26]. Також потрібно вказати, що домовлені заходи стосуються можливостей здійснення такого рибальства у майбутньому, оскільки наразі для цього відсутні об'єктивні можливості.

Суттєвим фактором у виробленні арктичної політики Норвегії в XXI столітті стали події на міжнародній арені, а саме – російська експедиція до Північного полюсу у 2007 році. Ця експедиція відома тим, що поклала початок так званій «останній великій геополітичній битві за енергоресурси» у регіоні, щодо якого відсутня добре розроблена міжнародна нормативно-правова база. Окрім того, ця подія дала поштовх актуалізації арктичних політик всіх прибережних арктичних держав та поставила на порядок денний міжнародної спільноти нове питання – визначення правового статусу Арктики та юрисдикції прибережних арктичних держав. Разом з тим, Норвегія не приєдналась до інших приполярних держав в їхньому засудженні Москви за здійснену експедицію, але на міжнародній арені Королівство активізувало свої зусилля щодо Арктики, насамперед, в нормативній площині. Так, Осло реалізувало своє право щодо звернення з заявкою до Комісії ООН з кордонів континентального шельфу згідно з Конвенцією ООН з морського права 1982 року. Норвегія зробила заявку 27 листопада 2006 року, в якій просила про розширення території морського дна, що їй належить, за межі 200 морських миль виключної економічної зони в трьох зонах північно-східної Атлантики і Арктики. У заявці зазначалося також, що додаткове прохання щодо кордонів континентального шельфу в інших областях може бути подане пізніше [28]. У 2009 році Комісія ООН прийняла заявку Норвегії і в квітні того ж року дала свої рекомендації щодо розширення норвезької виключної економічної зони у Баренцевому морі.

Отже, можна говорити, що на початок другого десятиліття XXI століття арктична політика Осло стала більш чіткою, комплексною та продуманою, включає в себе цілий арсенал інструментів та механізмів щодо досягнення поставлених цілей. Підхід Королівства до регіону Арктики базується на верховенстві міжнародного права, потребі бути повноцінно представленими у регіоні, економічному і соціальному розвитку у поєднанні з захистом навколишнього середовища, а також на розвитку міжнародного співробітництва, яке повинно зробити Арктику безконфліктним регіоном [21; 27]. Натомість у контексті суперечки щодо правового статусу Арктики, який має визначити Комісія ООН, підхід Осло зазнав певної еволюції, враховуючи зміни як у двосторонніх відносинах з прибережними країнами, так й інші процеси на міжнародній арені. На початку Норвегія, як й інші члени «арктичної п'ятірки», не бажала допускати інших гравців до регіону, використовуючи час для зміцнення своїх позицій. Королівство наполягало, що наявна нормативно-правова база щодо Арктики є достатньою для врегулювання існуючих питань, та відсутня потреба у розробці нового міжнародного договору щодо регіону, як і у створенні нових організацій [5]. Проте коли ситуація навколо регіону почала загострюватися, було прийнято рішення про інституціоналізацію процесу

вирішення майбутньої долі Арктики в рамках міжнародного права. А з посиленням своїх позицій, прибережні держави почали трансформувати свій підхід у напрямку розширення співробітництва щодо визначення майбутнього Арктики як якісно (удосконалення порядку денного), так і кількісно (збільшення кола учасників). Такі зміни є свідченням поступової еволюції мислення політичних еліт США, Данії, Канади, Росії та Норвегії, як і кращого розуміння процесів, які відбуваються в регіоні, та їхнього взаємозв'язку з іншими процесами на міжнародній арені. Таким чином, зовнішній вимір арктичної політики Королівства був розширений, а також ускладнився багатосторонній рівень реалізації цієї політики.

Отже, у процесі реалізації зовнішнього виміру арктичної політики Осло співпрацює як на двосторонньому, так і багатосторонньому рівні. Аналізуючи двосторонній рівень потрібно зазначити, що найбільш розвинутою є співпраця з Росією, що великою мірою зумовлено географічним розташуванням обох держав та наявними багатими природними і енергетичними ресурсами у їхніх суміжних морських акваторіях. Як відомо, відносини Москви та Осло тривалий час затьмарювалися спадщиною «холодної війни»: страхом, недовірою та підозрами. І навіть сьогодні вони не можуть бути охарактеризовані як легкі та безпроблемні. Однак злам у двосторонніх відносинах відбувається у другій половині першого десятиліття XXI століття внаслідок як змін всередині кожної з держав, так і на міжнародній арені. Поштовхом до переосмислення формату та наповнення співробітництва з Російською Федерацією стала політика нового норвезького уряду, який вирішив модернізувати політику щодо Крайньої Півночі. У червні 2005 року прем'єр-міністр Норвегії Х. Бунневік та президент Росії В. Путін висловили намір зміцнювати двостороннє співробітництво в енергетичному секторі, серед іншого через встановлення норвезько-російського енергетичного партнерства. Згодом, у «Стратегії Крайньої Півночі» 2006 року було зазначено, що відносини з Москвою становлять центральний двосторонній вимір норвезької політики щодо Крайньої Півночі. Вказано, що політика Норвегії щодо Росії базується на прагматизмі, національних інтересах та співробітництві [16]. Норвезький уряд обстоював позицію, згідно якої розвиток енергетичного сектору держави сприятиме економічному зростанню як самої країни (а також розвитку північної частини Королівства), так і є необхідним для світової економіки в цілому та економіки Європейського Союзу зокрема. Враховувати потрібно також той факт, що дані документи були розроблені у період суттєвого зростання цін на нафту і газ на світових енергетичних ринках. У контексті вищезазначеного, норвезька влада була переконана, що спільні з Росією енергетичні проекти сприятимуть реалізації поставлених цілей.

Потрібно зазначити, що тривалий час на порядку денному відносин Росії та Норвегії домінували питання, що стосуються рибальства, розвідування й видобутку енергоресурсів, ядерної безпеки, охорони навколишнього середовища. Натомість після російської експедиції 2007 року у двосторонньому діалозі відбувається актуалізація питань безпекового та юридичного характеру. І хоча у багатьох питаннях сторони доволі успішно та конструктивно співробітничали, існували й ті, щодо яких вони мали різні погляди: питання делімітації континентальному шельфу двох країн та економічних зон у Баренцовому морі; питання правового статусу архіпелагу Шпіцберген та вод навколо нього; підходи до забезпечення безпеки навколишнього середовища, насамперед, на архіпелазі Шпіцберген та в деяких районах Кольського півострову.

У питанні трансформації підходів щодо двосторонньої співпраці велику роль відіграла ситуація навколо суперечки за суверенітет над Арктикою. Активізація інших арктичних та неарктичних гравців у регіоні ускладнила, передовсім, позиції Москви, яка усвідомила, що їй бракує ресурсів та можливостей відігравати домінуючу роль в регіоні. Це призвело до трансформації її підходу, що виявилось

у пошуку партнерів і союзників у регіоні. Своєю чергою, Норвегія використала можливість вирішити свої гострі питання у відносинах з Росією [22, с. 145–162]. Інтенсифікації двостороннього діалогу також сприяла президентська каденція Дмитра Медведєва, який притримувався більш ліберальних поглядів у веденні зовнішньої політики, ніж Володимир Путін. Аби зміцнити свої позиції, обидві держави владнали тривалу суперечку щодо делімітації морського кордону в Баренцовому морі та зоні поблизу Шпіцбергену. У квітні 2010 року Королівство Норвегія та Російська Федерація оголосили про досягнення попередньої угоди щодо делімітації морського простору, яка дозволила встановити остаточні кордони на основі взаємної згоди. Таким чином, спірні території (175 000 квадратних кілометрів) були розподілені на дві майже рівні частини. Встановлення кордону надало можливість Норвегії розпочати геологорозвідувальні роботи у морі і посилити співробітництво з Росією в Північно-Льодовитому океані. Сам Договір щодо делімітації морського кордону й співробітництва у Баренцовому морі та Північно-Льодовитому океані був підписаний 15 вересня 2010 року, а вступив у дію 7 липня 2011 року. Він був укладений з врахуванням положень російсько-норвезької Угоди щодо розмежування морських просторів в районі Варангер-фьорду від 11 липня 2007 року. Це розмежування було здійснено на базі відповідних статей Конвенції ООН з морського права 1982 року, вперше в практиці обох держав [25, с. 138]. Серед іншого, у документі підкреслена важливість ефективного та відповідального використання енергетичних ресурсів. У договорі також прописані дії обох сторін у разі винайдення таких покладів енергоресурсів, які будуть перетинати наявні кордони (Додаток II). Одним з головних досягнень цього договору стала поява чітких меж виключних економічних зон та континентального шельфу. Також знятий мораторій на видобування корисних копалин у спірному районі. Варто додати, що в самій Росії наявні різні точки зору щодо укладеного договору, значна частина з яких вказує на те, що позиції Осло стали більш потужними після вирішення цієї суперечки.

Своєю чергою, аналізуючи відносини Норвегії та Росії потрібно зазначити, що держави доволі активно співпрацюють у питанні розвитку Арктики. Серед іншого, варто виділити проект «Баренц-2020», який був ініційований норвезьким урядом восени 2005 року та розглядався як новий інструмент «високоширої північної політики» Норвегії через розвиток співробітництва між норвезькими та іноземними науковими центрами, бізнес-осередками і державними інституціями. Мета цього проекту полягала у тому, аби генерувати комплексні знання щодо Крайньої Півночі та у розвитку співпраці в різних сферах в рамках транскордонної діяльності. Конкретні завдання в рамках проекту «Баренц-2020» визначались згідно з положеннями «Стратегії Крайньої Півночі» 2006 року та рекомендаціями комітету експертів з питань Крайньої Півночі і Наукової Ради Норвегії. В рамках «Баренц-2020» у 2007 році був запущений в дію проект співробітництва з Росією [2; 4; 6]. У 2007–2009 роках проект реалізовувався Королівством та Російською Федерацією, а вже від 2009 він набув міжнародного характеру. Метою проекту заявлено сталий розвиток Баренцового моря через досягнення стандартів у питанні порятунку людей, захисті навколишнього середовища та при веденні нафтогазових робіт. У рамках проекту було залучено сім команд за участі провідних міжнародних фахівців для вироблення рекомендації щодо вказаних питань. Проект був спрямований на підвищення рівня безпеки у Баренцовому морі аналогічно до Північного моря. Натомість у доповіді «Арктична політика Норвегії на 2014 рік та на подальшу перспективу» [11] був зазначений намір Осло запустити нову схему щодо надання грантів «Арктика-2030», щоб замінити проект «Баренц-2020», а також грантову схему для арктичного співробітництва. Ця грантова схема була розроблена Міністерством закордонних справ і діє від 2015 року. В її рамках гранти надаються для стратегічних проектів, які є особливо важливими для реалізації

п'яти пріоритетних напрямків, зазначених у доповіді.

Натомість питання архіпелагу Шпіцберген у відносинах Росії та Норвегії залишається складним й донині, хоча Осло щодо архіпелагу здійснює послідовну політику, яка спрямована як на розвиток Шпіцбергену, так і врегулювання відносин з Москвою, в тому числі через вироблення нормативно-правових інструментів. Разом з тим, Росія трактує більшість дій Норвегії щодо архіпелагу як такі, що порушують існуючі домовленості та розширюють юрисдикцію Королівства, тим самим витискаючи її з архіпелагу. На сучасному етапі проблема архіпелагу Шпіцберген у відносинах Москви та Осло має декілька вимірів.

Насамперед, це питання правового статусу архіпелагу і потреби у розробці та прийнятті нового міжнародного документу, який повинен замінити Договір про Шпіцберген 1920 року та визначити межі суверенітету Норвегії щодо суходільної частини архіпелагу та у морському районі Шпіцбергену. Наразі Осло факт обмеженої та нечіткої міжнародної нормативно-правової бази використовує на свою користь. Зокрема, Королівство Норвегія в односторонньому порядку, на базі свого національного законодавства, розробило свою політику щодо архіпелагу Шпіцберген, навколишніх вод та правил їхньої експлуатації. Так, у 1970 році Норвегія прийняла свою доктрину континентального шельфу, згідно з якою Шпіцберген немає свого шельфу, натомість він сам є природним продовженням підводної частини не архіпелагу, а норвезького континентального шельфу, на який вона має виключні права. Більше того, тоді ж Норвегія встановила кордони «територіального моря» архіпелагу, не вказавши при цьому чому вона використовує цей термін [25, с. 136]. А 3 червня 1977 року встановила, на підставі Королівської резолюції, рибоохоронну зону навколо Шпіцбергену довжиною 200 морських миль. Осло вважає, що положення договору 1920 року застосовується до суші і морської території навколо Шпіцбергену беззастережно, а, відповідно, всі його наступні дії є законними.

Другий вимір стосується військової площини та є безпосередньо пов'язаним з проблемою правового статусу архіпелагу. Базуючись на своїх національних інтересах та своєму розумінні положень нормативно-правової бази щодо архіпелагу (в цьому аспекті гостра дискусія точиться щодо інтерпретації положень ст. 9 договору 1920 року) Осло самостійно визначає межі використання архіпелагу у військовій сфері, зокрема в рамках співробітництва з НАТО. Разом з тим, потрібно зазначити, що подібні дії Королівства викликають періодичні загострення у відносинах з Москвою, ускладнюючи реалізацію його арктичної політики. Тут також варто зазначити, що претензії Москви щодо Осло доволі часто співпадають з періодами загострення відносин по лінії Росія-НАТО та Росія-США. Проте потрібно підкреслити, що причиною цих суперечок Москви та Осло є різне розуміння сутності поняття «безпека» та сутності діяльності НАТО в постбіполярному світі. В залежності від специфіки внутрішнього розвитку Москва періодично звинувачує Осло у спробах ремілітаризувати архіпелаг та у сприянні посиленню військової діяльності західних країн проти неї у Арктиці під прикриттям здійснення наукових досліджень [3, с. 233]. Особливе роздратування у російській стороні викликав Закон про охорону навколишнього середовища Шпіцбергену, прийнятий у 2001 році (вступив у дію з 1 липня 2002 року). У 2003 році Москва звинуватила Осло у тому, що цей закон дозволяє будувати і використовувати радары та наземні станції супутникового зв'язку, які потенційно можуть бути використані системою протиракетної оборони США [3, с. 229]. У наступні роки Норвегія прийняла ще два документи, які розширюють її присутність на архіпелазі, зокрема через його відвідування суднами норвезької морської або берегової охорони, посадки військових літаків, або тимчасове перебування норвезьких військовослужбовців в уніформі. Подібні дії входять до напрямку «здійснення суверенітету Норвегії у регіоні», що закріплено у Стратегії Крайньої

Півночі від 2006 року. Окрім того, у 2008 році був прийнятий Закон про регулювання морського руху навколо Шпіцбергену, який передбачає заборонені зони для рибальства та заходи щодо моніторингу присутності у них. Тим не менше, уряд Норвегії не змінює своєї попередньої політики на заборону навіть часткової милітаризації архіпелагу.

Натомість третій вимір має екологічний характер. Норвегія здійснює цілеспрямовану політику щодо збереження природних багатств архіпелагу та біорізноманіття у Баренцовому і Норвезькому морях, постійно посилюючи своє законодавство в сфері охорони навколишнього середовища. У новому тисячолітті Осло прийняв вище згадуваний закон 2001 року, який став спробою систематизувати всі наявні природоохоронні приписи щодо архіпелагу у одному документі. Проте він викликав заперечення з боку Росії, яка заявляла, що нові природоохоронні зони охопили більшу частину Шпіцбергену, а, відповідно, це обмежило видобуток корисних копалин росіянами на архіпелазі [3, с. 237]. Двосторонні перемовини призвели до того, що у 2003 році Норвегія зробила крок назустріч побоюванням Росії і переглянула перелік місць, на які розповсюджуватимуться посилені екологічні нормативи. Іншим каменем спотикання у двосторонніх відносинах було питання здійснення риболовлі у рибоохоронній зоні Шпіцбергену. Норвегія неодноразово звинувачувала багато країн, включно з Росією, у незаконній риболовлі у морських районах, прилеглих до архіпелагу. Спробу припинити історію взаємних звинувачень та унормувати це питання документально було здійснено через укладання договору 2010 року (Додаток І). У практичній площині цим повинна й надалі опікуватися Змішана російсько-норвезька комісія з риболовлі. Проте це не поклато край суперечкам між Москвою та Осло в питанні законності рибальства у визначених районах (як приклад, можна навести ситуацію з російським траулером Сапфір II від 28 вересня 2011 року).

Аналізуючи політику Осло щодо архіпелагу потрібно зазначити, що Норвегія розглядає його як суттєву складову своєї арктичної політики. Разом з тим, деталізація політики щодо розвитку архіпелагу відбувається паралельно з удосконаленням арктичної політики держави. Так, у першому десятилітті XXI століття уряду були представлені три комплексні доповіді щодо Шпіцбергену. Проте, зміни, які виникли, поставили потребу переосмислення та переоцінки політики щодо архіпелагу, і у 2009 році Міністерством юстиції та поліції була оприлюднена доповідь «Шпіцберген» [13], а у 2016 році – «Білий документ щодо майбутнього Шпіцбергену» [18]. Отже, у доповіді від 2009 року сказано, що цілі Норвегії щодо архіпелагу лишаються незмінними протягом тривалого часу, проте вони повинні підлягати постійній оцінці в світлі появи нових викликів, зокрема кліматичних. Як головні цілі визначені: постійне дотримання суверенітету; дотримання положень Договору про Шпіцберген 1920 року; підтримання миру та стабільності в регіоні; збереження природних ресурсів регіону; підтримка норвезьких громад на архіпелазі. Зазначається, що архіпелаг є важливою частиною Крайньої Півночі, а, відповідно, його розвиток під ефективним управлінням Норвегії сприятиме посиленню присутності останньої в регіоні. Вказується, що з часу подання останніх доповідей, зовнішньополітичний клімат навколо архіпелагу покращився. Стосовно Шпіцбергену вказується, що реалізація екологічних інтересів є вищими за інші. Також архіпелаг став важливою платформою для норвезьких та міжнародних досліджень, зокрема наукові станції Південної Кореї, Китаю та Індії були відкриті у Нью-Олесунн. Зазначається також, що від 1920 року головна мета норвезької політики щодо Шпіцбергену полягає у тому, аби не включати його у конфлікт великих держав та забезпечити норвезьке управління архіпелагом. Головні інструменти, які використовує Осло для цього, це дотримання положень відповідних документів та підтримка різноманітної діяльності на архіпелазі. Проте форми цієї активності трансформуються з часом. Власне у цьому документі го-

вориться про значний розвиток таких сфер як туризм та наукова діяльність. Згідно останнього документу від 2016 року, наміром уряду щодо Шпіцбергену є створення відповідних умов для розвитку та процвітання місцевих громад, а також для залучення населення з інших регіонів держави. Головними сферами у питанні подальшого процвітання та розвитку архіпелагу визначені науково-дослідна, туристична та бізнес.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, можна стверджувати, що у XXI столітті Королівство Норвегія проводить цілеспрямовану та продуману політику щодо регіону Арктики. Результатом цього стало посилення позицій Осло в регіоні. Норвегія обрала прагматичний підхід у вирішенні проблемних питань, зокрема з Росією. Разом з тим вона послідовно притримується свого підходу до регіону, постійно удосконалюючи свою політику як у концептуальній, так і практичній площині, використовуючи комплексний арсенал інструментів та механізмів. Для Норвегії арктична політика та розвиток Крайньої Півночі стають головним стратегічним пріоритетом на найближче майбутнє. Інтереси Королівства у регіоні стосується не лише енергетичної сфери, а, насамперед, можливості поєднання інтересів бізнес-сектору, науковців та звичайних громадян, в тому числі корінних народів. Прикметно, що Осло розбудовує свою арктичну політику з дотриманням положень міжнародного права та з урахуванням високих екологічних стандартів, що повинно сприяти стійкому розвитку та процвітання регіону, аби зберегти його для майбутніх поколінь. Успішна реалізація арктичної політики також повинна зміцнити позиції Осло на європейській та міжнародній арені. Разом з тим, потрібно зазначити, що такий амбітний та продуманий підхід щодо розвитку Арктики стикатиметься з більш прагматичними та приземленими інтересами інших арктичних та неарктичних гравців на міжнародній арені, які у збільшенні доступності Арктики вбачають можливості для реалізації, насамперед, своїх економічних та енергетичних інтересів. Вищезначені проблеми в контексті динамічних змін в Арктиці набувають додаткової актуальності, а, відповідно, є предметом подальших наукових досліджень та розвідок.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ (REFERENCES):

1. Aniol W. The Arctic: An Area of Conflict or of Cooperation? The Polish Quarterly of International Affairs, 2010, № 4, p. 66–80.
2. Arctic Council. From Barents 2020 to Circumpolar Knowledge Sharing, – URL: <http://www.arctic-council.org/eppr/wp-content/uploads/2012/06/Barents-2020-final-presentation-DnV.pdf> (Accessed 19.12.2016)
3. Atland K., Pedersen T. The Svalbard Archipelago in Russian Security Policy: Overcoming the Legacy of Fear – or Reproducing It?, European Security, 2008, № 17(2), p. 227–251.
4. DNV GL. Barents 2020 reports, – URL: <https://www.dnvgl.com/oilgas/arctic/barents-2020-reports.html> (Accessed 19.12.2016)
5. Government of Norway. Arctic Governance in a global world: is it time for an Arctic Charter?, – URL: https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/arctic_charter/id511991/ (Accessed 19.12.2016)
6. Government of Norway. Barents 2020: A tool for a forward-looking High North policy, – URL: <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/ud/vedlegg/barents2020e.pdf> (Accessed 19.12.2016)
7. Government of Norway. Declaration concerning the prevention of unregulated high seas fishing in the central arctic ocean, – URL: <https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/ud/vedlegg/folkerett/declaration-on-arctic-fisheries-16-july-2015.pdf> (Accessed 19.12.2016)
8. Government of Norway. Increased funding for High North-related efforts, – URL: https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/arctic_efforts/id2513632/ (Accessed 19.12.2016)
9. Government of Norway. New Building Blocks in the North. The next Step in the Government's High North Strategy, – URL: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/ud/vedlegg/nordomradene/new_building_blocks_in_the_north.pdf (Accessed 19.12.2016)
10. Government of Norway. Norway's activities in the Arctic, – URL: <https://www.>

regjeringen.no/en/aktuelt/arctic_activities/id2456538/ (Accessed 19.12.2016)

11. Government of Norway. Norway's Arctic Policy for 2014 and beyond – a Summary, – URL: https://www.regjeringen.no/en/dokumenter/report_summary/id2076191/ (Accessed 19.12.2016)

12. Government of Norway. Report No. 8 to the Storting (2005-2006). Integrated management of the marine environment of the Barents Sea and the sea areas off the Lofoten Islands, – URL: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/md/vedlegg/stm200520060008en_pdf.pdf (Accessed 19.12.2016)

13. Government of Norway. Svalbard. Report No. 22 (2008–2009) to the Storting, – URL: https://www.regjeringen.no/contentassets/e70b04df32ad45f483f2619939c5636d/en-gb/pdfs/stm200820090022000en_pdfs.pdf (Accessed 19.12.2016)

14. Government of Norway. The Government's White Paper on the High North, – URL: https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/highnorth_brief/id664102/ (Accessed 19.12.2016)

15. Government of Norway. The High North. Visions and strategies, – URL: https://www.regjeringen.no/contentassets/a0140460a8d04e4ba9c4af449b5fa06d/en-gb/pdfs/stm201120120007000en_pdfs.pdf (Accessed 19.12.2016)

16. Government of Norway. The Norwegian Government's High North Strategy, – URL: <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/UD/Vedlegg/strategien.pdf> (Accessed 19.12.2016)

17. Government of Norway. Updated version of the integrated management plan for the Barents Sea–Lofoten area, – URL: <https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/updated-version-of-the-integrated-manage/id635584/> (Accessed 19.12.2016)

18. Government of Norway. White paper on the future of Svalbard, – URL: <https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/white-paper-on-the-future-of-svalbard/id2500474/> (Accessed 19.12.2016)

19. Keskitalo C. International Region-Building. Development of the Arctic as an International Region. Cooperation and Conflict, 2007, № 42(2), p. 187–205.

20. Keskitalo E. C. Setting the Agenda on the Arctic: Whose Policy Frames the Region? Brown Journal of World Affairs, Fall/Winter, 2012, № XIX(I), p. 155–164.

21. Lahnstein E. Speech at the Arctic Dialogue Conference, – URL: https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/dialogue_conference/id598658/ (Accessed 19.12.2016)

22. Moe A., Fjærtøft, D., Øverland I. Space and timing: why was the Barents Sea delimitation dispute resolved in 2010? Polar Geography, 2011, №34(3), p. 145–162.

23. Offerdal K. Arctic Energy in EU Policy: Arbitrary Interest in the Norwegian High North. Arctic, March, 2010, №63(1), p. 30–42.

24. Palosaari T., Möller F. Security and Marginality: Arctic Europe after the Double Enlargement. Cooperation and Conflict, 2004, №39(3), p. 255–281.

25. Poval L. M. Rossijsko-norvezhskie soglasheniya o razdele arkticheskikh prostranstv. Arktika i Sever, 2012, №6, p. 118–143.

26. Seamus Ryder. The Declaration Concerning the Prevention of Unregulated High Seas Fishing in the Central Arctic Ocean, – URL: <http://site.uit.no/jclos/files/2015/08/The-Declaration-Concerning-the-Prevention-of-Unregulated-High-Seas-Fishing-in-the-Central-Arctic-Ocean.pdf> (Accessed 19.12.2016)

27. Store J. G. The Foreign Minister's Speech on the High North at the Wilton Park Conference, – URL: https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/wilton_park/id594003/ (Accessed 19.12.2016)

28. UN Commission on the Limits of the Continental Shelf (CLCS). Outer limits of the continental shelf beyond 200 nautical miles from the baselines: Submissions to the Commission: Submission by the Kingdom of Norway, – URL: http://www.un.org/Depts/los/clcs_new/submissions_files/submission_nor.htm (Accessed 19.12.2016)

Подворная Е. Г., доцент кафедры страноведения, доцент, кандидат политических наук, Национальный университет «Острожская академия» (Острог, Украина), E-mail: olenapodvorna@gmail.com

Политика Королевства Норвегия по отношению к Арктике в XXI веке: специфика внешнего измерения.

Аннотация. В статье детально рассмотрено внешнее измерение арктической политики Королевства Норвегия в XXI веке и показана специфика его разработки и реа-

лизации. Проанализирована нормативно-правовая база имплементации и модификации этой политики, с учетом событий в регионе Арктики и на международной арене. Акцентировано значение экологической составляющей арктической политики Королевства Норвегия. Рассмотрен вопрос регулирования рыболовной деятельности и борьбы с незаконной рыболовлей, который приобретает дополнительную актуальность в контексте климатических изменений, а также действия Норвегии в нормативно-правовой плоскости касательно защиты ее интересов в этой сфере. Проанализированы отношения Осло и Москвы в контексте их влияния на выработку арктической политики Норвегии. Охарактеризована политика Осло касательно архипелага Шпицберген, проанализировано значения архипелага для развития Крайнего Севера Норвегии и арктической политики Королевства. Исследована специфика отношений России и Норвегии в вопросе разработки политики касательно архипелага Шпицберген в трех измерениях: правовом, военном и экологическом. Рассмотрены широкомасштабные проекты, инициированные правительством Норвегии касательно развития Арктики в XXI столетии: проект «Баренц-2020» и грантовая схема «Арктика-2030», задачей которых является реализация разнообразных проектов как на двустороннем, так и многостороннем уровне с целью стратегического развития региона в целом, и норвежской части Арктики в частности.

Ключевые слова: Норвегия, арктическая политика, Крайний Север, архипелаг Шпицберген, Российская Федерация.

Podvorna O., Associate Professor at the Department of Country Studies, Associate Professor, PhD in Political Science, The National University of Ostroh Academy (Ostroh, Ukraine), E-mail: olena.podvorna@gmail.com

The policy of the Kingdom of Norway towards the Arctic in the 21st century: the specificity of the external dimension.

Abstract. The study tested issue of the Arctic policy of the Kingdom of Norway. The author concentrated on the external dimension of the above-mentioned policy, trying to display its complexity, specifics and importance. Actuality of the studied issue is conditioned by the rapid and radical changes and developments, both of objective and subjective character in the region in the last decade. Relatively calm region of Arctic was shaken up by the Russian expedition to the North Pole in 2007. Since then littoral states have activated and transformed their Arctic policy conducting it sometimes in aggressive manner trying to secure their national interests there taking into account the imperfection of the existing international law regulations on the Arctic. As benefits of the study showed, Norway managed to elaborate the most effective policy among all littoral states in the Arctic, basing it on its own vision of the region, which is believed to be progressive and beneficial not only for the littoral and Arctic states, but also for other actors in the international arena. As study confirms, Norway constructs its Arctic policy both within bilateral and multilateral framework, which is constantly getting more complex; simultaneously agenda of its Arctic policy is gradually expanded.

Keywords: Norway, Arctic policy, the far North, the Svalbard archipelago, Russian Federation.

УДК 321.02:061.2

Hrehorowicz A.,

postgraduate student,

Department of Pedagogical Sciences,

Faculty of Law and Administration,

University of Nicolaus Copernicus in Toruń

(Toruń, Poland), E-mail: visnukDNU@i.ua

NON-GOVERNMENTAL ORGANISATIONS AS ACTIVE ENTITIES OF THE PUBLIC LIFE. DEVELOPMENT AND KEY TRANSFORMATIONS OF THE THIRD SECTOR IN POLAND

Abstract. The goal of this paper is to explain – what are the non-governmental organisations? The author will elucidate not only the essence of functioning and structure of the public benefit organisations, but also clarify the process of the third sector's evolution, including its key

transformations in the years 1997–2014. It seems that the analysis of the term of NGO, carried out by the Author, is, in the context of ongoing debates on the role of third sector in the process of shaping of civil society, an issue cognitively important and of practical significance.

Key words: *non-governmental organizations, civil society, non-profit organizations, Third Sector*

1. Introduction

The term of non-governmental organisation [in Polish – translator's note] is a direct translation of the English term: *non-governmental organisations* (NGO) [17, p. 285–315]. Even though it is not the only definition of social organisations, contrary to many terms, including: *voluntary organizations, civil organizations or non-profit organizations*, it is most commonly used [3].

Furthermore, in Poland, in order to name any varied form of social activities between the first sector – the state, and the second – the market, we use the term of “third sector”, which is also borrowed from the English language. Hence it should be stipulated that the third sector includes the forms of unions that are created in contrast to natural ones (*communities*) in an artificial way (*associations*). The important aspects of forming the secondary groups are mainly the criteria of voluntariness and purpose [1, p. 2].

2. The concept of non-governmental organisations

In accordance with the Act of 24th April 2003 on the public benefit activity and volunteer work, the non-governmental organisation is a legal person or an organisation that has no legal personality, but has been created based on the regulations of the legal acts, if it simultaneously meets two conditions:

- a) it is not a unit of public finance sector, and
- b) it does not operate in order to make a profit [15].

Non-governmental organisations are therefore foundations and associations, and from that category the following were excluded: political parties and foundations created by them, trade unions and employers' organisations, professional self-governed associations, foundations whose sole founder is the State Treasury or a local government unit, and the companies operating under the regulations on physical culture [16].

The act also clarifies the term of public benefit activity and public benefit organisation. The aforementioned activity is a socially useful activity, which is carried out by the non-governmental organisations in the sphere of public tasks. Non-governmental organisations, church organisations, religious societies and associations of local government units may obtain the status of public benefit organisations upon entry to the National Court Registry (KRS) [13]. Entry into the KRS is of constitutive character, which means that only from the moment of making it, the organisation may start the activity it was established for. Currently, 21 divisions of KRS, functioning by district courts, are authorised to process the applications for the entry in question and hence granting the status.

3. The activity of non-governmental organisations: types and location

The following types of activity carried out by the non-governmental organisations are distinguished: statutory activities and business activities. The statutory activity is deemed as the basic type of third sector organisation's endeavours, i.e. any lawful activity not aimed at profit making. The key for functioning of organisation is therefore to specify the tasks in the statute, which it is going to undertake, and indicate the aim and manner of their implementation. The typical activity for the public benefit organisation is organising the statutory activity in a twofold form – paid and unpaid.

The paid activity is called the activity within the range of performing tasks belonging to the sphere of public tasks and carried out within the framework of its statutory goals, for the implementation of which fees are charged or remuneration is received. Such form of activity allows obtaining by the organisations of financial

means for the implemented tasks, and also conducting the sale of services and goods provided by the projects' participants.

At the same time, the benefits received from the fees or remuneration cannot exceed the direct costs of this activity. The actual amount of costs is a criterion qualifying the activity as either the business activity or a paid activity of the public benefit [2, p. 9–21]. The frameworks within which charging fees for the services or goods shall not be regarded as business activity were specified in article 9 of the Act. However, if the organisation does not meet these conditions, its activity is considered as business, and this is subject to the entry into the business register – KRS [9, p. 3].

In order for the organisation to not lose the status of paid public benefit activity, the income should be used only for the implementation of own goals, because one cannot allow a situation in which the payment exceeds the calculation of direct costs of the organisation, which in effect brings profit [8, p. 16].

All non-governmental organisations can carry out the paid activity, regardless of experience and the status of public benefit. The catalogue of the activity areas that can be the subject to paid activity is included in article 4 of the Act.

On the other hand, the unpaid public benefit activity is a statutory activity, for which the non-governmental organisation or the entity mentioned in article 3, item 3 does not receive remuneration. It is the most commonly chosen form of carrying out the activity among the non-governmental organisations in Poland. This is confirmed by the results of the study conducted in 2012, where it turned out that as many as $\frac{3}{4}$ of organisations carried out the unpaid activity [6, p. 63–64].

The structure of organisation, due to the type of activity, shows how high degree of variation exists between individual types of third sector entities. As many as 95% of typical organisations, such as: associations and similar social organisations, associations for physical culture and sports associations or volunteer fire brigades, have not engaged in economic activity [6, p. 63]. The detailed data is shown in table 1 [6, p. 64].

Table 1.

Third sector – taking into account types of organisations and activities [%]

TYPES OF ORGANISATIONS	TYPE OF ACTIVITY			
	Only unpaid statutory activity	Paid statutory activity, no economic activity	Economic activity, no paid statutory activity	Paid statutory activity and economic activity
TOTAL	75	18	55	22
Including paid activity	65	26	6	4
Associations and similar social organisations	79	17	3	2
Typical associations and similar social organisations	77	18	3	2
Associations for physical culture and sports associations	79	18	2	2
Voluntary fire brigades	92	7	1	#
Hunting clubs	20	59	16	6

Foundations	63	20	12	5
Social religious entities	50	42	7	1
Organisations of economic self-government, professional and employers'	50	22	20	9
Agricultural societies	65	15	18	2
Others	39	26	21	15

Taking into account the criterion of distribution of organisations according to the voivodeships, we can conclude that organisations carrying out the activity in 2014 most frequently had their headquarters in the mazowieckie (Masovian) voivodeship. Such high result was unequivocally influenced by a large number of entities located in the capital city. The second largest area in terms of the number of active organisations was the wielkopolskie voivodeship (Greater Poland), then Małopolska (Lesser Poland). Whilst the wielkopolskie voivodeship distinguished itself by a relatively high percentage of economic self-government and professional organisations located within its borders, the małopolskie voivodeship stood out in terms of input of social religious entities. In the following voivodeships: lubuskie, opolskie, świętokrzyskie and podlaskie the fewest active organisations were reported. Of great significance is therefore the size of voivodeships in terms of population. As a result, none of them exceeded the number of 2,8 thousand active organisations (lubuskie – 2,3 thousand, opolskie – 2,5 thousand, świętokrzyskie – 2,7 thousand, podlaskie – 2,8 thousand) [7, p. 1–2].

Nationally, per 10 thousand residents there was approx. 22,7 thousand of active, prosperous organisations. The highest agglomeration of organisation characterised the following voivodeships: wielkopolskie, podkarpackie, opolskie and mazowieckie. The lowest number of organisations per 10 thousand residents was, on the other hand, observed in the śląskie (Silesian) voivodeship, which – even though it took the fourth place in terms of active organisations – is the second voivodeship in terms of the number of residents. [7].

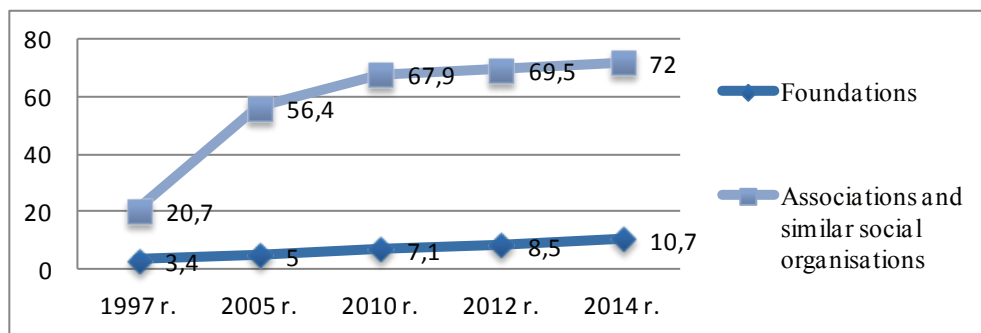
4. The development of third sector and its key transformations in the years 1997-2014

The analyses concerning the third sector indicate the significant domination of associations over foundations in terms of the number of registered organisations. Nevertheless, the latter have enjoyed increasing attention in the recent years. The reason for the visible trend can be their very establishment – simpler in formal terms. Not only formalities seem easier, but also the regulations governing the basic issues, including the required number of founders, are more accessible for the interested parties. However, the changes in the law on associations are worth mentioning, which entered into force on 20th May 2016. In my view, the most important change is the reduction in the number of members needed to create the association with the legal personality. Until now, in order to establish an association, it was required to submit as many as 15 signatures of potential members; currently only 7 are needed. Another, equally important alteration is the exemption from charges for data change entry, opening liquidation or deletion of association from KRS [14]. On the official parliamentary website we read that the presented by the President of the Republic of Poland project of the bill on amending the Act – Law on associations, and some of the other acts, is to facilitate for the citizens the registration and functioning of associations, particularly through reducing the number of people necessary to establish them and increasing the powers of the so-called ordinary associations, which will be

able to make public collections, apply for grants or sign legal agreements.

The difficulties related to establishing an association are not the only factors discouraging from undertaking this form of activity. The supporters of a foundation perceive in it the comfort of making all decisions important for effective functioning of an organisation by a single person, which is an element more significant than democratic and inclusive nature of non-governmental organisations. Besides, it is slowly beginning to be received more as one posing a real barrier in taking action rather than the incentive to cooperate.

Further reasons for increased interest in foundations are changes related to the profile of their activity. Foundations are more frequently switching from providing the assistance in the area of social services, social help or health protection to sports or hobby activity. It is interesting, as in the public view up until recently the statutory tasks that focused mainly on recreation were linked to the activity of an association. The researchers have no doubts that the hierarchy of interests and needs is observed among citizens. What's more, to a higher degree than even 20 years ago we expect – as conscious civil society – the fulfilment of higher, culture-related needs [10, p. 63]. Although statistically each year the number of newly established foundations, associations and similar social organisations grows, comparing to previous years this increase is not so impressive. The below graph (graph 1) shows the scale of the size of the third sector in the years 1997-2014 [6, p. 207].

Graph 1. The size of third sector in the years 1997-2014 [in thousand]

It is apparent that the majority, as many as 35,7 thousand, of associations were registered between 1997-2005. In no other subsequent period of time there was growth on such scale (2005-2010 r. – 11,5 thousand, 2010-2012 r. – 1,6 thousand, 2012-2014 r. – 2,5 thousand). The data also confirms the tendency relating to the bigger interest in foundations. In the period of two years (2012-2014) the largest since 1997 increase in this form of organisation was noted.

Summary

It should be emphasised that the market of non-governmental organisations is becoming fuller, especially that the cultural public institutions have also become competition for associations and foundations, which – tempted by the prospects of gaining 1% tax from individuals and possibility to obtain the funds addressed to the beneficiaries of the NGO's services – transform their activity. Quite often it is a kind of remedy to the financial difficulties that the cultural institutions are facing, especially that since the Act on the benefit entered into force, the financing of organisations from the public funds have increased significantly [5]. It is clear that the increase related primarily to the share of funding from the local government and European means, and – to a lesser degree – from allocation of 1%. The obstacles in obtaining the necessary for this civic activity funds and the social interest in these forms of activity for the benefit of others, in the name of the common good, are nevertheless still on a high level [10, p. 51–53]. Therefore, according to the authorities, the Act on the public

benefit activity and volunteer work was to be an expression of not only constitutional principle of subsidiarity, based on cooperation and complementarity of citizens and public institutions, but also concern for advancement and improvement of the public good [4, p. 155–158]. The goal of subsidiarity is not, after all, transferring the activity from the public sector to the private one, but more effective cooperation of public authorities' bodies (social sphere) with the civil sector (sphere of public benefit) [18, p. 5]. The Constitutional Court in its judgement of 18th February 2003 (K 24/02) also referred to the principle of subsidiarity, which in their view is to: “[...] strengthen the powers of citizens and their communities, justify undertaking of actions on the supra-local level, if such solution proves to be better and more effective than the actions of the bodies of the basic level communities.”

The principle of subsidiarity should be understood in its entire complexity, which lies in the fact that strengthening the powers of citizens and their communities does not constitute resignation from actions of the public authority on the supra-local level; on the contrary, it requires such kind of actions, if solving the problems by the bodies of basic level is not possible” [11, p. 36]. However, Grzegorz Makowski rightly notes that: “theoretically, but also in accordance with the spirit of the Act on the public benefit activity and volunteer work, the state ought to support the citizens concentrated in organisations whenever this way they are able to solve social problems and fulfil public needs more effectively – in accordance with the principle of subsidiarity”. Although the Act provides specific tools for this purpose, e.g. entrusting a public task, nevertheless most of the budget means transferred, among others, within the framework of competitions for the public tasks, depend on the fact that the organisations must add money from their own resources to the implementation of these tasks [7, p. 75–76].

CITATION:

1. Arczewska M. Nie tylko jedna ustawa. Prawo o organizacjach pozarządowych – Warszawa: ISP, 2009. – 124c.
2. Baur D., Schmitz H. P. Corporations and NGOs: When Accountability Leads to Co-optation // *Journal of Business Ethics*, 2012, № 106, c. 9–21.
3. Davies T. NGOs: A New History of Transnational Civil Society – New York: Oxford. University Press, 2014. – 301c.
4. Dobek A. Zasada pomocniczości w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego // *Studia Erasmiana Wratislaviensia*, 2008, № 2, c. 155–168.
5. Graff A. Urzędasy, bez serc, bez duch. Organizacje pozarządowe. Spojrzenie z wewnątrz // *Gazeta Wyborcza*, 2010, 06.01.2010.
6. GUS. Trzeci sektor w Polsce. Stowarzyszenia, fundacje, społeczne podmioty wyznaniowe, organizacje samorządu zawodowego, gospodarczego i pracodawców w 2012 r. – Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych, 2014. – 226 c.
7. GUS. Działalność stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych, fundacji, społecznych podmiotów wyznaniowych oraz samorządu gospodarczego i zawodowego w 2014 r. – wyniki wstępne. – Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych, 2014. – 8 c.
8. Jankowski M. Odpłatna i nieodpłatna działalność pożytku publicznego // *Ekonomia społeczna*, 2008, c. 1–28.
9. Kluczyńska J., Śliwiński K. Działalność odpłatna pożytku publicznego – przewodnik praktyczny. – Warszawa: Stowarzyszenie BORIS, 2010. – 15c.
10. Makowski G. Rozwój sektora organizacji pozarządowych w Polsce po 1989 r. // *Studia BAS*, 2015, № 4 (44), c. 57–85.
11. OTK ZU 2003, nr 2 (55), poz. 11.
12. Piechowiak M. Dobro wspólne jako fundament polskiego porządku konstytucyjnego. – Warszawa: TK, 2012. – 494c.
13. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 17 listopada 2014 r., Dz.U. poz. 1667.
14. Ustawa z 25 września 2015 r. o zmianie ustawy – Prawo o stowarzyszeniach oraz niektórych innych ustaw, uchwalona na pos. nr 101.
15. Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, Dz.U. 2003 nr 96 poz. 873.

16. Uzasadnienie do projektu ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, druk nr 263.
17. Watkins S. C., Swidler A., Hannan T. Outsourcing Social Transformation: Development NGOs as Organizations // Annual Review of Sociology, 2012, № 38, с. 285–315.
18. Wyrok TK z 2002, OTK ZU, A, nr 3, poz. 30.

Хрехоровіч А., аспірантка кафедри конституційного права, факультет права і адміністрації, Університет Миколи Коперника в Торуні (Торун, Польща), E-mail: visnukDNU@i.ua

Недержавні організації в якості активних акторів суспільного життя. Розвиток та ключові зміни громадських організацій у Польщі.

***Анотація.** Метою статті було виявити чим є недержавні організації? Автор презентує не тільки сутність функціонування і структури громадських організацій, але також показує процес розвитку третього сектора, у тому числі змін, які відбулись у Польщі в 1997–2014 роки. Зроблений автором аналіз концепції НУО, здається бути пізнавально-цікавим атакож, важливим практично, у контексті активного обговорення на тему ролі третього сектора в процесі формування громадянського суспільства.*

***Ключові слова:** НУО, громадянське суспільство, некомерційні організації, третій сектор*

Хрехорович А., аспирантка кафедры конституционного права, факультет права и администрации, Университет Николая Коперника в Торуне (Торун, Польша), E-mail: visnukDNU@i.ua

Неправительственные организации в качестве активных субъектов социальной жизни. Развитие и изменения общественных организаций в Польше.

***Аннотация.** Цель статьи заключается в том, чтобы определить, что такое неправительственные организации? Автор представляет не только сущность функционирования и структуры НПО, но также показывает развитие третьего сектора, включая изменения, которые произошли в Польше в 1997–2014. Сделанный автором анализ концепций неправительственных организаций, представляется быть информативно-интересным и важным в контексте активного обсуждения на тему роли третьего сектора в процессе формирования гражданского общества.*

***Ключевые слова:** НПО, гражданское общество, некоммерческая организация, третий сектор*

УДК 321.6/8

Шапошніков А. О.,

аспірант кафедри політичних наук філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна), E-mail: antin.shaposhnikov@gmail.com

ФУНКЦІОНАЛЬНА НЕДІЄЗДАТНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПЕРЕТВОРЕННЯ ДЕРЖАВИ НА КВАЗІДЕРЖАВУ (НА ПРИКЛАДІ СИРІЇ)

***Анотація.** Функціональна неієздатність як чинник перетворення держави на квазідержаву (на прикладі Сирії). Функціональна неієздатність – це характеристика політичного інституту, яка свідчить, що він незадовільно виконує покладені на нього завдання. Наявність такої ознаки у держави впродовж тривалого часу перетворює її на квазідержаву – політичне утворення, що позиціонує себе як державу, але насправді нею не є.*

Саме функціональна неієздатність стала головною внутрішньою причиною перетворення Сирії на квазідержаву впродовж громадянської війни, яка триває з 2011 року дотепер. Уряд Сирії на чолі з Б. Асадом допустив низку помилок, які призвели до ескалації конфлікту, великих людських жертв та фактичного розпаду країни на низку квазідержав. Подолання функціональної неієздатності державних інститутів є необхідною передумовою для припинення війни та виведення Сирії з розряду квазідержав.

***Ключові слова:** держава-невдаха, квазідержаву, функціональна неієздатність.*

З весни 2011 року в Сирії триває наймасштабніша війна сучасності. За оцінкою Генерального секретаря ООН, станом на вересень 2017 року, внаслідок бойових дій загинуло понад 300 тисяч осіб [2]. Окрім цього, декілька мільйонів людей стали біженцями чи внутрішньо переміщеними особами. Безпосередньо у війну залучена низка держав-членів ООН регіону – Ізраїль, Ірак, Іран, Ліван, Сирія, Туреччина, а також кілька впливових гравців глобального масштабу – перш за все, мова йде про Велику Британію, Росію, США, Францію.

Війна справила вплив не лише на життя Сирії та сусідніх країн, а й на весь світ. Приміром, Європа зіткнулася з кількома хвилями біженців, що покинули Сирію внаслідок бойових дій. Також в деяких європейських країнах, зокрема Нідерландах, Німеччині, Франції відбулася низка терористичних актів, в організації яких підозрюється «Ісламська держава», яка діє, перш за все, на території Сирії. Війна в Сирії увійшла до політичного порядку денного великої кількості впливових країн світу, де, зокрема, справляє вплив на перебіг виборчих кампаній – як-от минулих виборів Президента США чи майбутніх виборів Президента Франції.

Для розв'язання конфлікту надзвичайно важливо зрозуміти причини його виникнення – як зовнішні, що не є об'єктом цього дослідження, так і внутрішні. Адже протягом минулих десятиліть Сирія була достатньо стабільною, хоч і авторитарною державою на чолі з родиною Асадів, що жила заможніше та спокійніше, ніж сусідні Ірак, Ліван чи палестинські території. Проте з початком війни Сирія досить швидко перестала існувати як єдина держава – зараз її територія контролюється великою кількістю збройних та політичних угруповань з різним політико-правовим статусом. 2/3 країни [9] контролюють різні військово-політичні утворення з різним статусом – «Хезболла», «Вільна сирійська армія», «Ісламська держава», самопроголошена адміністрація курдського регіону Рожави та низка дрібніших збройних угруповань. Принаймні кілька з них претендують на державний статус у майбутньому, розбудовуючи свої державні інститути, армії, дипломатичну службу.

При цьому уряд країни на чолі з президентом Б. Асадом, який досі контролює та репрезентує офіційний Дамаск, значною мірою втратив зовнішню та внутрішню легітимність, перш за все в очах країн Європи, Північної Америки та більшої частини Близького Сходу. Всі ці факти дозволяють стверджувати, що Сирія перетворилася на квазідержаву, а деякі політичні новоутворення на її території також належать до цього класу суб'єктів політики.

З огляду на те, що війна в Сирії почалася 6 років тому, і триває донині, фундаментальних наукових праць у царині політології з цієї проблематики ще немає. Таким чином, для написання статті використовувалися 2 групи джерел дослідження у царині політології та інших суспільних наук, присвячені квазідержавам та функціональній недієздатності, а також матеріали з сирійського питання, опубліковані ЗМІ та дослідницькими центрами. Окрім цього, важливим джерелом для вивчення сирійського питання є міжнародно-правові документи.

Серед **дослідників**, що займаються проблематикою квазідержав, зокрема на Близькому Сході, можна виокремити таких: українські – Л. Дорош, М. Жирохов, О. Суший, Г. Перепелиця; іноземні – Р. Джексон, Е. Ньюман, С. Кустарев, С. Маркедонов, Дж. Гелденхейс, С. Ратнер та Г. Гелман, А. Стрізоє.

Метою статті є з'ясування особливостей перебігу процесу перетворення держави на квазідержаву. При цьому теоретичні положення будуть проілюстровані фактами із політичних процесів у Сирії.

Мета зумовлює постановку наступних **завдань**:

- визначення понять «квазідержава» та «функціональна недієздатність» і встановлення зв'язку між ними;
- доведення того факту, що сучасна Сирія є квазідержавою;

• виокремлення етапів перетворення держави на квазідержаву на прикладі Сирії.

Поняття квазідержави з'явилося у політичній науці близько 30 років тому. Префікс «квазі-», що перекладається як «уявний, фантомний», підкреслює, що суб'єктам політики, які іменуються цим словом, притаманні певні ознаки державності, проте насправді вони не є державами. Наприклад, державоподібне політичне утворення, що не володіє міжнародно-правовим визнанням, зазвичай називають невизнаною державою; водночас державу-члена ООН, що переживає труднощі в процесі свого функціонування (наприклад, громадянську війну чи глибоку економічну кризу) нерідко іменують державою-невдахою. Ці та деякі інші форми політичної організації людей можна об'єднати спільним поняттям «квазідержав», яку можна визначити як державоподібне політичне утворення, що позиціонує себе як держава, але насправді нею не є.

Чітких ознак як квазідержави, як і держави, – не існує, з огляду на недостатню вивченість першого феномену та велику кількість підходів у розумінні другого. Існує лише загальне розуміння, що квазідержави – це «недодержави», яка прагне стати державою, і, можливо, колись нею була. Проте для реалізації цього задуму і набуття необхідних ознак квазідержаві необхідно пройти певний процес трансформації, подібно до того, як деякі країни готуються до вступу в Європейський Союз за Копенгагенськими критеріями. Проте, якщо шлях набуття ознак «повноцінної» держави досить добре вивчений (еталонні зразки – західнонімецьке та японське «економічні дива» після Другої світової війни), то причини появи квазідержав та особливості цього процесу досліджені недостатньо, попри існування численних кейсів (сирійський – один із них).

Проте слід зазначити, що, розмежовуючи держави і квазідержави, можна використати два підходи. Перший – це фіксація формальних ознак, які відмежовують перші від других. Розглядаючи основні квазідержави на території сучасної Сирії, можна назвати такі ознаки, як повний контроль над заявленою територією, міжнародно-правове визнання і членство в міжнародних організаціях, створення системи органів влади, законодавства тощо, військова могутність (чисельність солдатів та кількість бойової техніки), а також дотримання прав людини і законів та звичаїв війни. Саме наявність у досліджуваного політичного утворення цих рис змушує нас переконатися, що перед нами – саме держава, а не квазідержави чи інша спільнота або організація. Останній з вищеперелічених критеріїв, наприклад, є формальною підставою для поділу численних груп сирійської опозиції на «поміркованих» та «терористів».

Другий підхід полягає у ранжируванні держав на підставі їхньої сили могутності, дієздатності тощо за задалегідь виокремленими показниками із соціально-економічної, політичної, безпекової, міжнародної сфер суспільного життя. Існує низка списків (індексів), що розробляються та щорічно оновлюються науководослідницькими організаціями, періодичними виданнями та органами влади різних країн, які сортують країни за вищезгаданою ознакою. Найвідоміші з них – це Список крихких держав (укладається американським дослідницьким центром *Fund for Peace* та виданням *Foreign Policy*), Індекс державної слабкості в країнах що розвиваються (*Brookings Institution*), Індекс крихкості держав (*Center for Systemic Peace*) тощо. Держави на чолі таких списків вважаються «стійкими», «сильними» та «стабільними». Зазвичай це розвинуті країни Європи, перш за все Західної та Північної. Водночас ті держави, що завершують список, іменуються «слабкими», «занепалими», «недієздатними», «невдахами», – тобто квазідержавами.

Відповідно до Списку крихких держав за 2016 рік, Сирія посідає 6-у сходинку зі 178 країн світу, що оцінюються. Вона увійшла до групи «дуже тривожних країн», поруч із Сомалі, Південним Суданом, Центральноафриканською Республікою, Суданом, Єменом, Чадом та Демократичною Республікою Конго. Вкрай високе місце

Сирії у цьому рейтингу забезпечене найвищими (тобто найгіршими) позначками в показниках «біженці та внутрішньо переміщені особи», «суперечності між групами», «державна легітимність», «робота органів правопорядку», «зовнішня інтервенція» [5].

Низка вищеперерахованих чинників є якісними характеристиками роботи державної машини. За ними можна виміряти не лише силу чи могутність держави, а й визначити її політичний режим, домінуючий тип політичної культури, особливості організації роботи системи державної служби та правоохоронних органів. Саме незадовільна робота останніх призводить державу до того стану, що й позначається поняттям «функціональна недієздатність».

Поняття недієздатності прийшло в політологію з права та, частково, з медицини, де його застосовують до людей, що внаслідок хвороби не можуть повною мірою контролювати свої дії та усвідомлювати їх. Люди, що визнані частково недієздатними (обмежено дієздатними) та повністю недієздатними зазнають певної поразки в правах, не притягуються до кримінальної відповідальності у разі вчинення правопорушень та нерідко підлягають обов'язковому лікуванню.

Коли ж мова йде про функціональну недієздатність суб'єкта політики, зокрема держави, це означає, що її органи повністю або частково не можуть виконувати притаманні їм функції, які зазвичай закріплені в законодавстві. Це, наприклад, монополія на легальне застосування насильства, емісія грошей, ліцензування окремих видів бізнесу, видання нормативних актів, обов'язкових до виконання, видача документів державного зразка тощо. Причини цьому можуть бути різні, проте важливо відзначити, що довготривала і всеохоплююча функціональна недієздатність держави тотожна анархії, що фактично констатує перетворення держави на квазідержаву.

Функціональну недієздатність в політиці можна визначити як характеристику політичного інституту, яка полягає в тому, що останній незадовільно виконує покладені на нього завдання, і в своїй діяльності не сприяє реалізації мети, для якої був створений, що зумовлене негативними внутрішніми та/або зовнішніми чинниками.

Одним із таких внутрішніх чинників функціональної недієздатності може бути ще одна ознака і водночас причина виникнення квазідержави – її інституційна неспроможність. Саме незадовільна робота державних інститутів, зумовлена недоліками їхньої внутрішньої організації, нерідко призводить до того, що державний апарат не встигає адекватно і своєчасно реагувати на обстановку, що змінюється, і попереджати загрози, тобто стає недієздатним. Серед інших чинників, які сприяють ослабленню держави та ускладнюють виконання нею своїх функцій, можна назвати економічні труднощі (визначаються за основними макроекономічними показниками), політичні (наприклад, процес зміни влади через вибори чи переворот, різке кадрове оновлення державного апарату через люстрацію), корупція, етнічні або релігійні суперечності, стихійні лиха. Зовнішні чинники, які стимулюють функціональну недієздатність в країні – це диверсійна і шпигунська діяльність іноземних держав, несприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура, напружені відносини з сусідами, зрештою, пряма військова агресія боку іноземної держави чи альянсу держав.

А. Стрізоє зазначає, що «однією з глибинних причин функціональної недієздатності держави є процеси, що відбуваються в еліті суспільства, зокрема в політичній еліті» [3, с. 138]. Цей чинник особливо сильно проявив себе в Сирії. По-перше, як зазначалося, родина Асадів керує країною вже кілька десятиліть. Нинішній президент країни Б. Асад фактично успадкував посаду після свого батька Хафеза. По-друге, правляча родина належить до релігійної групи алавітів, що становить абсолютну меншість населення країни. З огляду на закритість політичної еліти країни та багаторічну консервацію політичних та етнорелігійних

проблем, сирійський авторитарний режим виявився неготовим до викликів, що постали перед країною під час «арабської весни».

Л. Дорош, виокремлюючи в своїй роботі ознаки «слабких держав», що є, в свою чергу, різновидом квазідержав, зазначає, що «індикатором «слабкості» держави є міра застосування в ній насильства... «слабкі» держави часто живуть в умовах перманентного надзвичайного стану та воєнної диктатури... Йдеться про існування хаосу в державі, який сприяє встановленню таких режимів, які, своєю чергою, призводять до хаосу» [1, с. 70]. Варто відзначити, що авторитаризм в країнах Близького Сходу, зокрема Сирії, був відповіддю на загрозу ісламського фундаменталізму та реакцією на зростання впливу Ізраїлю в регіоні, а також щедро спонсорувався з боку СРСР. Проте через кілька десятиліть, в умовах нової політичної реальності, подальша консервація системи призвела до нового хаосу, що й спостерігається зараз в Сирії.

Війна у Сирії стала історичним тлом для низки різнонаправлених процесів, пов'язаних з квазідержавами. По-перше, це перетворення Сирійської держави (в особі уряду Б. Асада) на квазідержаву. По-друге, це поява та зміцнення на де-юре території Сирії низки нових квазідержав, перш за все «Ісламської держави», Рожави та політичних структур сирійської опозиції. Певним чином, можна вести мову про те, що війна в Сирії ведеться між квазідержавами за підтримки держав. Саме та квазідержава, яка одержить перемогу у війні, що буде визнана світовим співтовариством, і стане державою, ставши правонаступником довоєнної Сирії або її частини. Вищезгадані політичні процеси є втіленням розтягнутого у часі розпаду чи, навпаки, становлення державного організму. При цьому варто пам'ятати, що вони не є незворотними, і потребують постійного моніторингу та аналізу з усвідомленням того, що всесторонньо та неупереджено вони можуть бути вивчені лише по завершенню війни в Сирії.

Саме функціональна недієздатність стала головним внутрішнім чинником перетворення Сирії на квазідержаву. Попри існування повноцінних державних інститутів, широке коло міжнародних контактів та наявність всієї повноти влади, з початком подій «Арабської весни» уряд Б. Асада допустив низку грубих помилок.

1. Уряд не зміг зберегти монополію держави на насильство. Тут мова йде про те, що влада допустила появу озброєної опозиції в країні, ядро якої склали невдоволені армійські та поліцейські офіцери, а також опозиційні політичні діячі. З іншого боку, органи правопорядку не виконали свої прямі обов'язки – підтримання правопорядку, захист життя, здоров'я та власності мирних громадян, боротьба з тероризмом.

2. Уряд не пішов на політичні поступки, реформи та задоволення вимог учасників акцій протесту. Це могли б бути дострокові вибори парламенту чи президента, зміна форми державного правління, дозвіл на діяльність певних політичних сил, розширення прав і свобод людини і громадянина та реальне дотримання вже де-юре діючих. Аналогічні кроки допомогли навесні 2011 року врегулювати кризову ситуацію в інших країнах регіону – Алжирі, Йорданії, Омані тощо. Оскільки жодна зі сторін конфлікту – ані режим Асада, ані опозиція не були готові до компромісів і водночас не мали достатньо сил для перемоги, подальші події вилилися у громадянську війну.

3. Уряд допустив інтернаціоналізацію конфлікту. Через швидке виснаження ресурсів обох сторін конфлікту – перш за все людських і запасів озброєння, режим Асада та опозиція почали отримувати військову та фінансову підтримку з-за кордону. Також в країну рушила велика кількість іноземних найманців, які сприйняли війну як засіб заробітку. Інтернаціоналізація конфлікту призвела до нової ескалації та ослабила авторитет Сирійської держави та її керівництва, яке було змушене звернутися за допомогою до Росії та Ірану, і стало залежним від них.

Водночас слід визнати, що альтернативні політичні проекти, які претендують на повний чи частковий контроль над територією довоєнної Сирії, також не досягли значних успіхів в процесі державного будівництва, і залишаються квазідержавами, хоч і з різним політико-юридичним статусом. Приміром, якщо проти «Ісламської держави» створена міжнародна коаліція на чолі з США, і ведеться війна на знищення, то керівництво Рожави та сирійської опозиції має всі шанси на входження до політичної еліти повоєнної Сирії.

Розглядаючи хроніку майже п'яти років сирійського конфлікту, можна виокремити такі етапи трансформації Сирійської держави в особі уряду Б. Асада на квазідержаву:

Етап 1. Часткова втрата внутрішньої легітимності (весна-літо 2011 року). В цей час у великих містах центральної та північної Сирії відбулися акції протесту з вимогами демократизації країни. ці події відбувалися в контексті так званої «арабської весни» – масових народних заворушень в більшості країн Північної Африки та Близького Сходу. Після репресивних дій з боку уряду (розгін демонстрацій, арешти опозиційних політичних діячів, застосування армії для придушення народного невдоволення) по країні почали створюватися опозиційні збройні формування, що розгорнули боротьбу проти урядових військ та правоохоронних органів. Таким чином, армія та поліція втратили монополію на насильство, а разом з ними і контроль над частиною країни.

Етап 2. Початок часткової дипломатичної ізоляції Сирії (друга половина 2011 – перша половина 2012 років). В цей час кілька десятків країн світу, зокрема члени «Великої вісімки» (окрім Росії), а також монархії Перської затоки відкликали своїх послів або навіть зачинили посольства в Дамаску, покладаючи на Б. Асада відповідальність на зростаюче насильство. Також Сирія була виключена з Ліги арабських держав [8]. Втім, незважаючи на погіршення дипломатичних відносин з великою кількістю країн світу, уряд Асада зберіг місце в ООН та інших міжнародних організаціях, а також підтримку Ірану та Росії. Проте сирійський уряд зіткнувся зі зростаючою дипломатичною ізоляцією, що також призвела до посилення співпраці іноземних країн з сирійською опозицією.

Етап 3. Делегітимація в очах переважної частини міжнародної спільноти. (2013 рік). Цей етап пов'язаний зі звинуваченнями Сирійської арабської армії, що підконтрольна Б. Асаду, у застосуванні хімічної зброї, що були висунуті США та іншими країнами Заходу, а також міжнародними організаціями [4]. Відповідно до резолюції РБ ООН № 2118 (2013) сирійський уряд був зобов'язаний передати усе хімічне озброєння (боеприпаси з отруйними газами) представникам Організації із заборони хімічної зброї [7]. В цей же час представники поміркованої сирійської опозиції починають сприйматися як рівноправна сторона для переговорів про майбутнє Сирії. Західні лідери регулярно заявляють: «Асад має піти (у відставку)». Приміром, таку заяву 16 червня 2013 року на спільній прес-конференції з прем'єр-міністром Туреччини зробив президент США [6].

Етап 4. Часткове відновлення внутрішньої та зовнішньої легітимності (осінь 2015 року – донині). На цьому етапі уряд Асада досяг певних успіхів у покращенні контролю над країною та покращенні своєї репутації на міжнародній арені. Зокрема, після вступу Росії у війну восени 2015 року, САА провела низку успішних наступальних операцій за підтримки російської армії, зокрема взяття під контроль Алеппо. Також навесні 2016 року в контрольованій Асадом частині Сирії відбулися парламентські вибори, де партія влади здобула переконливу перемогу.

Таким чином, головним підсумком шестирічної війни в Сирії стала поява низки нових квазідержав, кожна з яких контролюють різні частини країни. Проте, якщо більшість з них виникла з нуля, зокрема політичні структури сирійської опозиції, Рожави, «Ісламська держава», то сирійський уряд в особі Б. Асада, який контролює західну і найбільш населену частину країни, по суті, тепер очолює квазідержаву

– з обмеженим контролем над заявленою територією, частковою дипломатичною ізоляцією та критичною залежністю від закордонних союзників – Росії та Ірану.

Головною внутрішньою причиною цієї трансформації стала функціональна недієздатність Сирійської держави, що гостро проявилася навесні 2011 року. Попри удавану стабільність, авторитарний режим Б. Асада виявився безсилим перед хвилею народних протестів під час «Арабської весни», подібно до того, як це сталося в Тунісі, Єгипті та Лівії, де місцеві лідери були усунуті від влади. Низка грубих помилок, допущених владою, зокрема втрата монополії на насильство, небажання піти на політичні поступки опозиції, інтернаціоналізація конфлікту привели до найбільшого військового конфлікту сучасності, який триває вже 6 років, і забрав сотні тисяч людських життів.

Загальновизнаної у світі точки зору про те, як буде вирішено конфлікт у Сирії (політичним чи військовим шляхом) немає. Підтримкою користується лише ідея про необхідність знищення «Ісламської держави» як терористичної організації. Але саме та квазідержавна з числа тих, що наразі існують на території Сирії, яка найбільш швидко та ефективно подолає свою інституційну неспроможність та функціональну недієздатність, матиме найбільші шанси на перемогу у війні та візьме на себе відповідальність за повоєнну Сирію. Також цей сценарій на виключає об'єднання (військовий та/або політичний союз) кількох квазідержав в ім'я кращого майбутнього сирійського народу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Дорош Л. «Слабкість держави» на міжнародній арені: до проблеми визначення змісту поняття // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, 2012, Вип. 24, С. 67–72.
2. Организация Объединенных Наций. Совет Безопасности Предварительный отчет. Семьдесят первый год. 7774-е заседание. Среда, 21 сентября 2016 года, 9 ч. 30 м. Нью-Йорк, URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/PRO/N16/294/35/PDF/N1629435.pdf?OpenElement> (Дата звернення 21.12.2016) – Назва з екрану
3. Стризое А. Дефектные государства: современные риски и вызовы // Вестник Воронежского Университета. Серия: История. Политология. Социология, 2014, №4, С. 136–140.
4. European Parliament resolution of 12 September 2013 on the situation in Syria (2013/2819(RSP)), – URL: www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fTEXT%2bTA%2bP7-TA-2013-0378%2b0%2bDOC%2bXML%2bV0%2f%2fEN&language=EN
5. Fragile States Index 2016, URL: <http://fsi.fundforpeace.org/rankings-2016> (Accessed 21.12.2016)
6. Obama and Erdogan: Syria's Assad Must Go, URL: www.wsj.com/video/obama-and-erdogan-syria-assad-must-go/A714C6EE-C4BA-4FCF-B9BF-57567F1026B6.html (Accessed 21.12.2016)
7. Resolution 2118. Adopted by the Security Council at its 7038th meeting, on 27 September 2013, URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/489/23/PDF/N1348923.pdf?OpenElement> (Accessed 21.12.2016)
8. Syria suspended from Arab League, URL: www.theguardian.com/world/2011/nov/12/syria-suspended-arab-league (Accessed 21.12.2016)
9. Who's who in the Syria conflict, URL: www.al-monitor.com/pulse/afp/2017/01/syria-conflict-players.html (Accessed 21.12.2016)

REFERENCES:

1. Dorosh L. «Slabkist derzhavy» na mizhnarodnii areni: do problemy vyznachennia zmistu poniattia [«The weakness of the state» in the international arena: the problem of determining the content of concepts] // Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku, 2012, Vyp. 24, S. 67–72.
2. Organizatsiya Ob»edinennykh Natsiy. Sovet Bezopasnosti Predvaritel'nyy otchet. Sem'desyat pervyy god. 7774-e zasedanie. Sreda, 21 sentyabrya 2016 goda, 9 ch. 30 m. N'yu-York [The United Nations. The Security Council a Preliminary report. The seventy-first year. 7774 meeting. Wednesday, 21 September 2016, 9.30 a.m. New-York], URL: <https://documents->

dds-ny.un.org/doc/UNDOC/PRO/N16/294/35/PDF/N1629435.pdf?OpenElement (Accessed 21.12.2016)

3. Strizoe A. Defektnye gosudarstva: sovremennye riski i vyzovy [Defective state: a contemporary risks and challenges] // Vestnik Voronezhskogo Universiteta. Seriya: Istoriya. Politologiya. Sotsiologiya, 2014, №4, S. 136–140.

4. European Parliament resolution of 12 September 2013 on the situation in Syria (2013/2819(RSP)), – URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2F%2fEP%2F%2fTEXT%2bTA%2bP7-TA-2013-0378%2b0%2bDOC%2bXML%2bV0%2f%2fEN&language=EN>

5. Fragile States Index 2016, URL: <http://fsi.fundforpeace.org/rankings-2016> (Accessed 21.12.2016)

6. Obama and Erdogan: Syria's Assad Must Go, URL: <http://www.wsj.com/video/obama-and-erdogan-syria-assad-must-go/A714C6EE-C4BA-4FCF-B9BF-57567F1026B6.html> (Accessed 21.12.2016)

7. Resolution 2118. Adopted by the Security Council at its 7038th meeting, on 27 September 2013, URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/489/23/PDF/N1348923.pdf?OpenElement> (Accessed 21.12.2016)

8. Syria suspended from Arab League, URL: <https://www.theguardian.com/world/2011/nov/12/syria-suspended-arab-league> (Accessed 21.12.2016)

9. Who's who in the Syria conflict, URL: <http://www.al-monitor.com/pulse/afp/2017/01/syria-conflict-players.html> (Accessed 21.12.2016)

Шапошников А. О., аспирант кафедры политических наук философского факультета Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (Киев, Украина), E-mail: antin.shaposhnikov@gmail.com

Функциональная недееспособность как фактор превращения государства в квазигосударство (на примере Сирии).

Аннотация. Функциональная недееспособность – это характеристика политического института, которая свидетельствует о том, что он неудовлетворительно выполняет возложенные на него задачи. Наличие такого признака у государства в течение длительного времени превращает его в квазигосударство – политическое образование, позиционирующее себя как государство, но на самом деле им не являющееся.

Именно функциональная недееспособность стала главной внутренней причиной превращения Сирии в квазигосударство в течение гражданской войны, которая продолжается с 2011 года доныне. Правительство Сирии во главе с Б. Асадом допустило ряд ошибок, приведших к эскалации конфликта, большим человеческим жертвам и фактическому распаду страны на несколько квазигосударств. Преодоление функциональной недееспособности государственных институтов является необходимым условием для прекращения войны и вывода Сирии из разряда квазигосударств.

Ключевые слова: квазигосударство, несостоявшееся государство, функциональная недееспособность.

Shaposhnikov A., postgraduate student of the Department of political science of the Faculty of philosophy, Taras Shevchenko national University of Kyiv (Kyev, Ukraine), E-mail: antin.shaposhnikov@gmail.com

Functional Incapacity as a Factor of Transformation of a State into a Quasi-State – Evidence from Syria.

Abstract. The largest war of modern times continues in Syria since 2011. Several quasi-states with different political status control its territory; as a result Syria ceased to exist as a unified state.

The purpose of paper is to consider the process of the transformation of state to quasi-state on the experience of contemporary Syria. The subject of research is a functional incapacity causing emergence a quasi-state.

The article is based on the studies in the area of quasi-states, undertaken by experts in the field of political science, peace and security studies, modern history, as well as international legal documents and media reports on Syrian problem.

The functional incapacity of Syrian regime was the prime internal factor, which facilitated the escalation of civil war in 2011, transformation of Syria into a quasi-state as well as development

of new quasi-states (ISIS, Rojava, political wing of Syrian opposition). A quasi state is a political entity, which presents itself as a state, but is not one in fact. A state, having suffered functional incapacity for a long time, becomes shiftless in crisis time, like Arab spring. In the case of Syria this led to civil war and partial collapse of the state.

The main mistakes made by Assad regime in 2011 spring was inability to preserve the government's monopoly on violence, unwillingness to launch political reforms and tolerating internationalization of the conflict caused by weakness of Syrian authorities. Therefore, Syria consistently transformed into a quasi-state during 2011-2015. This process slowed down only after Russian intervention into war in October 2015, following which Assad forces improved their positions.

Japanese and German economic miracles after WWII demonstrate that functional incapacity can be overcome by systematical program of reforms. If one or several of contemporary quasi-states in Syria managed to win their functional incapacity, it would become legal successors of ante-bellum Syria either domestically or externally. This will manifest the transformation of Syria from a quasi-state back to a state.

Key words: *failed state, functional incapacity, quasi-state.*

З М І С Т

ПОЛІТОЛОГІЯ

Міщенко А. Б.	Україно-російський конфлікт: історичні передумови та геополітичні наслідки	4
Пурій М. Р.	Гегемонія США та її вплив на формування сучасного світового порядку	14
Груєва О. В.	Постструктуралізм і постмодернізм як методологічне підґрунтя дослідження політичного акціонізму	24
Шевченко М. І.	Особливості сучасної культурної політики України	32
Стойко О. М.	Особливості конституційного процесу у країнах Центрально-Східної Європи	39
Попова Н. А.	Інституційні аспекти імплементації угоди про асоціацію між Україною та ЄС	51
Лещенко О. Я.	«Гібридна війна» як науковий конструкт: проблеми пошуку термінологічної та концептуальної сутності	60
Прокоп М.	Теоретико-методологічні засади аналізу гібридних режимів. Операціоналізація та концептуалізація поняття	70
Подворна О. Г.	Політика Королівства Норвегії щодо регіону Арктики у ХХІ столітті: специфіка зовнішнього виміру	77
Хрехоровіч А.	Недержавні організації в якості активних акторів суспільного життя. Розвиток та ключові зміни громадських організацій у Польщі	90
Шапошніков А. О.	Функціональна недієздатність як чинник перетворення держави на квазідержаву (на прикладі Сирії)	96